

Олександр Забарний

Обриси на серці

Драматичні твори та оповідання

Ніжин
2017

УДК 82(477)(096)
ББК 84 (4Укр.) 2-6
3 12

Літературний редактор – Євген Луняк

Забарний О.В.

3 12 Обриси на серці. Драматичні твори та оповідання. – Ніжин:
Видавець ПП Лисенко М.М., 2017. – 320с.

ISBN 978-617-640-342-5

До нової книги письменника і науковця Олександра Забарного увійшли драматичні твори та оповідання написані протягом останніх років. Тематика цих творів різноманітна: тут і захоплюючі екскурси в сиву минувшину нашої держави, і історії людського буття, і тривоги за сучасне Батьківщини. Усі ці твори опромінені синівською любов'ю автора до України і оригінальністю його художнього таланту.

УДК 82(477)(096)
ББК 84(4Укр.) 2-6

ISBN 978-617-640-342-5

© Забарний О.В., текст, 2017
© Луняк Є.М., передмова, 2017
© Видавець Лисенко М.М., 2017

Слово до читача

Італійці кажуть, що найкраща скрипка виходить з дерева, обпаленого блискавкою. Її голос звучить дзвінко, бринить, чарує, заворожує. Це в повній мірі стосується і людської душі. Тільки той, хто відчув біль, може по-справжньому оцінити радість. Тільки той, хто пережив горе, може знати, що таке щастя. Тільки той, хто знає, що таке зло, може судити про добро.

Збірка драматичних та прозових творів відомого письменника з Чернігівщини Олександра Забарного просякнута складною палітрою почуттів. Тут і туга за рідною землею, і біль утрат, і радість перемог, і ненависть до ворогів, і тривога за Батьківщину та свій народ, і прагнення творити прекрасне й навчати мудрості, і скорботні спогади за минулим, і, звичайно, вічна тема – щастя розділеного та горе нерозділеного кохання. У своїх творах автор висвітлює різні аспекти перипетій людських відносин: відраза до недругів, жіноча й чоловіча дружба, братня та батьківська любов, почуття закоханих. Твори в збірці не однакові за обсягом і емоційним забарвленням. Вони водночас прості й складні, як саме життя. Кожен з них має своє глибоке смислове навантаження. Проте дві головних ідеї чітко можна виділити в кожному з них – це людяність і любов до України.

Головною сценою для розгортання дій більшості творів стала рідна для автора Чернігівщина, зокрема Ніжин, з яким пов'язано значну частину творчої біографії автора. Не буде перебільшенням сказати, що кожний закуток цього мальовничого й надзвичайно цікавого регіону, своєї малої батьків-

щини, Олександр Забарний знає не з чужих слів, а з власного досвіду. Це ж саме можна сказати про змальовані автором типажі та характери, в основі багатьох з яких лежать реальні прототипи, особистісні риси яких він добре примітив професійним оком письменника, педагога та журналіста.

Однією з відмінних особливостей стилю автора є короткі, але місткі та змістовні назви, що влучно передають сутність кожного твору і несуть у собі яскраві символи, що відкрито чи приховано зашифровуються в тексті кожного твору.

Для стилю Олександра Забарного надзвичайно характерними є дуже реалістичні, майже кінематографічні картини та дійові особи, що немов би оживають в уяві читача. І сцени, створені майстерним пером прозаїка, чітко постають у свідомості, породжуючи ефект перетворення читача на глядача, котрий вже не стільки читає текст, скільки спостерігає за розвитком подій.

Водночас Олександр Забарний проявляє себе як добрий знавець української минувшини. В своїх творах на історичну тематику «Проклятий вогнем», «Грішниця», «Ількові тривоги» митець показує чудову ознайомленість з фактами й створює майже документальні картини подій, що мали місце колись. Елемент художньої вигадки тут хоч і присутній, але він майже повністю розчиняється в канві історичних реалій й не кидається у вічі, створюючи ілюзію абсолютної достовірності.

Хронологічно серед творів Олександра Забарного за часом розгортання подій найпершою є історична драма «Проклятий вогнем». Вона присвячена складному періоду в житті нашої країни, коли в середині XVII ст. під проводом

Богдана Хмельницького була утворена козацька держава, що стала останнім прикладом державності на українських землях аж до ХХ ст. Головним героєм драми став соратник великого «батька Богдана» ніжинський полковник Іван Золотаренко. Саме завдяки його військовим здібностям, а також родинній близькості до очільника України (його сестра Ганна стала дружиною Богдана Хмельницького) Ніжинський полк став найбільшим у Гетьманщині і простягався від Ніжина далеко на північ до Стародубщини та південно-східних районів Білорусі, дорівнюючи за територією площам таких сучасних держав як Бельгія, Данія, Швейцарія, Нідерланди. Тоді Іван Золотаренко отримав посаду наказного гетьмана. Однак його політична та військова кар'єра була обірвана на злеті через раптову загибель в 1655 р. Під час успішного походу на Білорусь, коли значна частина краю опинилася під козацьким контролем, воєначальника було вбито при облозі Старого Бихова.

Похорон ніжинського полковника у рідному йому Корсуні супроводжувався надзвичайною та жахливою, майже містичною подією, яку докладно описав у літописі козацький самовидець. Під час відспівування тіла загиблого в храмі спалахнула пожежа. Вогонь миттєво охопив дерев'яну споруду. Сотні людей, що прийшли до церкви попрощатися з Іваном Золотаренком, ураз охопила паніка, й вони спробували протиснутися крізь вузький вихід назовні. Спричинилася товкотнеча, через яку лише небагатьом щасливцям вдалося продертися надвір і врятувати собі життя. Багато людей загинули від вогню та диму. Так, слідом за видатним полководцем пішло на той світ велике число

його шанувальників. Однак найдивовижнішим у цій історії стало те, що вогняна стихія, що позбавила життя стількох людей і знищила церкву, пощадила труну з тілом покійника, й воно залишилося майже неушкодженим.

Проклятий вогнем.

Велична і водночас трагічна доля Івана Золотаренка в драмі Олександра Забарного підсилюється ефектними сценами, реальність яких є повністю сформованою творчою фантазією автора. Наприклад, сумний кінець життя героя сповіщає стара чаклунка, зустрівшись з юним Іваном на початку драми. Вона заклинає всі сили природи захищати хлопця, але переживає, що палкий вогонь, який горить в його душі, може його спопелити. Віщунка говорить, що вогонь душі юнака є небезпечним для нього самого.

Проклятий вогнем.

Тривога за долю ніжинського полковника посилюється в постійних діалогах і монологів за участю головних персонажів Івана Золотаренка, його брата Василя, їхньої сестри Ганни та інших.

Справжній шекспірівський сюжет бачимо в палкому коханні прийомної дочки полковника Любки Золотаренкової та молодого польського шляхтича Томаша Любомирського, проти одруження яких категорично виступав Іван Золотаренко через католицтво молодика. Підґрунтям для цієї романтичної історії стала одна з міських легенд Ніжина про кохання дочки одного козацького старшини до якогось шляхетного молодика. Оскільки батько був проти цього шлюбу, дівчина погодилася прийняти отруйне зілля, від якого мала здаватися мертвою на деякий час, а коли її тіло було б перенесене до церкви, повинна була прокинутися й утекти з

міста разом із коханим. Але щасливий задум завершився трагічним кінцем. Дівчина дійсно прокинулася й встала з труни, однак у церкві почали коїтися дивні речі, до неї почала злазитися різна нечисть. У церкві зчинилася пожежа, внаслідок якої дівчина загинула. Одна з видозмінених варіацій цього переказу згодом послугувала сюжетом для повісті «Вій» Миколи Гоголя. В драмі ж Олександра Забарного загорьований Томаш після загибелі коханої присягається помститися полковнику Золотаренку, якого й звинувачує у смерті Любки. Зрештою, Томаш виконує свою присягу й убиває того у Старому Бихові.

Проклятий вогнем.

Драму завершує монолог Василя Золотаренка, який посів полковницький уряд після смерті Івана. У фінальних словах той клянеться звести в пам'ять про брата величний храм на соборній площі Ніжина на честь Миколая Чудотворця, щоб молитися за душу спочилого. Це диво козацького бароко й нині стоїть посеред колишнього полкового центру, милуючи око ніжинців і гостей міста неймовірною архітектурою, що дійшла до нас від середини XVII ст.

На відміну від вищезгаданої драми, присвяченої мало-відомим сторінкам нашої козацької минувшини, наступна в хронологічному відношенні історична драма Олександра Забарного «Грішниця» переносить читача в іншу епоху – середину XIX ст., коли жив і творив найвидатніший геній українського народу – Тарас Шевченко. І присвячено цей твір досить відомій історії останнього кохання Великого Кобзаря до Ликерії Полусмак, котра мала стати його дружиною. Однак незадовго до весілля цей шлюб розла-ндався через поведінку та негідні вчинки нареченої, яких не

зміг пробачити закоханий у неї Тарас. Він розірвав з нею будь-які стосунки, наказав повернути зроблені ним подарунки й уникав навіть згадок про неї. Це нещасливе кохання Шевченка до Ликерії підірвало його моральне й фізичне здоров'я і стало незабаром непрямою причиною його швидкої смерті.

«Грішниця» написана у повній відповідності до джерельних свідчень про останні місяці життя Тараса Шевченка, котрий жив тоді мрією про одруження з порядною українською дівчиною, з якою міг би завести дітей, побудувати дім і насолоджуватися сімейною ідилією. Драма «Грішниця» була поставлена на сцені Ніжинського академічного українського драматичного театру імені Михайла Коцюбинського й мала неабиякий успіх у глядацької публіки. Роль Ликерії в цій виставі блискуче зіграла талановита актриса, народна артистка України та художній керівник театру, Алла Соколенко. Образ Кобзаря чудово втілив на сцені актор Андрій Буняєв.

Висвітлення подій ведеться в драмі від особи головної героїні.

Ликерія Полусмак була кріпачкою Миколи Макарова, близького Тарасового приятеля. Однак в родині Макарових ставлення до неї було зовсім не як до невільниці, вона досить комфортно почувалася в цьому домі, хоч і виконувала певні роботи, й, зрештою, взагалі отримала юридичну свободу. Побачивши дівчину, Шевченко закохався в неї буквально з першого погляду. Для нього вона уявлялася найкращим втіленням його поетичних візій нещасної української дівчини – красуня-сирота-кріпачка. Будь-які слова про недоліки в характері своєї обраниці засліплений коханням геній і чути не хотів. Шевченко досить швидко зробив дівчині, від якої

був старшим на 26 років, шлюбну пропозицію їй розпочав підготовку до весілля.

Ликерія народилася у селі Липів Ріг під Ніжином, де був маєток Макарова, звідки приятель Кобзаря і перевіз дівчину до свого будинку в Петербурзі, де її й уподобав Тарас. Щоправда, в своїй драмі Олександр Забарний виводить сцену знайомства молодого Шевченка з Ликерією під час своїх відвідин Ніжина, коли та була ще зовсім маленькою дівчинкою. Однак подібний факт можна цілковито віднести до художньої вигадки автора. Хоча ця сцена дозволяє краще унаочнити всю складність ставлення дівчини до свого майбутнього нареченого.

Олександр Забарний зміг яскраво продемонструвати переживання та вагання Ликерії у відповідь на залицяння Шевченка. З одного боку, потенційно набагато старший немолодий чоловік, який за віком скоріше годиться їй у батьки, з іншого – статус заможної пані, дружини визначної людини. Зрештою, хоч і не без сильних коливань, Ликерія погодилася вийти заміж за Тараса, хоч і не відчувала до нього великого почуття. Окрилений майбутнім весіллям, Шевченко почав вчити дівчину шляхетним манерам і навіть найняв для цього вчителя. Саме цей крок, як виявилось далі, і став передумовою розладу між Тарасом і Ликерією. В «Грішниці» введена недвозначна сцена, коли закоханий Шевченко раптово застає свою напівоголену наречену в ліжку в обіймах найнятого ним для неї вчителя. Після цього всі стосунки між нареченими були розірвані, а шлюб, що готувався, скасовано.

Днем остаточного розриву між Тарасом і Ликерією, 14 вересня 1860 р., датовано одну з останніх поезій Великого Кобзаря.

Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався;
Та недосвіт передсвітом
В садочок укрався.

Потоптав веселі квіти,
Побив... Поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!

Як знаємо з джерел, Ликерія згодом вийшла заміж за іншого. Вона прожила довге життя. Овдовівши, стара жінка переїхала до Канева, щоб бути ближче до могили Шевченка, з яким мала намір колись побратися. Вона часто відвідувала поховання Кобзаря, доглядаючи за ним і каючись за свій молодечий нерозум.

Фінальний монолог Ликерії перед могилою свого колишнього нареченого залишає так і нерозкритою таємницю всієї драми, а також показує, як складно буває людині розібратися навіть у власних почуттях. Чи кохала жінка Шевченка? «Грішниця» сама не може дати відповіді на це питання.

Ще однією жіночою історією в книзі Олександра Забарного є драма «Леся». Цей твір у творчому доробку автора є багато в чому унікальним. По-перше, драма присвічена подіям недавнього минулого, свідками яких є багато ще нині живучих людей, а саме діяльності наприкінці 1960-х – на початку 1970-х років у стінах Ніжинського педінституту (майбутнього університету) дисидентського гуртка, одним з головних організаторів і найактивніших діячів якого стала викладачка української

літератури Леся Коцюба. Саме ця жінка зазнала найбільшого переслідування та покарання серед усіх ніжинських інакодумців. Її постійно викликали на допити в КДБ, в її квартирі проводилися обшуки, її було звільнено з роботи за звинуваченням в «українському націоналізмі», що в радянському заідеологізованому суспільстві означало неможливість знайти собі більш-менш пристойну роботу. По-друге, автор драми сам став очевидцем тієї трагедії, що розгорнулася в Ніжинському педінституті на початку 1970-х років і полягала в розправі бездушної компартійної системи над одинокою жінкою, яскравою особистістю, талановитим педагогом, здібним науковцем і великою патріоткою України.

Леся Коцюба була звинувачена в «антирадянщині», а конкретніше в поширенні та в сприянні передачі за кордон статті Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?». І хоча дана праця повністю відповідала радянському законодавству, а її автор повсякчас спирався на теоретичний доробок канонізованих в СРСР класиків марксизму-ленінізму й відкрито адресував її партійному керівництву Радянської України, саме завдяки цим особливостям стаття «Інтернаціоналізм чи русифікація?» справила ефект бомби, що вибухнула, й була визнано «ідейно шкідливою». Будь-яке ознайомлення з нею чи тим більше поширення нещадно кралися.

Власне сам Олександр Забарний і зазначає, що сюжет драми написаний за реальними подіями, а сам твір присвячено світлій пам'яті головної героїні.

У ролі дійових осіб драми виведені реальні люди, що жили та працювали в Ніжині, здебільшого в педінституті: Тамара Пінчук (подруга Лесі Коцюби, котра не так давно залишила наш світ), Григорій Аврахов, Іван Бровко, Дмитро

Наливайко, Володимир Крутивус та інші. Бачимо серед персонажів твору і студента Сашка Захмарного, в котрому можна з легкістю вгадати образ самого автора цієї драми. Сам твір по суті й починається з зустрічі Сашка Захмарного, колишнього студента філологічного факультету, з Лесею Коцюбою наприкінці 1970-х років, коли вона вже була звільнена з інституту та, щоб хоч якось заробити на життя, продавала пряжу на ніжинському базарі. Цей факт мав місце в реальності.

За відсутності великої наукової біографії справжньої героїні України Лесі Коцюби, драма Олександра Забарного заповнює цю прогалину. Згаданий твір, хоч і в літературній формі, дозволяє побачити основні віхи життя та діяльності цієї видатної жінки. При написанні драми автор залучав всі доступні йому архівні матеріали, щоб бути максимально точним у висвітленні фактів, консультувався з людьми, утаємниченими в хід секретного процесу середини 1970-х років. Ну і, звичайно, використовував ті спогади, які зберегла змолоду його пам'ять.

Надзвичайного колориту драмі Олександра Забарного надають поетичні вставки віршів власного авторства та тих, що були написані його товаришами-літстудійцями. Ці рядки дозволяють почути голос ідеалістичної й у цілому ще дуже лояльної до радянської компартійної системи української молоді з так званого покоління «семидесятників». Тієї парості, що ідейно формувалася в короткий час хрущовської «відлиги», й стала основною рушійною силою в державотворчих процесах кінця 1980-х років, що зробили можливим проголошення самостійності України.

Драма «Леся» дає вичерпне уявлення про лихоліття, які довелося пережити головній героїні, складнощі при отримання освіти, початки наукової та педагогічної роботи в різних місцях України і, насамкінець, потрапляння до Ніжина та знайомство з плеядою місцевої патріотичної творчої інтелігенції. Завдяки творчому таланту Олександра Забарного чітко вимальовується образ Лесі Коцюби, якою її знали близькі та знайомі – вродлива, втомлена, розумна, вимоглива, вольова, сильна жінка з чудовим голосом і виразними очима.

Одним з яскравих моментів ніжинського патріотичного гуртка стала моральна підтримка визнаного нині класика української літератури Олеса Гончара в 1968 р., коли того почали з усіх боків цькувати за роман «Собор». Тоді група викладачів інституту направила письменнику вітальну телеграму з приводу виходу роману. А незабаром в стінах закладу ними була організована творча зустріч з провідними діячами української культури Миколою Вінграновським, Євгеном Гуцалом, Григором Тютюнником, Іваном Драчем, Борисом Олійником та Анатолієм Шевченком. Деталі цих акцій Олександр Забарний докладно розкрив у діалогах Лесі Коцюби з Тамарою Пінчук.

Однак найголовнішою подією твору та фатальною в долі Лесі Коцюби стало ознайомлення зі статтю Івана Дзюби «Інтернаціоналізм і русифікація?», поширення її серед патріотичної української інтелігенції та передача за кордон. В умовах посилення русифікації та насадження ідеї єдиного «радянського народу», що особливого розмаху набуло саме в Україні, відстоювання своєї національної ідентичності могло розглядатися не лише як зухвала нелояльність до уряду, а серйозний злочин проти всієї державної системи. Радянський

каральний апарат був запущений в дію. Цьому сприяли кардинальні перестановки у правлячій верхівці Радянської України: зміна в 1972 р. українофільськи налаштованого Петра Шелеста на слухняного виконавця волі Москви Володимира Щербицького. Нагляд за культурною галузю потрапив у сферу діяльності секретаря ЦК КПУ з ідеології Валентина Маланчука, що вилилося в 1970-х роках у масові гоніння проти представників української національно зорієнтованої інтелігенції: догани по комсомольській і партійній лінії, ідеологічні проробки, звільнення з роботи, арешти. Наприкінці 1970-х років дисидентський дух було майже повністю придушено.

Однак ознакою того, що сама система почала руйнуватися зсередини, стало розуміння окремими виконавцями волі партійних верхів своєї неправоти. В драмі Олександра Забарного введена постать молодого офіцера КДБ, колишнього студента Лесі Коцюби, Івана Супруна, який брав участь у проведенні обшуку в квартирі своєї викладачки. Коли Коцюба дорікає молодика, що той не дуже уважно читав літературу, яку вона йому рекомендувала, він, проводячи перегляд книг у шафі, виявляє заборонений рукопис у товстелезному словнику, однак, не подаючи вигляду, закриває фоліант, не випускаючи його з рук і тим самим приховуючи доказ «злочинної» діяльності жінки. А наостанок говорить учительці: «Виходить, Лесю Йосипівно, правильні я книжки читав... Дякую вам, вчителю, за пісню в серці!».

Цей випадок не врятував Лесю Коцюбу від арешту, проте показав, що вона має певну підтримку навіть у таборі вірних прислужників режиму. Під час допитів в кабінеті слідчого КДБ Станіслава Кріпака (вочевидь, промовисте

прізвище дане автором цьому не випадково) жінка трималася дуже мужньо і нікого не видала зі своїх однодумців, взявши всю вину на себе. А щодо «шкідливого твору» повідомила, що отримала його від київського професора Павла Попова, котрий помер незадовго перед її арештом. Таким чином, звинуватити у злочині можна було лише одну Коцюбу. У цій вражаючій сцені найбільш яскраво розкривається вся велич поневоленої й виснаженої, але незламної жінки.

Незважаючи на арешт і поневір'яння, на фізичні та моральні тортури, відречення від неї близьких, що зумовило її передчасну смерть, Леся Коцюба так і залишилася нескоренною патріоткою України. Їй не судилося дожити до проголошення державної незалежності своєї Батьківщини, але вона була одним з тих полум'яних борців, які наближали цей день. Саме тому пам'ять про таких людей має жити. Нині одна з вулиць Ніжина носить ім'я цієї видатної жінки. Однак навіть для більшості ніжинців ім'я Лесі Коцюби мало що говорить. Це підсилює інформаційне значення твору Олександра Забарного, який в художній формі висвітлює життєвий подвиг і самопожертву героїні.

Окремо слід зупинитися на оповіданнях Олександра Забарного з сучасного життя нашої держави. Ці короткі розповіді вражають своєю реалістичністю.

В «Ількових тривогах» підіймається дуже актуальна проблема відмови від радянсько-комуністичної ідеологічної спадщини, коли невірним людям імперативно нав'язувалися символи панівної партії, а також розкривається неафішована ціна перемоги Радянського Союзу у війні з фашизмом. Головний герой оповідання старий селянин Ілько Голобородько з села Жукове, назване так на честь канонізованого в СРСР «маршала

перемоги», котрий деякий час перебував у цьому селі, яке тоді називалося Солов'ївкою, під час наступу Червоної армії на захід. Ілько, який був тоді ще молодим хлопцем, згадує про той візит Жукова та обставини перейменування села на його честь після війни. Маршал дуже поспішав, однак найкоротша для нього дорога виявилася замінованою ворогом. Жуков негайно віддав наказ, щоб її розмінували «німецькі холуї», що два роки працювали на окупантів. По всьому селу було набрано три десятки чоловіків – переважно старих, хворих і немічних, а також малолітніх хлопчаків. Саме ці «німецькі холуї» й мали розмінувати шлях для автівки «маршала перемоги», спокутуючи «гріх» перебування під фашистською окупацією. Дуже символічною є постать діда Тараса, що йшов попереду колони «розміновувачів»-смертників, несучи вербового хреста. В тій жахливій виправі загинули багато односельців Ілька, ще більше отримали каліцтва. Він сам, 13-річний хлопець, став інвалідом, утративши ногу. Однак про цю подію говорити було заборонено. Тепер за сімдесят років по тому в нього немає ненависті, але є лише недовіра до влади і глухий біль багаторічних образ і приниження. Та й чи є сенс змінювати назву, до якої всі вже звикли? Автор не дає готової відповіді на це питання, дозволяючи читачу самостійно поміркувати над ним.

Три оповідання Олександра Забарного «Брати», «Прозріння» та «Старі дерева не пересаджують» належать до найостаннішого доробку письменника. На написання цих творів літератора надихнули криваві події російської агресії, фактично неоголошеної війни, на півдні та сході України, що призвели до значних людських втрат по всій країні.

В «Братах» і «Прозрінні» розглядаються аспекти психологічного зламу традиційного укладу у відносинах між

росіянами та українцями, які впродовж століть визнавалися братніми народами й жили в мирі. Особливо гострою стала проблема для тих українців, які за радянських часів осіли в Росії, а після розпаду СРСР залишилися на чужині. В обох оповіданнях розглядаються долі українців-військових, які, будучи громадянами Російської Федерації, змушені були брати участь у гібридній війні проти своєї Батьківщини. Втім, незважаючи на навіювання та потуги кремлівської пропаганди, спілкування з рідними та знайомими викриває всю брехливість російських засобів масової інформації у висвітленні подій в Україні, спрямовану на виправдання агресивних дій своєї країни на теренах сусідньої суверенної держави, яка завжди доти визнавалася близькою та братньою. Головні герої обох оповідань приходять до висновку, що їх було одурено, й вони стали сліпим знаряддям у загарбницькій війні, що приносить стільки болю та страждань їхній Батьківщині.

Оповідання «Старі дерева не пересаджують» підіймає одразу кілька важливих проблем з життя нашої країни. З одного боку, це гнітюча проблема вимирання українського села, яке століттями годувало все суспільство. Крізь призму долі старого чоловіка Тихона Закалюжного висвітлюється поступове збезлюднення та руйнація малих населених пунктів, що особливо яскраво позначилося на рідній для автора книги Чернігівщині. Ті, хто не хочуть залишати рідні обійстя та могили своїх рідних, ледве животіють у майже середньовічних умовах, обравши долю поступового вимирання. Таким і є старий Тихін Закалюжний з хутора Заліщина. Молоді в таких населених пунктах давно не залишилося. «Сусіди померли. Ферму розікрали. Та й нікому на ній уже працювати А хати ще стоять пустою...

Хоча, які там хати, розвалюхи порослі бур'яном!». Однак долю вимираючого хутору змінює заселення в одну з покинутих хат, сім'ї переселенців з Донбасу, охопленого війною. Це була молода жінка з Луганська з двома дітьми – сином і донькою. За цією матір'ю одразу закріпилося негласне прізвисько «Сепарка».

Власне кажучи, з цього моменту розкривається ще один аспект проблем сучасної України: війна на Донбасі, складна доля переселенців, що залишили все майно на фактично окупованій Росією території, майже кинутих напризволяще державою й змушених самотужки шукати собі прожиття, а також вплив кремлівської пропаганди, яка задурює голови багатьом людям в російськомовних регіонах України примарою українського націоналізму й призводить до розколу в родинях. Однією з жертв такої пропаганди став чоловік луганчанки та батько її дітей. Як стає відомо з вуст його сина: «Только отца у нас нет... Мама говорит чеченцы убили где-то в Донецке. Будто бы отец укропов расстреливать не захотел, так его поставили вместе с ними... и убили». Прозріння про справжню сутність так званого «русского мира», що начебто захищав Донбас від «українських карателів», дуже пізно дійшло до цього місцевого мешканця, який, безумовно, був людиною чесною, однак легковажною. Втім, він надав перевагу смерті, ніж вбивству беззбройних полонених.

Незважаючи на те, що Тихон сам зазнав горя від цієї неочікуваної війни (його сина було мобілізовано, кинуте з мирного життя на фронт і серйозно поранено, кілька знайомих молодих хлопців загинули на сході чи отримали

каліцтва), він зберіг людяність і готовий надати допомогу тим, хто її потребує.

Автор підкреслює своїм твором ідею, що на Донбасі теж живуть українці, значний відсоток яких любить свою державу й вважає Україну своєю Батьківщиною. Вони зросійщені, перебувають під великим впливом путінської пропаганди, мають певні упередження щодо української мови та культури, але ще зберігають у своїй свідомості українську національну ідентичність. Ознакою цього є дотримання на сході українських народних традицій. Голодні діти «Сепарки» приходять до Тихона Закалюжного, єдиного свого сусіди, пощедрувати. Вони не тільки знають щедрівки, але й при своїй російськомовності, можуть добре говорити українською мовою, не вважаючи її чужою чи недолюгою.

Оповідання має щасливе завершення. Дізнавшись про бідування й поневір'яння родини «Сепарки», Тихон Закалюжний забирає і жінку, і дітей до себе на зимівлю. Описуючи цей крок, Олександр Забарний використовує блискучий у прямому та переносному сенсі символ. Коли Тихон удвох з «Сепаркою» йдуть до хати його самотньої доти оселі, шлях їм освяє яскрава Вифліємська зірка.

Загалом, назва твору, зважаючи на щасливий його кінець, не зовсім відповідає його змісту. Адже назва «Старі дерева не пересаджують» спрямовує читача на поступове вмирання й була б логічною, якби не несподіваний поворот оповідання – поява на хуторі «Сепарки» та її дітей. Зважаючи на короткі назви, характерні для стилю Олександра Забарного, цей твір радше умовно назвати «Сепарка», бо зміст оповідання докорінним чином змінився. На хуторі забуяло нове життя, з'явилися нові молоді гілки. Власне цьому сенсу відповідає й

китайське прислів'я, дане автором як епіграф до оповідання: «Якщо у твоїй душі залишилася хоча одна квітуча гілка, на неї завжди сяде співочий птах». Твір, що мав мінорний початок, отримав мажорне й оптимістичне завершення.

Для кожного твору Олександра Забарного характерна ясність, виразність і символічність. Його мова проста, доступна, але ця простота насправді удавана, за нею стоять великі почуття, глибокі переживання, сильні емоції. Книга «Обриси на серці» буде цікавою та пізнавальною для читачів будь-якого віку й розрахована на якнайширшу аудиторію. Переконаний, що той, хто її прочитає, не шкодуватиме про витрачений час і відкриє для себе нові грані нашого минулого та сьогодення.

*доктор історичних наук, професор
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя,
учасник АТО
Євген Луняк*

ПРОКЛЯТИЙ ВОГНЕМ

Історична драма на дві дії

Дійові особи:

Іванко Золотаренко – корсунський парубійко.

Іван Золотаренко – ніжинський полковник, наказний гетьман Сіверський.

Ганна Золотаренко – сестра полковника, дружина гетьмана України Богдана Хмельницького.

Василь Золотаренко – брат полковника, ніжинський старшина, згодом ніжинський полковник.

Любка Золотаренкова – прийомна дочка полковника.

Томаш Любомирський – її коханий, шляхтич, пізніше органіст костьолу.

Максим Филимонович – ніжинський протопоп, духовник Івана Золотаренка, згодом архиєпископ.

Віщунка – жінка без віку та ознак національності.

Тарас Забіла – борзнянський сотник.

Василь Бутурлін – московський воєвода, посол російського царя.

Тимофій Спасителєв – царський посланник, шпигун.

Константин Поклонський – білоруський шляхтич, який присягнув Богдану Хмельницькому.

Перший москаль.

Другий москаль.

Козаки, прислуга, міщани.

*Дія відбувається в Україні та Білорусії
у 1653 – 1655 роках XVII століття.*

ДІЯ І

Ява І

Дія відбувається перед лаштунками. Ймовірно це курний шлях, який веде зі славного містечка Корсуня кудись у степ. На авансцені стоїть тринадцятирічний хлопчак Іванко Золотаренків і пильно вдивляється услід козацькому війську, що помандрувало у похід.

Здалеку долинає пісня:

«Ой на горі та женці жнуть,

А попід горою

Яром-долиною

Козаки йдуть,

Гей, долиною,

Гей, широкою,

Козаки йдуть».

Пісня помалу стихає. З партеру до сцени неквапливо мандрує віщунка. Іванко її не помічає.

Іванко: *(в зал)* – Боже, хоча б швидше підрости ... Ну, чому ото літа летять так повільно? Он дивись, Череватенків Тиміш ще недавно з нами на вигоні в Бабая гуляв, та незчулись як він в парубки вибився. І вже бач, джурою, а в похід таки подався ... *(махнув рукою з досади)*. А тут наче й не ростеш. Усе малий, та малий ... *(пауза)* Я вже й коня осідлати можу... Та що там осідлати, скочити і стрімглав до степу ... І вісь з воза на плечах підіймаю, хоч з десяток разів... Що там говорити, дерев'яною шаблою можу від ватаги відбитися ... А вони усе малий та малий ... *(зітхає)*

Віщунка: – А хто це вони?

Іванко: (з досадою) – Та батько мій і дядько Максим, а ще сотник Пилипець ... Це той, що до нашої Ганни женихається. Ех, мені б коня та справжню шаблю, то я б показав, який я малий. Спробували б ще дігнати.

Віщунка: (посміхаючись) – Бачу таки, що з тебе буде справжній козак ... Справжній, а не якийсь там джигун ... А може, станеш навіть кращим за батька!

Іванко: (перебиває її) – Та, тітко, в мене батько не козак. Аби то козак ... А так я міщанського роду-племені. У батька одне в голові: майстерні, ремесла, магазини, амбари, токи ... Одним словом – господарство. А я б ото все на гармати поміняв та й гайда на війну!

Віщунка: – Ох, і затятий ти ж вояк ! Чий же ти будеш?

Іванко: – Та Некифора Золотаренка син, Іван. Мо чули, тітко, про такого? Батька в Корсуні всі знають ... шанують. Щоправда кажуть, що скупий Та для мене він добрий. І на медяника дасть, і сорочку нову справить. А тим, хто на нього зле каже, я ось підросту та оцим кулацюгою (показує кулак) пельку і законопачу. Аби тільки швидше підрости ...

Віщунка: (заклично) – А хочеш я тобі, Івасю, та й допоможу... Дам такого зілля, що й незчуєшся як виростеш... Воно на таких степових травах настоєне, що силу в людину вливає ...

Іванко: (здивовано) – Тітко, а ти хто? Чаклунка, віщунка, а чи може відьма-відьмачка?! Так ти не дивися, що я малий ... Я так віддухопелити можу, що й перекинешся.

Віщунка: – Ой, не лякай лихо, бо накличешся. Я Мавра, віщунка, чув мо про таку?

Іванко: (захоплено) – Та звичайно ж чув ... Ти десь на Салимонівщині, за Поповою Левадою, мешкаєш. Мати третього дня батьку казала, щоб дав грошей ... Вона прийде

до тебе, щоб відворотнього зілля купити. Бо той Пилипець уже дістав. Усе женихається, та й женихається ... А хіба ж наша Ганна йому рівня?! Вона ж красуня! А він – оселедець та вуса. Хоча, з іншого боку, вже сотник.

Віщунка: – Скажи матері, щоб не приходила ... Відворотнього зілля для Пилипця варити не буду! Долю не обійдеш і не об'їдеш... Та й яка вона, козацька доля?

Іванко: – Тітко, то що через Пилипця, і мені зілля не даси? А як же підрости? Чи мо' просто голову морочила... *(рвучно повертається і хоче йти)*

Віщунка: *(схопила його за руку)* – Постривай, Іванку! Покажи свою долоню ... Покажи свою долю ... А чи в нагоді стане моє зілля ?

Іванко: *(подає руку)* – Дивись, тітко, я людина хрещена, нічого в світі не боюся!

(Віщунка пильно розглядає долоню Івана, потім своїм пальцем щось викреслює на його долоні. Світло на авансцені потихеньку тьмяніє і зрештою згасає, проте промінь прожектора тримає обох дійових осіб. За сценою чути наростаючий свист вітру)

Віщунка: *(до зали)* – Дивна доля... Страшна доля... Героїчна доля! Підступна доля ... Виросте, або великий Герой, або ж велике Лихо ... Не доля його вестиме життям ... Він – долю! Бог інколи творить таких людей, щоб випробувати Правду ... *(звертається до хлопця)* – Іванку, а скажи-но мені – кого ти любиш?

Іванко: *(не роздумуючи)* – Бога люблю! Маму люблю ... батька ... діда Пилипа ... Ганнусю люблю, бо вона красива і добра ... Васюту люблю, бо він меншенький брат ... Собак наших люблю і коней, бо вони вірні і красиві. А ще люблю Україну! ... Бо вона у нас одна, Богом дана!

Віщунка: *(перериває його)* – Саме за ці слова і дам я тобі, Іванку, чар-зілля. Пий його і пам’ятай, що настоєне воно на травах твоєї землі, отримане від трьох стихій – Вітру, Води та Вогню. Разом із цим зіллям увіллється в кров твою і сила цих стихій. Яка з них в долі переможе, таким ти і станеш ... Пий, дітки ... Пий ...

(вона дістає з кошика кварту із зіллям. Іван бере її до рук і, не роздумуючи, спорожнює, а потім падає, як обмолочений сніп. Віщунка схиляється над ним, знімає чорного платка і обережно прикриває дитину, поправляє йому волоссячко, піднімає пусту кварту, ховає до кошика, підіймається. Светло рампи гасне, промінь прожектора спрямований на жінку.)

Віщунка: *(звертається до зали)* – Як миттєво подіяло зілля ... Заснув у одну хвилину. То, певне, від тисячолітника, що зібрала на обніжку кладовища ... На межі цього й того світу завжди чиняться дивні діла. Але хай спить..., до заходу сонця прокинеться вже іншою людиною. То буде лицар! Великий лицар з Україною в серці! Стрімкий, як Вітер, щедрий, як Вода, могутній, як Вогонь ... Боже, дай йому більше від Води! Значно більше ... Щоб вистачило снаги загасити в собі Вогонь ... Не дати Вітру рознести той Вогонь по світу. Бо тоді у пекельному вогні і сам згине ...Зриси його, Боже, водою ... Молю тебе, зриси! *(прожектор згасає)*.

Ява II

Минуло кілька десятиліть. Сотенне містечко Борзна, що на Чернігівщині. Із ревізією сюди приїхав ніжинський полковник Іван Золотаренко разом із молодшим братом, ніжинським старшиною, Василем. Дія відбувається у хаті

борзнянського сотника Тараса Забіли. До світлиці заходить Іван Золотаренко, за ним Василь, останнім входить господар. Він виправдовується.

Тарас Забіла: – Іване Ничипоровичу, слово честі, на цьому же тижні збудую сторожову вежу з боку Московського шляху... Та вона там колись і була ... а потім, без потреби, струхла, а відновити руки ніяк не доходили. Та й навіщо, там далі ж Батурин, Глухів ... Гетьманські столиці!

Іван Золотаренко: (*сердито*) – Ти, Тарасе, голови мені не мороч ... Я не гірше за тебе знаю, що де знаходиться ... Батурин, Глухів А за Глуховим що?! Московія ... Не зчуєшся, як під самісіньку хату підлізуть ...

Тарас Забіла: – Та наче ж мир з ними ...

Іван Золотаренко: – Тарасе, чи ти не знаєш москаля?! Сьогодні мир ..., а що у нього в голові?! Завтра побачить, що у тебе гарбузи більші вродили, сивухи нап'ється, та й гайда з'ясовувати, а чому воно так! Хіба так вже не було?! Я їх москальську натуру нутром чую ...

Василь Золотаренко: (*примирливо*) -Та заспокойся, брате. Не гарячкуй. У Тараса сотня справна ... і службу він знає ... Дивись, он із північного та західного боків, як гарно Борзна укріплена: і сторожові вежі, і рівчаки, і вали, і шанці. З Литвою та ляхами воюємо, не з москалями ж ...

Іван Золотаренко: – Ти мене, брате, не втішай ... Я не баба, а ніжинський полковник. І поставлений на цю посаду гетьманом Богданом для того, щоб в усіх моїх тридцяти сотнях порядок був і лад ... Щоб кожен козак своє місце знав і про свою службу дбав. А з ким воювати, то вже інша справа! З Польщею, Московією, татарвою ... Та хоч із самим чортом!! За ці роки з ким я тільки не воював ... І шляхта була в побратимах, і Московія. Навіть татарва...

А пригадай, коли я ще був корсунським сотником, хіба не кримці нас зрадили Обіцяли підмогу, а самі втекли ... Що ми тоді у цьому бою втратили. Честь нашу? Ні ... Волю? Ні ... Ми кров нашу втратили і побратимів! А ще пів України ... Так, от, брате, ні крові своєї, ні побратимів своїх мені за праведне діло не жаль ... Але я не бажаю торгувати Україною. Ані найменшого клаптика не віддам, ані аршина. Бо це моя земля, Богом нашому народу надана! І допоки я все від ляхів не поверну, білоцерківською угодою втрачене, я з коня не злізу! І козакам не звелю ...

Василь: – А Московщина тут до чого? Вони ж, начебто, союзники?

Іван Золотаренко: – Брате, не змушуй мене усе переповідати, що в Могилянці учили ... Скільки разів вони вже той союз порушували ... Та хіба ж Богдан по-свояцьки не говорив, що цар московський перед тим, як до нього гінців засилати, із Литвою миру шукав ... Хто більше поступиться землею, за того руку і тягне ...

Василь Золотаренко: – То політика, брате ...

Іван Золотаренко: (*перериває*) – І чути не хочу ні про яку політику. Моя політика – то Бог і Україна! І на цьому я стоятиму до скону ... Ти ж мене, брате, знаєш!

Василь Золотаренко: (*махнувши рукою на знак згоди, звертається до Тараса*) – Пане сотнику, а у цій хаті нас годувати збираються? Чи мо' й на чарку не заслужили?

Тарас Забіла: (*радісно*) – Та звісно ж збираються! Пане полковнику, Василю Ничипоровичу, мийте руки та й прошу до столу (*ставить на ослін таз, підносить відро з водою, черпак*) Настю! Василю! Швидко чисті рушники для панів.

(*вбігають дівчата, подають рушники, ставлять їжу на стіл. Забіла виходить і повертається із сулією горілки*)

Тарас Забіла: – Ось, пане полковнику, моя настійка. Вигнана за особливим рецептом. З діда-прадіда виробляємо. Тут і чебрець, і звіробій, і материнка, і тисячолистник. Ми до цієї справи жінок не допускаємо ... Суто чоловічих рук продукт.

(Золотаренки миють руки, беруть у дівчат рушники, витираються, повертаються до ікон, хрестяться, сідають до столу)

Іван Золотаренко: – Ну що ж, пане сотнику, зараз скуштуємо, чи справді ж гарна у тебе горілка *(у цю хвилину двері рвучко відчиняються і до кімнати вбігає козак)*.

Козак: – Прошу вибачення, пане полковнику, та маю для тебе термінове повідомлення ...

Іван Золотаренко: *(невдоволено)* – Що до після обіду почекати не можна? Та кажи вже, коли прийшов ...

Козак: – Пане полковнику, наші козаки затримали чотирьох москалів, які з Києва до Москви добираються, а з ними наших хлопчаків з десяток, років від десяти і старші, а ще двоє чоловіків, майстрів з Ніжина. Хотіли до Москви таємно вивезти.

Іван Золотаренко: – Як таємно? Вільних людей та в кріпацтво ... Яка нечувана зухвалість!

Козак: – Пане полковнику, то ми одного москаля з собою привели, може щось запитати захочеш! А з рештою, що робити накажиш?

Іван Золотаренко: *(рвучко)* – Голови постинати! Ти ж диви, господарюють в Україні, наче вдома ... *(до козака)* Ану заводь москаля!

(козак виходить, за мить повертається, штовхаючи перед собою зв'язаного чоловіка. Увійшовши до кімнати, той падає на коліна)

Москаль: (*говорить російською*) – Помилуйте, господин ... Не мой грех на мне ... Не мой!

Іван Золотаренко:(*владно*) – Встань! Ти хто? Із чиїх будеш?!

Москаль: (*поспіхом*) – Я Івашка Григорьев, человек князя Фёдора Фёдоровича Волконского. Отпустил меня боярен-князь из Киева в Москву, а со мной послал Сеньку Фофанова и десять мальцов, собранных по Украине людьми стрелецкого головы Алексея Мещеринова. Кого под Путивлем подобрали, кого под Козельцем, а двух постарше под Сумами ...

Іван Золотаренко: – Що значить підібрали? Сироти вони, чи що?!

Москаль: – Да нет, из деревень... Рассказывали мы им, как хорошо жить в Москве ... Как там много людей, много работы. Какие заработки... Работный люд кругом нужен... А кое-кого сманивали учением монастырским. Да чё я буду пересказывать ... люди то Алексея Мещеринова тоже здесь, Спирка Михайлов да Матюшка Фёдоров. У них-то поспрошайте ...

Іван Золотаренко: (*перериває його*) – Досить. Я з тобою зараз мову веду. Кого взяли у Ніжині?

Москаль: (*помітно хвилюючись*) – И как де мы приехавшие в Нежин взяли из воли: я двух мужиков работных да малого, а Сенька Фёдоров – малого ... И подводами подались на Москву ... Да вот в Борзынь заехали харчи подкупить.

Іван Золотаренко: (*вдарив кулаком по столу*) – Досить, чуеш досить! Та скільки ж ви нас за скотину триматимете?! Скільки ганьбитимете?! На словах – «брати-слов'яни», а самі нас в ярмо! В ярмо!! А ми ж однієї віри!

Москаль: *(падає на коліна)* – Помилуй, батюшка!

Іван Золотаренко: *(суворо)* – Не батюшка я тобі, паскуднику! Не батюшка ... Я своєї країни син! Я, ніжинський полковник Іван Золотаренко, і владою даною мені гетьманом Хмельницьким, наказую: виведіть його за Борзну, на Московському шляху змайструйте шибеницю і повісте його. А на грудях табличку напишіть: «Воръ». І хай москалі бачать, хто закони порушує... А через три дні замініть на іншого ... А наших відправте до Ніжина, до мого двору, приїду сам розберуся чиї вони ... Все! *(до козака)* Виконувати!

(Козак, випхнувши попереду москаля, виходить).

Іван Золотаренко сідає до столу, мовчки наливає горілки, випиває одним духом. Деякий час мовчить.

Іван Золотаренко: *(наливає другу)* – Тху, такий обід зіпсували ... І це ж таки потрібно, ще й року немає, як вгніздилося московське посольство у Києві, а вже свої закони диктує ... Де ж це бачено – живих людей красти!

Василь Золотаренко: *(спокійно)* – Не гарячкуй, брате! Ти що оце так сам і будеш пити? *(кивнув на чарку)*. Чи, можливо, і нам з Тарасом запропонуєш?

Іван Золотаренко:*(схаминувшись)* – Вибачайте, браття! *(наливає чарки)* Вибач, брате Тарасе, що у твоїй хаті господарюю.

Тарас Забіла: – Та що ти, Іване Ничипоровичу! То висока честь для мене. *(Беруть чарки, випивають)*

Василь Золотаренко: – А чи не круто ти взяв, пане полковнику. Одразу вішати! Чим завинив цей хлоп, що виконував волю свого господаря? Неправдиму волю, але ж волю... Та й чи міг він її послухатися?

Іван Золотаренко:*(здивовано)* – Ти до чого оце ведеш, брате? Думаєш, що я не по-правді вчинив? *(випиває чарку)*

Ох, і добренна горілка, з середини наче вогнем палить ... Не горілка – вогонь!

Василь Золотаренко: – Дивись брате, щоб той вогонь та не пропік тобі голови.

Іван Золотаренко: – До чого це ти, Василю?! Кажі прямо, не лукавствуй!

Василь Золотаренко: – Та до того, брате, що поспішне твоє рішення про страту. Подумай, який відгомін це викличе у Москві, як поведе себе Київ. Та й, зрештою, якої думки про все це гетьман?! Чи схвалить твої дії Богдан? Чи не зіпсує твій вчинок його задуми?

Іван Золотаренко: (*задумавшись*) – Правда в твоїх словах, брате, звичайно ж є, але ж і образа кипить! То що ти порадиш?

Василь Золотаренко: (*розмірковуючи*) – А ти не поспішай, брате! Не втрачай голови! Перш за все відміни страту. Та поспіши, бо Тарасові козаки на це діло ласі! Їм стратити москаля, що чарку випити ... А ти тим часом напиши листа гетьману, та й попроси поради ... Сьогодні ж когось до Чигирини і відправимо. А москалі, що з ними станеться, почекають. Та, зрештою, стратити ти їх завжди встигнеш ...

(Іван якусь хвилину сидить мовчки, а потім звертається до Тараса)

Іван Золотаренко: – Тарасе, брате, пошли когось із своїх верхи, щоб передав козакам, я відмінюю страту ... Хай ведуть москаля назад, в Борзну!

Василь Золотаренко: – А чи встигне?

Тарас Забіла: – Встигне! Хлопцям ще ж шибеницю треба зробити ... Я Семена пошлю на Орлику. Той у мене соколом літає (*виходить*).

Василь Золотаренко: – Дай бог, щоб встиг!

Іван Золотаренко: (*здивовано*) – Та чому ти, брате, опікаєшся цим москалем? Він же злодюга!

Василь Золотаренко: (*задумливо*) – Та хоч і злодюга, але хрещений ... православна душа. Одному Богу відомо кого карати, а кого милувати (*хреститься*).

Іван Золотаренко: (*також хреститься, встає*) – Вибач, брате, але я страшного суду на землі чекати не буду, бо не дочекаюся. Наведу порядок сам у своєму полку і на його територіях. Буду судити і милувати, як совість підкаже. А прийде час, стану перед судом Божим. От тоді він, або хай милує, або ж карає ...

(*У цей час двері відкриваються і у кімнату вбігає ще один москаль*)

Москаль II: – Ваше благородіє, не извольте гневаться, выслушайте Христа ради! (*падає на коліна*)

Іван Золотаренко: – Ти хто? І що тобі від мене потрібно ?!

Москаль II: – Я – Сенька Фофанов, человек князя Фёдора Фёдоровича Волконского, пришел челом тебе бить за товарища своего, Ивашку Григорьева. Не губи ты, ясновельможный пане, его грешную душу, не казни! У него семья, почитай девять человек. Отец с матерью, братья да сёстры, да детей малым-мала ...

Іван Золотаренко: (*крицево*) – Встань з колін! Ти як сюди потрапив?

Москаль II: (*підводиться*) – Простите, что? Я не понял ...

Іван Золотаренко: – Я питаю, як ти сюди потрапив? Ти ж маєш зараз сидіти зв'язаним під вартою ... Чому ти тут?!

Москаль II: *(ніяковіючи)* – Да я упросил казака, чтобы он меня к вам отпустил. Дело то важное ... Можно сказать, вопрос жизни или смерти. Ивашку то жалко ...

Иван Золотаренко: *(підвищуючи голос)* – А отих малолітніх хлопчаків, яких ти обманом із сімей повиривав, не жалко?! Чи отих чоловіків, яких ти з волі в рабство заманюєш, не жалко? Говори мені!

Москаль II: – А чего же их жалеть? Они ведь за копейкой в Москву едут... Почитай вся Москва на них то и стоит ... Я ж силой их не гнал, сами пошли ... Ещё и залог наперед попросили мужики то ваши. Пускай молодые то несмышлённыши, а эти ведь почитай лет сорок на земле прожили. Любит ваш брат, хохол, копейку. Крепко любит ... Он за копейку, чевось хош сделает. Вот вы спрашиваете, чего я перед вами стою? Как, мол, из под стражи ушел? Да очень просто ... Дал казаку золотой – не соглашается, а я ему – второй, третий, пятый. Взял, да ещё и к вашей хате подвёл ... Вот там, мол, пан полковник. Бей челом! Я и бью. А что остается, Ивашку, то выручать надо!

Василь Золотаренко: *(співчутливо)* – Полковник зберіг життя своєму товаришу. Дякуй йому і Богові!

Москаль II: – Вот здорово, вот то хорошо ... Спасибочки. А как дякувати? Ну, у меня денег почитай, вообще не осталось. Вот остался последний золотой червонец ... Возьми! *(протягає руку з монетою Іванові)*

Иван Золотаренко: *(гнівно вигукуює)* – Уб'ю!!! То так ти мою честь козацьку оцінив, негіднику!

(вихоплює шаблю і плашем б'є москаля, той падає мов підкошений. Іван вдруге піднімає руку і вже лезом готовий рубонути москаля. Заважає брат. Василь Золотаренко перехоплює руку брата)

Василь Золотаренко: – Іване, зупинись! Не твори гріха! Не плямуй честь козацьку холопською кров'ю. *(На гамір вбігають Тарас Забіла і козак. В трьох вони відбирають шаблю в Івана і саджають його на лаву).*

Іван Золотаренко: *(важко дихаючи)* – Тарасе, брате, цей покидьок хотів мене купити! Мене, ніжинського полковника, за один золотий червонець! Честь мою козацьку і гідність людську – за один мізерний червонець!!!

Василь Золотаренко: *(розсудливо)* – Заспокойся, брате! Заспокойся ... І якщо в тобі ще говорить образа, втихомир її. Бо ти справді є ніжинський полковник і на тебе покладена і честь, і слава цього ушавленого полку, і цієї священної поліської землі. Гідно неси її. Не заплямуй! Не оскверни ... Бо найстрашніший гріх на землі – гординя! *(повертається до Забіли і козака)*

– Приберіть цього! Та перемотайте голову, а то, не дай Бог, ще помре.

(Ті витягують москаля із кімнати. Іван сидить похнюпивши голову за столом, він важко дихає).

Василь Золотаренко: – Заспокойся, брате! Давай вип'ємо! *(наливає дві склянки, мовчки випивають).* Слава Богу, зупинив він твою руку, не дав зчинитися вбивству ... А тепер давай поміркуємо, як нам краще з цієї халепи викутатися ...

Іван Золотаренко: *(грізно)* – Що ти кажеш, брате! З якої халепи? Вони крадуть наших людей, вивозять в рабство, а ми маємо цьому потурати?! Не буде цього! Я буду судити їх за це і карати!

Василь Золотаренко: *(з викликом)* – Тоді їдь спершу до Києва та карай князя Волконського і стрілецького голову Мещерінова, а не цих бідаків. Бо це вони їх намовили, як собі

дешевих кріпаків знайти ... Але коли їм будеш голови стинати, поглянь, чи не заніс наш гетьман і над тобою шаблюку...

Іван Золотаренко: *(похмуро)* – То що ж ти радиш, брате?

Василь Золотаренко: *(жартома)* – Ще випити! *(Іван жестом показує, що вже досить)*. Та жартую я, жартую. А якщо серйозно ... То я пропоную таке: цих москалів відпустити, так наказати, попри годиться, і відпустити. Богдану про цей випадок не сповіщати. Для нього це мізерія, у нього інші помисли і завдання. Не буде він відволікатися на дріб'язок. А щоб росіян таки врозумити, ти напиши в Путивль, їхньому окольничому, графу Степану Гавриловичу Пушкіну, щоб він усяких чиновних людей, які із Києва та інших українських міст їдуть до Москви, велів оглядати і обшукувати, щоб вони государевих підданих із українських міст не вивозили. Отак!.. І ти службу справно несеш і москалі попереджені ... Так і вчини ...

Іван Золотаренко: *(розчаровано)* – І все? І оце вся кара за вчинене?! Та за кого ти мене тримаєш, брате! Поступись москалям хоч на крок, так вони тобі і на голову залізуть ...

Василь Золотаренко: *(непоступливо)* – Згоден! Хочеш зброєю побрязкати, давай! Тоді так і відпиши царю: «Я, ніжинський полковник Іван Золотаренко, порубав твоїх московських холопів, які беззаконня чинять на Україні ... І надалі буду карати усіх твоїх підданих за найменшу провину». Отак і напиши ... А далі життя покаже!

Іван Золотаренко: *(невдоволено)* – Та годі насміхатися, брате! Добре, приїдемо до Ніжина, я ще з Филімоновичем пораджуся ... Протопоп чоловік мудрий, будь якого листа обгрунтує ... А поки що ... Тарасе!

Тарас Забіла: – Слухаю, пане полковнику!

Іван Золотаренко: – Усіх москалів, що затримали, збери... Закуй в кайдани ... І приланцюй серед базарної площі до стовпа. Таблички на шії почепи «Воры». І хай з обіду і до самої глибокої ночі отак приланцьовані стоять. Та козака коло них пристав, щоб люди самосуд не вчинили ... Якщо хтось із місцевих пару раз у пику москалеві затопить, то нічого ... Але щоб без крові ... А годині о третій ночі звільниш їх, даси на дорогу батогом, та й хай забираються до своєї Москви. Зрозумів?!

Тарас Забіла: – Добре, Іване Ничипоровичу! Зроблю все, як ти наказав.

Іван Золотаренко: (*примирливо*) – Ну от і добре ... А я до Ніжина. Робота чекає. Збирайся, брате!

Василь Золотаренко: – Та я вже зібраний. Бувай, Тарасе!

Тарас Забіла: – Доброї дороги, панове старшино! (*Усі виходять*)

Ява III

Завіса закрита. Минуло кілька тижнів. Дія відбувається у Ніжині, в саду біля полковницької оселі. Перед лаштунками двоє – прийомна дочка полковника Любка і шляхтич Томаш.

Томаш: – Доброго вечора, кохання моє!

Любка: – Доброго, любий мій.

Томаш: – Пані Любаво, я запрошую тебе на прогулянку вечірнім містом. Підемо понад Остром, аж до Введенського монастиря.

Любка: – Облиш, Томашу, жарти ... Ти ж бачиш, я не одягнена для прогулянок. Та й які прогулянки, я лише на

хвилинку вискочила. Перебачитися ... Тітка Ганна має прийти. У домі всі готуються до зустрічі ...

Томаш: – О, прийде пані гетьманша ... По справах чи на відпочинок?

Любка: – Та не знаю. З Прилук козак прискакав, то й сповістив ...

Томаш: – Коханню моє! То ти переговори із пані Ганною про нас. Хай стане вона ангелом-охоронцем для нашого кохання ... А як буде її така ласка, то я вже готовий з'явитися на ясні очі пана полковника і попросити твоєї руки ...

Любка: (*прикриваючи йому долонькою рота*) – Тихіше, мій любий ... Не кидайся такими словами. Ще хто почує ... зурочить. Добре, я поговорю. Тітка Ганна любить мене. Може й зрозуміє...

Томаш: (*запально*) – А що тут розуміти?! Коли двоє людей кохають одне-одного, то чи потрібні їм іще якісь слова? Що може стати на заваді?!

Любка: – Тихіше. Що, кажеш, може стати на заваді ... Лиха година, віра, а найперше ... люди!

Томаш: (*запально*) – Та я нічого в світі не боюся ... А ні лихого години, а ні людського поговору. Я задля своєї Любави готовий до будь-яких випробувань!

Любка: – Так вже й до всіх? А як же віра? Чи ладен ти задля мене, відступити від віри?

Томаш: (*спохмурнів*) – Кохана моя, не став цього питання. Не на часі воно ... Бог наш, Спаситель, один для всіх людей ... І для православних, і для католиків, і для іудеїв ... Бо Бог – то любов ... І коли жона справді любить свого чоловіка, то вона прийме його віру.

Любка: *(з усмішкою)* – Іч, який ти ... А коли чоловік справді любить жону... чому ж він не ладен прийняти її віру?

Томаш: *(запально)* – Та тому що віра для чоловіка це все! Це його дух! Це його честь! Це його совість! Я шляхтич з діда-прадіда, в моїх жилах тече католицька кров багатьох поколінь ... І заповіді: «Віра наших дідів, є нашою вірою і буде вірою наших нащадків» я ніколи не порушу.

Любка: – А як же я? Як моя віра? Що вона не варта твоєї любові!

Томаш: *(схвильовано)* – Панно моя! Зірньоко небесна! Та звичайно ж варта! І я кохаю тебе більше за життя. Але ж ... Пригадай, хіба ж не князь київський Ярослав видав заміж трьох своїх дочок – і за гота, і за угра, і за галла ... А все задля любові до своєї рідної землі ... Чи приклад Роксолани не є свідченням високої любові?!

Любка: *(перебиває його)*- Томаше, досить. Я маю над цим подумати ... Не переконуй мене. А з тіткою Ганною я обов'язково поговорю. Обіцяю!

(хоче піти, Томаш тримає її за руку)

Томаш: *(схвильовано)* – Ко'ханья моє' зачекай! Невже ж ти підеш не подарувавши слова любові, або ж принаймі одного поцілунка *(хоче обняти, проте Любка пручається)*.

Любка: *(виривається з обіймів)* – Шляхетний пане, а чому це ти даєш волю своїм рукам? Чи далися тобі для цього якісь підстави? Я ще не твоя жона, а тому веди себе так, як подобає лицарю. Я тобі не якась там дівчина. Я донька ніжинського полковника Івана Золотаренка, хай і прийомна, але ж все-таки донька! Маю честь! *(збирається йти)*.

(Томаш стає на коліно і в поклоні схилиє голову)

Томаш: *(стишено)* – Пані Любаво! Красно дякую тобі за те, що ти нагадала мені за честь. Повір, моя гарячковість

викликана лише моїм коханням до тебе. Це дуже сильне почуття. Це шаленство, яке спалює мене з середини. Я клянусь тобі, своєю лицарською честю, що мої почуття і помисли чисті, чесні і високі. І я і ще раз, вже в соте, прошу тебе стати моєю дружиною. Молю, не відмовити. І на знак згоди прошу для поцілунку твою руку!

Любка: *(з погордою та задоволенням подає руку)* – Добре, пане Томаше, я подумаю ... *(а потім рвучко схиляється над ним, цілує в щоку і із сміхом вибігає. Томаши весело підхоплюється, показує глядачам пальцями знак «Victoris» і виходить)*

Ява IV

Цього ж дня у садибі ніжинського полковника Івана Золотаренка. Світлиця у полковничому домі. За столом сидить Іван, він вивчає якісь папери.

Іван Золотаренко: *(читає вголос)* – «Ясновельможний пане полковнику, б'ють чолом тобі купці ніжинські. Уклінно просимо тебе продовжити термін дії охоронного універсалу від 12 липня 1652 року, у якому ти даєш дозвіл на торгівлю худобою у Московщині!..*(перестає читати, міркує вголос ...)* ... А чому б і не продовжити ... За цей рік ніжинські купці славно поторгували і в Калузі, і на Севському ярмарку під Брянськом, добре збагатили міську казну ... Хай торгують, шкоди від цього не буде *(бере перо, вмокає у чорнильницю і щось починає писати на папері)*.

Двері відчиняються, заходить Ганна Золотаренко-Хмельницька.

Ганна: *(з порога)* – Доброго вечора, пане полковнику! Чи здорові будете?! Чи очікували на мій приїзд? А чи може заміжня сестра, як відрізана скибка?!

Іван хутко виходить із-за столу і радо обнімає сестру.

Іван Золотаренко: – Ганнусю, рідненька, з ранку на тебе чекаємо ... Де ж ти так забарилася?

Ганна: – Та загостювалася у прилуцького полковника Якова Воронченка. Дуже ж вже гостинно шанував ...

Іван Золотаренко: (*жартівливо*) – Ну, звісно, ще б пак, адже сама дружина гетьмана України в гості завітала ... Яка честь!

Ганна: (*суворо*) – Братику, не зубоскаль! Ти ж знаєш моє ставлення до титулів і звань ... Я козацька жона і цим сказано все ... І коли була полковничихою Пилипихою, і коли вдовувала, і коли стала дружиною гетьмана Хмельницького. Дякувати Богу, опікуюся чоловіком, доглядаю дітей і його, і своїх, а ще не скуплюсь на ласку і добре слово ...

Іван Золотаренко: – Та ні, Ганно, чув я від козацької старшини добрі відгуки про тебе. За твоїм піклуванням і Богдан став стриманішим, розсудливішим ... рідше вже за шаблюку хапається. А Юрась за матір рідну признав.

Ганна: – І так Іване, і не так ... Ніщо так не зближує людей, як горе ... Богдан важко сприйняв смерть свого первістка Тимоша. Старший син – то батькова надія. І раптом ось так, у бою від ворожого ядра. Та й для мене за ці роки Тиміш став, мов рідний. Отож, туга нас і поріднила ...

Іван Золотаренко: – А як Богдан до твоїх дітей?

Ганна: – Як до своїх рідних ... Живемо однією родиною. І Кіндрату, і Данилу, і Степану з Осипом своє прізвисьце дав. Тепер вони Хмельницькі ...

Іван Золотаренко: – То добре.

Ганна: – Та й тебе, брате, на ніжинський полк поставив, щоб рід наш укріпити, свій вплив на козаків, а разом з тим і свою владу.

Іван Золотаренко: – Та я розумію це сестро! Ніжинський полк найбільший в Україні, вже за тридцять сотень перевалило. Ти не клопочись, ми надійна опора Богдана!

Ганна: *(питально)* – А чи так, брате?

Іван Золотаренко: *(здивовано)* – А чому ти перепитуєш, сестро? Звісно так! Хрест на себе, святий кладу. *(хреститься тричі)*

Ганна: – То ж чому тоді йому про подію в Борзні не сповістив? Злякався? Чи мо`ще щось на умі мав?

Іван Золотаренко: *(обурено)* – Ти знаєш, сестро, злякати мене важко. Я і чорта пекельного не боюся. Я не сповістив, бо не хотів Богдана по дріб'язках відволікати. Сам усе вирішив ...

Ганна: – Не такі вже це і дріб'язки Іване ... Ти ж знаєш скільки зусиль докладає Богдан, щоб зміцнити союз із Москвою. Щоб прилаштувати Україну під крило російського царя ... Тільки так ми зможемо відстояти нашу рідну землю і дати відсіч Речі Посполитій.

Іван Золотаренко: – Та знаю я це все, знаю ...

Ганна: – А чи знаєш ти, брате, що Москва не поспішає з допомогою у військових діях проти Польщі. Лише цього року Земський собор ухвалив прийняти Військо Запорізьке під протекторат московського володаря.

Іван Золотаренко: – Відаю і про це, сестро!

Ганна: – А чи відаєш, брате, і те, що в правобережних полках війська Запорізького чиниться смута. Множаться настрої, що Богдан закріпачує Україну під Московією. І що треба об'єднуватися з Польщею і відвойовувати землі у московського царя ...

Іван Золотаренко: – Такого, сестро, я тобі скажу відверто ще не чув, але над цим варто поміркувати...

Ганна: *(перебиває його)* – Не варто, Іване! Бо це – зрада! Богдан ніколи не завдасть кривди Україні. Він ніколи не зрадить український народ. Він має міцну домовленість з російським царем, що Україна збереже свою незалежність, свій козацький устрій, свою Гетьманщину. Цар Олексій Михайлович, слово дав!

Іван Золотаренко: *(роздумуючи)* – А чого варте оте москальське слово?!

Ганна: *(суворо)* – Припини, Іване. Не на гостини я до тебе приїхала. А маю доручення від Богдана. Повинна з'ясувати, на скільки Ніжинський, Чернігівський, Прилуцький полки віддані присязі, даній гетьману. А ти мій брат, Іван, з тебе і вимог більше. Бо тече у нас з тобою одна кров. А тому Богдан має вірити тобі, як мені.

Іван Золотаренко: – Я це розумію, сестро ... Присязі я своїй лишуся вірний до скону. Лишуся вірним і Богдану. Але як бути з Україною? Чи правильно ми чинимо?

Ганна: – А про це ти вже поговори з Богданом. Обіцяв невдовзі навідати...

Іван Золотаренко: – Радий буду бачити. Ось тоді все і з'ясуємо. Та чому ж я тебе балачками відволікаю. Час вже вечеряти. Певно Іванівна вже й стола накрила ... Пошлю зараз за Василем. *(Ганна його зупиняє порухом руки)*

Ганна: – Зачекай, брате. Це ще не все ... Вечеря почекає. Маю ще одне доручення гетьмана. Богдан, на знак своєї повної довіри до тебе, передав через мене листа, якого надіслав російський цар особисто йому ... Йдеться у цьому листі про тебе. Тримай!

(Ганна розстебнула корсет, дістала листа і передала Іванові. Той взяв, розгорнув послання і голосно читає)

Іван Золотаренко: «Божією милостію, отъ великого государя царя и великого князя Алексѣя Михайловича, всея Великія и Малыя Росіи самодержца (полный титуль), нашего царского величества, войска запорожского гетману Богдану Хмельницкому и всему войску запорожскому наше царского величества милостивое слово. Ведомо нам великому государю учинилось: какъ ехали къ Москве изъ Кіева нашего царского величества боярина и воеводы и наместника галицкого князя Федора Федоровича Волконского да головы стрелецкого Алексея Мещеринова люди, и на дороге въ Нежине пристали къ нимъ, отъ бедности, изъ воли черкасскихъ мужиковъ да робять человекъ съ десять. И какъ приехали въ Борзну, и въ Борзне де нежинской полковникъ Иванъ Золотаренко техъ мужиковъ и робять велелъ у нихъ взять и на нихъ шумель и билъ саблей плазомъ; и боярина нашего князя Федора человека Федоровича послалъ за городъ и велелъ было повесить, и не доведчи до виселицы, велелъ воротить и приковать на рынку къ столбу, и держаль у столба привязана съ третьяго часу дни до другою часа ночи; а Олексеевыхъ людей Мещеринова потомужъ на рынку, приковавъ къ столбу, держаль не малое время. И то онъ полковникъ учинилъ самоволно, что боярскихъ людей, безъ нашего царского величества указа, велелъ къ виселицы водить и на рынку бутто злодеевъ къ столбу приковываль. А хотя бъ те боярскіе люди что и учинили, и ему было пригоже о томъ о указе писать къ намъ великому государю, а ихъ было у себя позадержать; а такого злого безчестья надъ ними чинить было не довелось Только мы великій государь на то не смотря, велели темъ боярскимъ людемъ, которые техъ черкасскихъ мужиковъ и робять въ дороге принимали, учинить на Москве наказанье жестокое, бить кнутомъ нещадно.

И тебе бѣ Богдану Хмельницкому, гетману войска запорожского, велеть заказъ учинить крепкой: будетъ которые московскихъ городовъ люди, будучи въ нашихъ черкасскихъ городахъ, учинятъ какое дурно, и техъ людей въ техъ городахъ велеть задерживать и писать объ нихъ указъ къ намъ великому государю; а до нашего царского величества указа, зла надъ ними никакова чинить не велеть. Также и боярскихъ людей и крестьянь, которые изъ-за помещиковъ и изъ-за вотчинниковъ учнутъ бѣгать въ черкаскіе города, велеть отдавать назадъ темъ людямъ, отъ кого кто выбежитъ. Писано въ государствіа нашего дворе, въ царствующемъ граде Москве, лета отъ созданію міру 7162, месяца марта 27 дня.

Подпись думного дьяка Алмаза Иванова. Писаль Федор Ореховъ.

Після того, як Іван закінчив читати, виникає невелика пауза. Полковник першим порушує її.

Іван Золотаренко: – Зрозуміло ... Щось не схожий цей лист на братське посланіє. Скоріше наказ. Суворий наказ ... *(пауза)* А що ж Богдан?

Ганна: – Велів тобі цього листа показати і попросити, щоб ти дотримувався його ... Так потрібно, Іване! Поки що так потрібно! А далі час покаже. Це не наказ, це його прохання.

Іван Золотаренко: – Ну якщо прохання ... *(пауза)* То ходімо, зрештою, сестричко, повечеряємо. *(виходять, завіса)*

Ява V

Дія відбувається перед лаштунками. Сад біля садиби полковника Золотаренка. Із вікон чути пісню і поголос гучного

застілля. До саду виходить Ганна Золотаренко. Вона розпашіла від застілля.

Ганна: (задоволено) – Ох, і уважив братик ... Ох, і уважив ... Років із п'ять так не частувалась ... їй Богу. (хреститься). І де він тільки такої настійки дістав? На смак, мов калина, а ноги не несуть. Ледве встала.

У саду з'являється Любка. Вона дослухається до балачок Ганни.

Любка: – Тітко Ганно! То батько з Борзни, від сотника Забіли, привіз. Забіла – великий майстер цієї справи!

Ганна: (оглянулася) – А це ти, Любаню! А я думаю, хто це до моїх слів дослухається?

Любка: – Тітко Ганно, а можна тебе про щось запитати?

Ганна: (з посмішкою) – Та звісно що можна. Запитуй.

Любка: (хвилюючись) – Пані Ганно, вибач, що кличу тіткою. Годилося б кликати хрещеною матір'ю. Адже ти моя хрещена?!

Ганна: – Так, Любо! А чому ти перепитуєш? Адже це тобі відомо ... Не раз і кутю до мене приносила. Не раз і гостинці отримувала. Чи не так?

Любка: – Та так, пані Ганно! Звісно так! Я добре це пам'ятаю..., і щедрість, і ласку.

Ганна: – То що ж тебе турбує?

Любка: – Пані Ганно, я не пам'ятаю, як мене хрестили. Скажіть, я православна? Я не іновірка?

Ганна: (засміялася) – Так ось, що тебе турбує ... Заспокойся, доню, православна ти, православна. А що хрестин не пам'ятаєш, то що ж тут дивного. Тобі тоді рочків з три чи чотири було. Скільки ж часу вже пройшло, скільки років пролетіло ... Було це в славному місті Корсуні ... Іван тоді був корсунським полковником. Ось із одного з походів і

привіз він тебе ... зовсім маленьку. Сказав, що ти донька одного із його сотників. Наче б то, і батька твого, і матір, і всю вашу родину ляхи порубали. А хутір спалили. А тебе служниця врятувала, винесла із вогню ...

Любка: *(зняжовіло)* – А чому ж хрещену знову хрестили?

Ганна: *(усміхнено)* – Бо спала погано. Ночі жахалася. Серед ночі прокинешся і криком – кричиш. Жахи ввижалися ... Так батюшка Михаїл порадив перехрестити. Сказав, що побувавши у пекельному вогні, ти наче б то побувала у лапах Сатани. От він тебе і не відпускає ...

Любка: *(налякано)* – Справді ..., так справді може бути?

Ганна: *(усміхнено)* – Заспокойся, Любо. Як тільки-но ми тебе похрестили, так і усі переляки відійшли. Золотою дитиною стала, а тепер виросла у справжню красуню. А я тоді тебе під хрестом тримала і водичкою святою личко омивала ...

Любка: *(схвильовано)* – Хрещенонько, люба моя! Допоможіть же мені іще в одній справі. Хрестом Богом молю Вас, благаю ...

Ганна: – Що ж то за справа така важлива і невідкладна?..

Любка: – Замовте слово перед батьком, щоб віддав він мене за Томаша, коханого мого. Він завтра прийде руки моєї прохати. А згодом і сватів зашле.

Ганна: – А що ж то за Тиміш? Вродливий, статний, гарний? Чи доброго роду?

Любка: *(схвильовано)* – Найкращий у світі... Вродливий, як сонечко вранішнє, а статний, як молодий дубок ...

Ганна дзвінко сміється і проходить далі. Любка говорить їй навздогін:

– Не смійтеся, тітко Ганно! Він й справді найвродливіший у світі!

Ганна: *(не обертаючись)* – А ти його любиш?

Любка: *(заламує руки)* – Страшенно. Жити без нього не можу ...

Ганна: *(віддаляючись)* – Ну якщо так, то нехай приходить. Хай сватається ... З мого боку перепони не буде. *(виходить)*

Любка: *(радісно)* – Дякую тобі, тітонько! Тільки він не Тиміш, а Томаш ...

Ганна вже не чує. Любка покидає сцену. Лаштунки відкриваються.

Ява VI

Наступний день. Світлиця будинку ніжинського полковника Івана Золотаренка. За столом сидить Іван та Василь. Заходить протопоп Филімонович.

Іван Золотаренко: *(до Василя)* – Так оттакого мені, брате, листа сестриця від Богдана привезла...

Василь Золотаренко: *(здивовано)* – А мені ж нічого про це і не сказала. Ні пари з вуст. А все допитувалася, які настрої у козаків, у горожан ... *(побачивши Филімоновича замовкає)*

Филімонович: – Кликав, пане полковнику?!

Іван Золотаренко: *(повагом)* – Кликав, кликав, отче Максиме! Сідай до столу... Є розмова!

(Филімонович сідає)

Іван Золотаренко: – А кликав я тебе, святий отче, бо пораду хочу твою почути ... Твоє мудре слово. Ти ж мій духівник ... Кому, як не тобі, сумніви свої довірити?

Филімонович: – Слухаю тебе, пане полковнику! Хоча відверто скажу, для сповіді ти дивне місце обрав. Годилося б у храмі, перед святими образами ...

Іван Золотаренко: (*перебиває його*) – Та не в образах справа, пане отче! Справа у душі ... А душа, як вольна птиця, її простір потрібний ... У сумнівах моя душа ... Ох, у тяжких сумнівах ... То й думаю, а якщо отець Максим, не зрозуміє мою душу, або не захоче прийняти сумніви мої? Що тоді? Еге, от ... От тоді, я накажу Іванівні принести мені сулію Тарасової настійки і ми, з братом Василем, прогонемо ті сумніви геть. А ти, святий отче, нам допоможеш!

Филимонович: – Господь підкаже, якщо ми не знайдемо відповіді. Він мудрий і всевидючий ... Так в чому ж твій сумнів?

Іван Золотаренко: – Доїдає мене, отче, одна думка підступна ... Чи правильно чинить Богдан, що віддає Україну під московського царя? Чи не схибить у своєму виборі? Де ж це видимо, щоб рідну неньку та й у прийма віддавати?!

Василь Золотаренко: (*тихо*) – Брате, зупинися. Не слід такі речі та й на людях обговорювати ...

Іван Золотаренко: (*спокійно*) – А я не на людях. Я з Богом перемовини веду... через духовника мого, отця Максима. З ким же мені ще радитись?

Филимонович: – Ти мені сказав, полковнику, я почув ... Хочеш чути відповідь, слухай і ти... (*встає*).

Филимонович: (*урочисто*) – Господь наш, Ісус Христос, (*хреститься*) сказав: «Возлюби ближнього свого, яко самого себе». І у цих словах уся мудрість його і сила. Хто з православних християн не зрадіє, побачивши в нинішніх часах таке добродійство Боже, що не дав Він до кінця упасти і до знищення прийти своєму добру. Це Бог надоумив Богдана прийняти владу російського царя. «Співаємо Господові славно бо прославився», – так і ми, благодаттю Божою і привеликою ласкою його царського величества, врятовані від іновірних

супостатів наших, що хотіли віру нашу православну до решти викоренити. А тому діла гетьманові мудрі і правильні!

Іван Золотаренко: *(розсудливо)* – То виходить ти воздаєш хвалу Богові, а славу Богданові, за те, що над вірою православною не дали поглумитися.

Филимонович: – Істинно так. А ще тому, що в руських людях братів побачив!

Іван Золотаренко: *(задумливо)* – А чи побачили вони в нас братів? Чи возлюбили, яко самих себе? Чи знову готові за червінці кров нашу пускати?

Филимонович: – А це вже ти, пане полковнику, запитай своє серце! Що воно тобі відповість.

Іван Золотаренко: *(суворо)* – У тому-то і біда, що мовчить воно ...

До розмови долучається Василь.

Василь Золотаренко: – Отче Максиме, у березні нинішнього року ти відвідав Москву в складі українського посольства, то про що мову там вели?

Филимонович: – Про що мову вели посланники гетьмана я вам сказати не можу ... Бо не був присутнім на тих перемовинах. А про що говорили ми, люди церковні, слуги Божі, таїти не буду. Як перед святим алтарем розповім... Говорили ми про те, що віра наша православна потребує підтримки і захисту, що поодинці протистояти польському натиску ми не зможемо. І тому побачили ми в єдиновірній православній Москві надійного союзника в боротьбі з поневолювачами. А для кожного православного християнина захистити свою віру, то є справа честі. І сила нашої єдності не в дусі, а у вірі! Бо саме вона загартовує наш дух і робить його непереможним. Чи не так, Василю?

Василь Золотаренко: *(киває головою)* – Так, протопопе Максиме. Звісно що так ...

Филимонович: – А тому, пане полковнику, моя тобі порада: тримайся настанов гетьмана, та відганяй геть усі сумніви, бо вони від лукавого. А ще, частіше ставай на сповідь перед Господом нашим, він надоумить, і силу дасть, і у вірі укріпить. *(покладає хрест на Івана)*

Іван Золотаренко: *(хреститься)* – Хай буде по-вашому, отче!

Филимонович: *(стримано)* – По-божому, сину мій, по-божому ...

У цей час двері світлиці відчиняються, заходить Ганна.

Ганна: *(весело)* – Доброго здоров'я, отче Максиме! Доброго здоров'я, братики!

Филимонович: – І вам многія літа, чарівна Ганно Нечипирівно!

Іван Золотаренко: *(встає, підходить і цілує сестру. Василь привітно вітає її, гречно схиливши голову)* – Доброго ранку, сестричко-лебідко, як відпочивалося ?

Ганна: – Як у раю! Перини у тебе пухкі та запашні, як хмари ...

Василь Золотаренко: – Так чому, сестро, піднялася? Могла б ще поніжитись ...

Ганна: – Так Любаня наша розбудила, сказала, щоб я до вас зайшла. Справа у неї, якась невідкладна ...

Іван Золотаренко: *(здивовано)* – Яка ще там справа? Нічого не відаю.

Ганна: *(сміється)* – А ти, брате, хоч відаєш, що доньку маєш на виданні?

Іван Золотаренко: *(махнув рукою)* – Сестро, облиш ... Яке видання? Вона ще дитина.

Ганна: *(весело)* – А чи не у такому віці батько від мене Пилипця ганяв?!

Василь Золотаренко: – Коли то було?

Ганна: – А ти, Васюто, помовч. Ти взагалі тоді, хлопчаком був ... Але ж було!

Двері відчиняються. До світлиці заходить Томаш і Любка.

Любка: *(схвильовано)* – Пане полковнику! Татку рідненький! Я дуже прошу тебе, вислухати оцього чоловіка ...

Іван Золотаренко: – Що за чоловік?

Томаш: *(виходить на середину світлиці, цокнувши підборами, рекомендується)* – Маю честь, Томаш Любомирський ... із Гродно.

Ганна: *(здивовано дивиться на Любку)* – А чому Томаш, а не Тиміш?

Томаш: *(продовжує)* – Ясновельможний пане полковнику! Я прибув у твій дім, щоб просити руки твоєї доньки, Любави, яку я хочу взяти собі за жону. Ми любимо один-одного і готові стати під вінець ...

Іван Золотаренко: *(сердито)* – Це хто так вирішив?

Любка: *(підходить до Томаша)* – Ми, батьку!

Томаш: *(бере Любку за руку)* – А тому просимо твого благословіння.

Филимонович: – А якої ти віри, пане Любомирський?

Томаш: *(з погордою)* – Я – католик!

Филимонович: – А за яким обрядом ти збираєтесь ставати під вінець, вельмишановний пане?

Томаш: *(переконано)* – Звісно, за нашим, католицьким!

Ганна: *(схвильовано)* – А чи згодна на це наричена?

Любка: *(у нерішучості)* – Тітко, Ганно, я ...

Томаш: *(перебиває її)* – А чи так вже це важливо! Добра жона завжди пристане до віри чоловіка. Чи не так, пані Хмельницька? Адже вас не зупинило те, що в жилах гетьмана Хмельницького тече часточка шляхетської крові. Та й, ваша попередниця, друга дружина гетьмана, теж була полька.

Ганна: *(стишено)* – Богдан – православний! І віра його православна ...

Томаш: *(з готовністю)* – Я готовий засилати сватів, відіграти весілля і за вашим обрядом. Але вінчатися ми будемо у костьолі!

Іван Золотаренко: *(гнівно, піднімаючись із-за столу)* – Та це ти, недолугий шляхтичу, будеш мені вказувати, де буде вінчатися моя донька, моя дитина! Та не бувати цьому ніколи!! Геть з моїх очей, іновірцю! Щоб духу твого тут не було!!!

Любка: *(скрикує)* – Татку, не губіть!

Іван Золотаренко: *(гнівно до Томаша)* – Благословіння мого хочеш?! Буде тобі моє благословення – шаблоюкою по шії. Ач, чого зажадав ... дитину мою рідну у віру свою погану обернути!

Томаш: *(з викликом)* – Вона не ваша дитина! Не вашої крові ... Чому ви її перехрестили? Тому, що католичка?! Гріхи свої перед Богом замолюєте! А за віру ми ще поквитаємося!

Іван Золотаренко: *(з люттю)* – Що?! І це ти мені кажеш у моему домі?! Та й ще погрожуєш! *(хапається за шаблоюкою)* Та я тебе, зараз на місці порішу! Геть з моїх очей, а то зарубаю!! *(вихоплює шаблю).* Василь, Любка і Ганна зупиняють його.

Василь Золотаренко: – Зупинися, брате, не бери гріх на душу!

Любка: – Таточку! Рідненький! Змилуйся.

Іван Золотаренко: *(гримає на неї)* – Не буде тобі мого благословення! Ніколи не буде!! Я ліпше тебе за каліку останнього віддам, але не за цього!

Любка: *(плаче)* – За віщо? Я ж люблю його, люблю!

Томаш рвучко повертається і виходить з кімнати.

Іван Золотаренко: *(услід)* – Геть з очей моїх, геть! І з міста геть! Бо як побачу, приб'ю. І з України геть!! Бо немає тобі місця на цій святій землі!

Завіса

Ява VII

Минуло кілька місяців. Дія відбувається перед лаштунками. На авансцені Любка і Томаш.

Любка: – Томаше, соколику мій, що ж нам робити? Батько від люті місця собі не знаходить. Все позивається тебе вбити.

Томаш: – Кохана моя, що нам лишається діяти ... Тікати! Тікати світ за очі, а там Бог розсудить.

Любка: – Серце моє, не знаєш ти мого батька. Він не те що з краю світу, він із пекла нас дістане і скарає ...

Томаш: – То що ж діяти? Як вчинити?

Любка: – А запитаємо стару Мавру, стару віщунку Мавру. Он вона йде!

Із залу на авансцену піднімається віщунка. Вона хоче пройти мимо. Любка зупиняє її.

Любка: – Мавро! Зупиніться на хвилинку, Мавро!

Мавра зупиняється, уважно вдивляється у Любку, а потім у Томаша.

Мавра: – Не будете разом! Не тіште себе надією!

Томаш: – Пані Мавро, допоможи. Святим отцем тебе заклинаю, допоможи. *(Намагається вкласти їй у долоню гроші, віщунка відводить руку)*

Любка: – Бабусю Мавро! Світ для мене перестав існувати після того, як батько не дав мені благословення на шлюб з Томашем. Я вже ладна у сиру могилу зійти ... Якщо не з Томашем, то ні з ким!

Томаш: – Мавро, допоможи мені умовити її тікати зі мною. Допоможи. Не тільки ж світу, що в Ніжині!

Мавра: – Долю не обійдеш, не об'їдеш. Від неї не втечеш. Та й куди вам тікати ...

Томаш: – До Гродно. Там у мене маєтності, там схоронимося.

Мавра: – А з вірою як?

Любка: – Та я, задля свого коханого Томаша, ладна до будь-якої віри пристати. Лише б разом.

Мавра: – Не гоже, дочко, вірою нехтувати. Великий гріх це!

Томаш: – У святому писанні написано: «Бог – це любов!» То чого ж задля любові не можна пожертвувати переконаннями? Це ж абсурд! А ще Бог милостивий, він прощає гріхи наші і вчинені, і невчинені...

Любка: – Бабуню Мавро, допоможи, на тебе єдина надія!

Мавра: – Ну добре, візьму гріх на душу, допоможу. Може Бог й накаже, але допоможу! Ось тобі пляшечка із зіллям ... Дочекаєшся поки різдвяні святки минуть. А десь вже після Водохреща, та не перед суботою, або неділею, а в буддень ... приймеш це зілля ... приймеш цей трунок. Два дні твоє тіло буде лежати бездиханним, а на третій оживе. Опівночі оживе! Відспівувати тебе будуть у Воздвиженській церкві. Отам, опівночі, до третіх півнів ти і прокинешся. А ти, *(звертається до Томаша)* ходи нині з міста, щоб ніхто не запідозрив, а після Водохреща вертай. Зустрінетесь, усе добре обговорите, про все домовитесь. Ти коней прудконогих придбай, одержу теплу, харчі. Та й приїзди опівночі до церкви, там і забереш свою кохану. А далі..., хай Бог вам помагає.

Томаш дякує Маврі, кладе їй на долоню кілька золотих. Любка розглядає пляшку із зіллям.

Любка: *(схвильовано)* – Так ось яким ти виявився шлях до мого щастя? Щоб бути коханою мені спочатку треба вмерти. Хай буде так ... На все воля Божа!

(Усі залишають сцену)

Ява VIII

Перед лаштунками на авансцені з'являється гінець, який везе повідомлення до гетьмана Богдана Хмельницького у Суботів.

Козак: *(звертається до глядачів)* – Сьогодні, 24 січня 1654 року, у Ніжині велике свято. Після Переяслівської ради до міста прибуло московське посольство на чолі з боярином Василем Бутурлиним. Ніжин став другим містом, після Переяслава, яке відвідало це посольство. Це засвідчує велику повагу до міста, його славних традицій та історії. До Києва поїдуть пізніше. Завдання дипломатичної місії – привести до присяги на вірність російському царю Олексію Михайловичу мешканців міста та козаків Ніжинського полку. Зустріч московського посольства супроводжувалась у Ніжині пишними урочистостями. Я ж маю про все це повідомити гетьмана.

(Завіса відкривається. Дія відбувається у будинку ніжинського полковника. До світлиці заходять Іван та Василь).

Іван Золотаренко: *(розповідає)* – Ну, дякувати Богові, усе відбулося належним чином. Я зустрів боярина за п'ять верст перед містом під розгорнутими полковими корогвами. Вишикував полк за сотнями, зустрів посланців литаврами та трикратним вітанням. Біля стін міської фортеці до гостей вийшли хресною ходою протопоп ніжинський Максим Филімонович разом із священиками і представниками

міського магістрату. Від імені усіх ніжинців отець Максим привітав гостей урочистою промовою ...

Василь Золотаренко: *(перебиває його)* – А потім посольство в'їхало до міста. Я чув, як салютували гармати. Пострілів з двадцять п'ять було...

Іван Золотаренко: *(перебиваючи)* – Тридцять! Я наказав, рівно тридцять! Зараз уся громада на молебні у Троїцькому соборі. Моляться за здоров'я царя московського. А після цього присяга на вірність государю. Сьогодні приведемо до неї дві тисячі козаків. То я за тобою, та ще хотів перевірити, чи до столу всього вистачає?

Василь Золотаренко: Та наче б то всього ... *(виходять)*
Невдовзі за сценою чути: «Присягаємо!», «Присягаємо!», «Присягаємо!» та «Слава!». А також людський гамір та веселощі.

До світлиці повертається Іван та Василь Золотаренки, боярин Василь Бутурлін, протопоп Максим Филімонович та ще кілька чоловік.

Іван Золотаренко: *(гостинно)* – Прошу, вельмишановне панство, до столу. Розділіть з нами трапезу... чим Бог послав!

Василь Бутурлін: *(глянувши на стіл)* – Ого, щедро вам сьогодні Бог наделил. Й не сьєсть всего-то.

Іван Золотаренко: – Та нічого, нічого... А ми під водочку, під водочку! *(усі сідають до толу)*

Іван Золотаренко: – Шановне панство, прошу наповнити келихи! А ви, отче Максиме, повторіть оті слова, які виголошували на честь російського самодержця Олексія Михайловича.

Филімонович: *(підводиться, за ним підводяться інші, піднімає келих)* – Ми, православні християни і російські сини, висловлюємо подяку Богові всемогучому, а його царській величності честь, поклін і послух, віддавши молитви, благання і подяку пильно і однодушно одними устами і

одним серцем підносимо. Хай Господь сохраниць в здоров'ї і довгому пробуванні пресвітлого государя нашого із царицею, благородними дітьми і всіма боярами! Хай зробить його хоробрим, непохитним і страшним для всіх ворогів, що повстають на віру нашу православну! Хай розпросторить Господь державу царства його! Хай утвердить Господь престол величества його! Хай укріпить Господь Бог скипетри величиства його! Аби й ми, негідні, за державою царства його визволені від таких бід і гоніння супостатів наших, пожили в тихім і безтурботнім житті, у всякому благовірстві і чесності. Амінь!

Іван Золотаренко: *(піднімає келих)* – Будьмо!

Усі: *(хором)* – Гей!

Іван Золотаренко: – Будьмо!

Усі: – Гей!

Іван Золотаренко: – Будьмо!

Усі: – Гей! Гей! Гей!

(Дружно випивають, сідають за стіл. У цей час чути за дверима жіноче голосіння. Василь встає із-за столу і виходить. За хвилину повертається і жестом просить Івана відійти. Відходять на авансцену)

Іван Золотаренко: – Ну що там?

Василь Золотаренко: – Любка вмерла!

Іван Золотаренко: *(падає навколішки, з розпачем вигукує)*
– Господи! За віщо?! За віщо караш, мене грішного?!!

(На сцені гасне світло.)

Завіса

Ява IX

Прожектор вихоплює перед лаштунками самотню постать Томаша.

Томаш: *(до зали)* – Любава померла ... Вона згоріла у пекельному вогні. Другого дня, як прийняла трунок, її тіло, в

дубовій домовині, було віднесено до старої дерев'яної Воздвиженської церкви, що на Магерках, для відспівування. У ніч, коли вона мала прокинутись, я чатував із кіньми неподалік, біля кузні. При місячному сьйві церква була, як на долоні. Коло домовини лишили відспівувати покійну, якогось бурсака на ймення Хома ... Опівночі, коли Любава прокинулась, до церкви, із ніжинських Кочубеєвих боліт, чомусь почала злазитися усіяка нечиста сила: відмаки, мавки, перевертні ... Люди кажуть, що бачили Вія! Я ж не бачив..., я кинувся на крики Любави, та Хома зачинив двері церкви на засови з середини. А церква вже палала! Боже, як страшно вона палала. А з нею згорало і моє кохання!! Чи пробачу я, пане ніжинський полковнику, смерть вашої доньки, моєї коханої?! Можливо й пробачу!

А чи пробачу я вам, пане полковнику, наругу над моєю вірою і загублене кохання? Ні, не пробачу! Присягаюсь!!!

(Світло гасне)

Кінець I дії

Антракт

ДІЯ II

Ява I

Чигирин, 1654 рік. Дія відбувається перед лаштунками.

Ганна Золотаренко: *(звертається до зали, тримаючи в руках листа)* – Ось саме отримала послання від Богдана ... Пише, що Переяславська рада та укладення угоди з Московією допомогли нарешті реалізувати плани спільних дій проти польсько-литовського війська. А ще в цьому листі він хвалить брата Івана. Пише, що суворі випробування військовою кампанією, ще раз підтвердили талант полковника Золотаренка, як розумного стратега і полководця. У той час, коли війська Богдана Хмельницького ведуть запеклі бої з польською армією на Поділлі, брат Іван, виконує особливі доручення гетьмана з оборони північних рубежів Чернігівщини від військ Литовського князя Януша Радзивілла... Стражденна моя Чернігівщино! Краю зеленочубих лісів, блакитно-окох озер та річок, важка випала тобі доля ... У круговерті часу та плині сивих віків жодна війна не оминула тебе. Топтали твою землю монголи, татари, литва, ляхи та москалі, бо лежиш ти у самісінькому серці Європи. І тільки мужність сіверських воїв дарувала тобі таку омріяну волю. Сподіваючись і нині, незборимі твої рубежі, непохитна віра і мужність синів твоїх, святая Сіверська земле!

Ява II

Лютий 1654 року. Лаштунки відкриваються. Похідний табір козацьких військ деє на кордоні Чернігівщини та Білорусії. За столом над мапою двоє – Іван та Василь Золотаренки.

Іван Золотаренко: *(переконливо)* – Що не кажи, брате, а як таки був правий, що це в грудні минулого року оголосив загальний збір під Черніговом козаків Ніжинського, Чернігівського та Переяславського полків. І реєстр уточнили, і озброєння перевірили, і душу козацьку на бій налаштування. Дивись, як у воду глядів, із півночі таки доведеться війну воювати ...

Василь Золотаренко: *(хита головою)* – Так правий ти, брате, в усьому правий... Що поробиш, через Чернігівську землю найкоротший шлях до Києва і польсько-литовському війську, і москалям ... Хоча, слава Богу, вони нині в союзниках ходять ...

Іван Золотаренко: *(дразливо)* – Ой, не вірю я, брате, в їхній союз і в їхні добрі помисли ... Москаль де не ступне, там і брехне ... Ой, не вірю ... Щось вони таки задумали.

Василь Золотаренко: *(здивовано)* – Оттакої, не чекав я від тебе, брате, таких сумнівів. Ти ж із Богданом і в Переяславі був, і в Ніжині їх посольство приймав ... козаків до присяги приводив. Я думав, що ти для себе усе вирішив.

Іван Золотаренко: *(махнув рукою)* – І вирішив я, брате, і не вирішив ... Вирішив, бо клятву Богдану на вірність давав, на іконі святій перед сестрою божився. То від клятви своєї не відступлюся. А що сумнів мене з'їдає ... так в тому самі ж москалі і винні. Ось розсуди, брате, сам ...

8 січня на площі Переяслова Богдан о 2-й годині дня оголосив, що буде підписана угода, на основі якої Україна і Московське царство почнуть жити, як дві сестри. Умова буде скріплена присягами царя Олексія і гетьмана Богдана, умова, взаємно підписана, матиме моральну й політичну правомочність.

Після промови гетьмана Богдана наші полковники і послы Московські, очолені В.Бутурліним, пішли у церкву Успенія. У тій церкві браталися ереї: казанських архимандрит Прохор і переяславський протопоп Григорій з попами і дяками. Вони повідомили, що умова скріплюватиметься «чином присяги».

У церкві гетьман Богдан знову наголосив, що перший посол Бутурлін з своїми помічниками, репрезентуючи царя Олексія, має скласти присягу, що «вольності козацькі не будуть порушені, маєтності не будуть чіпані, усе буде так, як тепер є в Україні». Послы Московські відповіли гетьманові, що в Москві є такий закон, що всі бояри, воєводи, купці, солдати складають присягу цареві, цар же нікому присяги не складає. Посол Бутурлін сказав, що цар Олексій не буде умову скріплювати ні присягою, ні підписом; цареві Московитії треба вірити, він ласкавий, він православним українцям (русинам) помагатиме воювати з католиками та іншими ворогами православ'я ...

Василь Золотаренко: *(з цікавістю)* – І що ж на те Богдан?

Іван Золотаренко: *(з притиском)* – Гетьман, почувши заяву Бутурліна, гнівно покинув церкву Успенія. За ним вийшов і я, полковник миргородський – Ліщинський, переяславський – Тетеря, інші побратими. Пішли у будинок до Тетері радитись. А послы Московитії лишилися у церкві Успенія глядіти на торжества попами пишно організовані ...

Василь Золотаренко: *(тривожно)* – І що ваша рада? Що вирішили? І хто до неї входив?

Іван Золотаренко: *(розсудливо)* – Хто входив ... Та всі наші: полковник Черкаський – Пархоменко, Каневський – Стародуб, Корсунський – Гуляницький, Білоцерківський –

Половець, Київський – Пішко, Чернігівський – Подобайло, Прилуцький – Воронченко, Полтавський – Пушкар ... Та що я тобі перераховую. Усі були, окрім полковників Уманського, Брацлавського, Паволоцького полків. Ті стали чатами на Західних та Південних кордонах. А ще Іван Богун не приїхав ... Той принципово проти цієї угоди.

Василь Золотаренко: *(захоплено)* – Пішов проти волі Богдана?

Іван Золотаренко: – Ти ж знаєш Богуна ... Той і супроти Сатани піде! Так от порадившись, ми вирішили, що посол Московитії повинен за свого царя скласти присягу. Доручили полковникам Тетері та Лісницькому повернутися до Успенської церкви і (від імені гетьмана і полковників) сказати, що король Польщі і королі інших країн Європи присягаються, коли державні умови складаються. На що Бутурлін відмовив, що ласкавому цареві Московитії треба вірити на слово. Тоді Тетеря заявив: «Гетьман Богдан і ми, полковники, віримо, але воїни наші й народ не вірять. Умова тільки тоді є умовою, коли обидві сторони її скріплюють присягами. І тому воїни і народ хочуть, щоб посла Московитії за царя склали в церкві присягу, що вольності країни нашої не будуть порушуватися».

Бутурлін відповів, що за законами Москви ніхто не має права за царя присягу складати і він також не уповноважений це робити. Отак, ні з чим, полковники повернулися до Богдана ...

Василь Золотаренко: *(гнівно)* – Боже, як принизливо! Та гнати цих послів треба було!

Іван Золотаренко: *(гірко усміхається)* – Я теж так Богданові сказав ... І побратими мене підтримали.

Василь Золотаренко: – А що ж гетьман?!

Іван Золотаренко: (*з іронією*) – А він відповів, що прогнати послів очолених Бутурліним значить заохотити Москвію скласти умову з Польщею, спрямовану проти України. Треба надати належне Богданові, він дійсно гнучкий політик. Розуміючи усю хитру підступність Москви, затамувавши гнів, він вирішив вдатися до нового кроку. Ми повернулися до церкви, де гетьман Богдан сказав, що коли посли Московитії, не схотіли скласти присяги, щоб умова Переяслівська мала правомочність, то вони повинні підписати декларацію, що вольності тепер існуючі в Україні (Русі) не будуть Москвою порушуватися. І знов Бутурлін відповів, що цар Московитії ласкавий, правдомовний, істинний оборонець православ'я. І тому жодних писаних декларацій не потрібно робити: православні повинні любити православних, бо вони «творять одне тіло, головою якого є Ісус Христос».

Василь Золотаренко: – Говорять вони правильно, а чи чинять так ... І що на це Богдан?

Іван Золотаренко: – А нічого ... З дипломатичних міркувань вирішив обмежитись церковною церемонією, такою ж, яку він перед цим здійснював, присягаючи бути вірнопідданим королеві Польщі.

Василь Золотаренко: – То виходить ця Переяслівська рада фарс! А як же люди? Козаки? І ти, знаючи все, влаштував такий гучний прийом у Ніжині?! Тобі ж козаки вірили як своєму полковнику ... Та що там полковнику, як батьку рідному!

Іван Золотаренко: (*гнівно*) – А що я мав діяти? Я виконував розпорядження гетьмана. Я Богданові обітницю дав! Зрозумій ти, Україна, виснажена шестилітньою війною з Польщею, повинна ж мати, хоч якийсь перепочинок ...

Василь Золотаренко: *(зняковіло)* – Не знаю, брате, можливо Богдан у своїх діях і має рацію ... Та, певно, мабуть має ... Але перед Україною та Богом це – гріх! От тепер і для Москви настала нагода здійснити «порабощеніє й поглищеніє братського народа!»

Іван Золотаренко: *(гнівно)* – А не подавляться?! Слава Богу, ми ще не на колінах. Маємо військо боєздатне. Та вже сьогодні під мою орудою більше, як двадцять тисяч шабель ... Сунуться ... тут на кордоні і покладу. Та ще й резерв маю ... За моїм наказом у Салтиковій Дівиці розташувалися наймані татарські загони. Яка не є, а підмога ...

Василь Золотаренко: *(іронічно)* – Та підмога чатує тільки на одне, аби у тебе гроші в скарбниці не закінчилися.

Іван Золотаренко: – Не переймайся, брате, не закінчатся! А в скрутну годину кожен горожанин, кожен селянин, кожен купець для війська останню копійку віддасть. Бо ми – народ! Ми – великий народ! І пора почуватись великим.

(вбігає козак)

Козак: – Пане полковнику, маю термінове повідомлення: війська Януша Радзевілла підійшли до стін Стародубського замку. Радзевілл розіслав по лівобережних містах листи, у яких закликає українців повернутися під зверхність польського короля.

Іван Золотаренко: *(пружно підхопився)* – Ось і настала для нас, брате, робота. Справжня чоловіча робота в ім'я ньеньки-України.

Завіса

Ява III

Весна 1654 року. Похідний табір козацького війська в Білорусії, поблизу Гомеля. На авансцені з'являється ніжинський протопоп Максим Филімонович.

Филімонович: *(в зал)* – З'єднавшись із Московією, Україна опинилася у надзвичайно складному політичному становищі. Ніхто з її сусідів не зичив собі посилення Московії коштом України. Утворилася навіть коаліція однопумців, до якої входили Польща, Литва, Туреччина, Крим, Молдавія, Валахія ... І дехто з неї, особливо Польща, намагалася утвердити свою позицію із зброєю в руках. Отож, полум'я війни над Україною не вщухало ...

Коли князь Радзивілл підійшов до стін Стародубського замку полковник Іван Золотаренко худко організував оборону і рушив йому назустріч. А на допомогу козакам із Севська вийшло російське стрілецьке військо воєводи Андрія Бутурліна. Стародубський козацький полк на чолі з полковником Тимошем Оникієнком першим прийняв на себе удар польсько-литовського війська ... і вистояв, демонструючи зразки справжньої хоробрості і звитяги. Справжнього козацького духу. А далі підійшла підмога. У результаті успішних військових дій союзникам вдалося не лише перехопити стратегічну перевагу, але й відбити у поляків Лоев і підійти до Гомеля ...

(на сцені з'являється Іван та Василь Золотаренки. Вони щось жваво обговорюють.)

Іван Золотаренко: *(переконливо)* – Василю, ти не розумієш, нам не можна зупинятися. Наш рейд проходить надзвичайно успішно. Рухаючись вздовж правого берега Дніпра ми розпо-

рошуємо польські загони, знищуємо їх, і все далі заглиблюємося у Білорусію. Ще кілька тижнів і ми можемо вийти до кордонів Литви ...

Василь Золотаренко: *(сперечаючись)* – А як же великі фортеці? Як Гомель, Могилів, Старий Бихів? Будуть у нас у тилу?! А чи згодом ми не отримаємо ножа у спину?! Там чисельні гарнізони і добре вишколені жовніри...

Іван Золотаренко: *(переконливо)* – Не отримаємо! Ми їх будемо тримати в облозі. Людей вистачить ... Під мою орудою 20 тисяч козаків, п'ятитисячний загін охочих людей, артилерія – 7 гармат і 2 пищалі. То ж хай кіннота та частина піших козаків продовжують рейд. А артилерія, охочі та решта козаків утримують в облозі фортеці. А по завершенню рейду повернемося та й почнемо готуватися до штурму. То як згода?

Василь Золотаренко: – Та хіба ж з тобою посперечаєшся! Та, зрештою, ти полковник, і на тобі уся відповідальність.
(брати помічають протопопа Филімоновича)

Іван Золотаренко: – Доброго дня, отче Максиме *(схиляє голову, протопоп хрестить її)* Чи при доброму здоров'ї? А якраз хотів послати за вами. Хочу обговорити одне питання.

Филімонович: – Слухаю тебе, полковнику.

(до протопопа підходить Василь)

Василь Золотаренко: *(складає руки, схиляє голову)* – Благословіть, отче... *(цілує руку)*

Филімонович: *(хрестить його)* – Во ім'я отця, і сина, і святого Духа ... Благословлю тебе на добро.

(вбігає козак)

Козак: – Пане полковнику, вам посланіє від гетьмана *(вручає лист)*.

Іван Золотаренко: *(до козака)* – А на словах нічого не просив передати?

Козак: – Побажав вам доброго здоров'я, а так нічого.

Іван Золотаренко: – Дякую. Іди відпочивай. *(Козак виходить. Полковник зриває сургучеві печатки і відкриває пакет).* Ану, почитаємо, що нам гетьман пише ... *(читає мовчки, Василь та Филімонович сліdkують за ним. Мовчанка затягується. Зрештою Іван завершує читати листа)*

Іван Золотаренко: *(з удаваним жалем)* – Жаль ... Ой, як жаль, що відпустив я козака, який приніс таку добру звістку. Їй Богу, дав би червінця на горілку ... хай пропиває!

Василь Золотаренко: *(з готовністю)* – Та ради такого діла, я накажу джурі покликати ...

Іван Золотаренко: *(перебиває його)* – Та встигнеш, ще встигнеш ... А джуру пошли та накажи покликати до мене військового суддю Силуяна Мужиловського, осавулів Коробку, Бута, Золотинського, обозного Рябуху, хорунжого Волховського і писаря Григоровича. Хай збираються десь за півгодини ...

(Василь виходить. За лаштунками чути команду: «Джуро, до мене!»)

Филімонович: *(услесливо)* – Якщо пан полковник збирає таку раду, значить слід готуватися до активних дій.

Іван Золотаренко: *(жваво)* – Слід, отче, неодмінно слід ...

Филімонович: *(з цікавістю)* – То що там, пан гетьман пише? Якщо не таємниця ...

Іван Золотаренко: *(з посмішкою)* – Які ж від тебе, отче Максиме, у мене можуть бути таємниці ... Ти ж мій дувітник. Зараз усе розповім ... Василю!

(заходить Василь)

Іван Золотаренко: *(з погордою)* – Сповістив гетьман Богдан у своєму листі три добрі новини. По-перше, своїм універсалом він призначив мене наказним гетьманом. Тепер маєте величати мене – полковником Ніжинським і наказним гетьманом Сіверським. По-друге, він офіційно підпорядкував мені козацький корпус до якого увійшли Ніжинський, Чернігівський і Стародубський полки. А по-третє, мушу вам сповістити, що Москва вступила у війну з Польщею. Російське військо вирушило у похід для здобуття Смоленської фортеці. І знаєте, хто його веде?

Василь Золотаренко: – Андрій Бутурлін. *(Іван робить заперечний жест головою)*

Филимонович: – Князь Трубецької.

Іван Золотаренко: *(весело)* – А от і не вгадали ... Сам цар Олексій Михайлович виступив на чолі війська. Значить Москва має серйозні наміри щодо білоруських земель ...

Филимонович: – Це поза сумнівом. Хочуть на нашій крові відбити у поляків свої володіння ... Хитро.

Іван Золотаренко: *(з викликом)* – А це ще ми побачимо! Я ж казав тобі, Василю, що нам неодмінно потрібний рейд аж до самого литовського кордону. А ще краще..., до самого Вільна! Саме про це ми і поговоримо із нашою старшиною. Ходімо на раду. *(починає йти, Василь прямує слідом)*

Іван Золотаренко: *(зупиняється)* – О, мало не забув..., у мене іще одна гарна новина для тебе, брате. Гетьман Хмельницький присилає до нас у полк свого сина Юрка, для військового вишколу. Скоро обіймеш свого названого племінника ...

Василь Золотаренко: *(зняковіло)* – Ой, це так відповідально, Іване ... Після смерті Тимоша Богдан опікається долею свого молодшого сина. А тут війна..., мало чого.

Іван Золотаренко: *(глузливо)* – То оприділи його, брате, до канцелярії. Хай разом із писарями штани протирає.

Василь Золотаренко: – Та не за цим же гетьман його до нас присилає. Як ви думаєте, отче?

Филимонович: *(переконливо)* – Гетьман мудрий, він дивиться у майбутнє! Хоче свої мрії та сподівання перелити в сина, готує собі заміну... Має надію, що стане Юрко полковником, а згодом, можливо, і гетьманом. То це справа державна ... Вам же не байдуже, у чийх руках опиниться доля України?

Іван Золотаренко: *(рішуче)* – Ні, отче, не байдуже! Правий Богдан... Негоже, щоб старшинські діти на перинах відлежувалися та латину зубрили по закордонах, коли держава у небезпеці. Саме на полі бою і перевіряється відданість Україні! Хай трохи підросте, оговтається, а там дам Юркові десяток, хай командує. А на полі бою, опліч мене буде. Тоді і перевіримо, якого він замісу. А поки, Василю, розмісти його у нас. Ходімо, брате, бо старшина вже зачекалася.

(Виходять)

Завіса

Ява IV

Дія відбувається у цьому ж таборі за кілька днів потому. На сцені – посланник московського царя Тимофій Спасителев і вартовий козак.

Спасителев: *(до зали)* – Ух, ели нашол этот лагерь. Кругом глушь, болота... И что они все ищут в этой Белоруссии – и поляки, и литовцы, и батюшка царь. Тмутаракань ... Деревенщина ... *(підходить вартовий, наставляє пістоля)*

Вартовий: – Ані руш! Хто такий?!

Спасителєв: (*гордо*) – Посланник, его величества царя Всея Руси, Тимофей Спасителєв.

Козак: (*іронічно*) – Нам спасителі не потрібні, дасть Бог, своїми силами впораємся (*сміється*).

Спасителєв: (*беззлобно*) – Дурак! Истинный дурак ...

Козак: (*глузуючи*) – Та дарма, аби не віровідступник.

Спасителєв: (*насторожено*) – Ну что ты, говорю ж тебе ..., от царя Алексея Михайловича.

Козак: – Ну і що потрібно?!

Спасителєв: (*дразливо*) – Вот тупота! Я ж говорю: я с донесением к полковнику Золотаренко ...

Козак: (*поправляє*) – К наказному гетьману Сіверської землі.

Спасителєв: (*махає рукою*) – Да чёрт с тобой, к наказному гетьману Сиверской земли. Прикомандирован к нему для согласования совместных действий.

Козак: – Так він зараз нараду проводить, треба почекати.

Спасителєв: – А долго?

Козак: (*розводить руками*) – А звідки ж я відаю ...

(*Спасителєв виходить на авансцену і кидає в залу*)

Спасителєв: – Экая досада, а без визита к гетьману таки не покормят. Придётся ожидать ... (*нервово ходить взад-вперед. Раптом зупиняється*). – Постой, как же я забыл, у меня же дело к местному священнику. Поручение от архимандрита Прохора, духовника царя. Он велел передать ему какую-то писульку, кошелёк с деньгами и любезно таки побеседовать. Сказал, что он, дескать, поможет ... (*у роздумі*) Может не передавать кошелёк с деньгами? Обойдется ... А вдруг о нем в писульке написано?! Сраму-то будет!.. Прохор

прокляне́т – беды не оберёшься. Нет, отдам всё. А может и впрямь поможет?! (*звертається до козака*)

Спасителёв: – Любезнейший, а как найти протопопа Максима, как его там?

Козак: – Филимоновича?

Спасителёв: – Да, вот, вот ... именно его ...

Козак: (*байдуже*) – Так він теж на нараді.

Спасителёв: – А как бы его вызвать?

Козак: – А ніяк ... З якої це статі я маю втручатися у нараду гетьмана?!

Спасителёв: (*дістає з кармана золотого*) – Ну, не за бесплатно же позове́ш. Держи золотой! (*кладе гроші йому в долоню*)

Козак: (*подивившись на долоню*) – Тьху, дрібнота. Та я такі гроші на милостиню блаженним біля церкви даю ...

Спасителёв: (*перериває його*) – Ну, ты ври да не заривайся, за них два ведра водки купить можно, а то что-либо и поболее ... Пойдёш за батюшкой?!

Козак: (*байдуже хитає головою*) – Не-е ...

Спасителёв: (*дістає з кишені і додає ще золотого*) – А так?

Козак: – Ну, так можна подумати, але все одно, ні ...

Спасителёв: – Ну, ты, братец, й жмот ... Ох, и жмот ... Вот держи третий золотой. Будем считать, что этого достаточно, и быстро-ка вызови мне отца Максима ...

Козак: (*весело*) – Ну, якщо вже вам так дуже необхідно, то викличу ... Все ж таки гонець від царя! (*вибігає*)

(*Спасителёв виходить на авансцену*)

Спасителёв: – Ну, чёрт их разберет хохлов ... Вроде бы и ребята неплохие, казалось бы можно договориться, а не хотят де жить та по-нашим законам. Самостоятельность им

подавай, демократию... Нет чтобы лечь да под нашего батюшку царя, как другие народы, а им вишь свобода нужна! Ох, доведут, что силушкой придётся успокаивать ... Ах, доведут ... *(Ходить в задумі. На сцені з'являється протопоп Филимонович і козак)*

Филимонович: – Кто тут хотів мене бачити? *(дивиться тильно на Спасителя).*

Спаситель: – Позвольте представиться, Тимофей Григорьевич Спаситель, посланник пресветлейшего государя Московского и Всея Руси... *(киває головою).*

Филимонович: *(відповідає теж кивком)* – Максим Филимонович – протопоп ніжинський. Не розумію, для чого я вам потрібний? Вам, певно, до гетьмана.

Спаситель: – Видете ли, отец Максим, перед тем как предстать пред ясные очи наказного гетьмана Золотаренка, я хотел бы предварительно побеседовать с Вами. Передать поклон и благословение от митрополита Никона, ваша беседа в Москве произвела на него благоприятное впечатление. А так же передать весточку и подарок от преосвященного архимандрита Прохора ... А так же глубочайший поклон от воеводы Бутурлина. Он часто де вспоминает, как Вы достойно встретили его в славном городе Нежине.

Филимонович: *(зацікавлено)* – Як там поживає воевода Бутурлін? Як його здоров'ячко?

Спаситель: – Спасибо Богу, хорошо ... Вернувшись в Москву, при дворе, рассказывая о своем путешествии Алексею Михаловичу и боярам, воевода Василий сообщил, что «вся Малороссия присяглась служить царю Московскому». Растроганный цар тут же жаловал ему титул «дворецкого» и поднёс золотую чашу с золотыми деньгами.

Филимонович: – Щедро ...

Спасителєв: – Конечно. Воевода Василий и о вас царю сказывал. Как вы говорили о нём в Нежине..., как призывали козаков, чтобы «все единодушно, чтоб радость между народом стала, чтоб есьми вовеки вси едино были, для спасения греческой веры, приносим присягу на верность царю Алексею Михайловичу».

Филимонович: *(задоволено)* – Було такє, було ... То що, ти там кажеш, передав мені архіандрит Прохір?

Спасителєв: *(дістає із внутрішнього кармана листа)*
Вот послание ...

(Филимонович бере листа, відкриває і починає читати).

Спасителєв: *(сам до себе)* – Так, отдавать, или не отдавать?

Филимонович: *(завершивши читання)* – У листі архіандрит просить, щоб я сприяв тобі у твоїх клопотах і натякає, що труди мої не будуть марними і мені воздасться ...

Спасителєв: *(поспішно)* – Истенно так, батюшка, истенно так ...*(дістає із кишені великого тугого гаманця із грошима і передає протопопу).*

Филимонович: *(зважає гаманець на вагу у руці)* – З цього треба було і починати ... *(повертається до козака)* – Ану, піди, брате, поклич гетьмана. А мені з цим чоловіком переговорити потрібно.

(Козак виходить)

Филимонович: *(підійшовши впритул до москаля, тихо)* – Так у чому суть вашого прохання?

Спасителєв: *(переходячи майже на шепіт)* – Царь Алексей Михайлович искренно хочет, что бы казачье войско не двигалось вглубь западных границ Белоруссии к Литве, а повернуло на восток к Смоленку и освободило для Московского государства завоёванные поляками Смоленские земли. Помогите убедить в том Золотаренко ...

Филимонович: – Тут треба подумати!.. *(ховає гаманець в кишеню)* – Добряче подумати!

(Їхню розмову переривають Іван та Василь Золотаренки, що з'являються на сцені. За ними виходить і козак).

Іван Золотаренко: *(нетерпляче)* – Ну, то де тут царський посланник?!

Спасителєв: *(виструнчившись)* – Я здесь, пан полковник! Тимофей Спасителєв. Прислан царём Алексеем Михайловичем для согласования военных действий и с личным посланием к твоей светлости *(дістає із сумки згорток із печататкою, передає Івану Золотаренку)* – Изволь ...

(Золотаренко бере посланіє, розгортає його, уважно читає. Пауза).

Іван Золотаренко: – Бажання царя мені цілком зрозуміле. Він хоче, щоб я поклав козацькі полки, звільняючи для нього Смоленські землі. Тобто, повернув йому те, що поляки у нього відібрали. Але ж за Переяславською угодою ми разом маємо вести війну проти Польщі. То чому б російському війську спочатку не податись на Волинь, на допомогу Богдану Хмельницькому, а тоді вже повернути назад і звільнити Смоленщину. А я допоки з Радзивіллою впораюся?!

Спасителєв: *(виструнчившись)* – Не могу знать, пан полковник! Великие помыслы царя нам не известны. Раз он так решил, значит так и надобно делать. Помыслы государя велики и не нам, смертным, их обсуждать.

Іван Золотаренко: *(усміхаючись)* – Ну вам, безперечно, і не треба ... А ось нам, варто серйозно подумати, що дасть нам ця визвольна місія. І в скільки козацьких життів вона нам обійдеться.

Спасителєв: *(емоційно)* – Но мы ведь братья! А брат брату должен помогать!

Іван Золотаренко: *(врівноважено)* – Що ж, Каїн і Авель також були братами. Басманов і Годунов були братами во христі і один одного душили во ім'я «порабощения». Чи мо ви думаєте, що українці повірили, що польське «братське порабощеніє» – гірке, а «московське» – солодке? *(пильно дивиться на Спасителева, той зніяковіло мовчить)*

Іван Золотаренко: *(звертається до Василя)* – Будемо чинити так, як вирішили на старшинській раді!

Василь Золотаренко: *(киває головою на знак згоди)* – Як накажиш, пане наказний гетьмане!

Спасителєв: *(зняковіло)* – А мне что прикажите делать?! Я прислан государем для согласования военных действий.

Іван Золотаренко: *(підходить, кладе йому руку на плече)* – Слухай, Тимофію, ти у дитинстві малювати любив?

Спасителєв: *(зняковіло)* – Конечно ... Батюшка для меня учителя рисования из Европы приглашал ...

Іван Золотаренко:*(весело)* – От і чудово ... Будеш картуванням займатися!

Спасителєв: – Простите, чем?

Василь Золотаренко: *(по-дружньому)* Схемами по-вашому ... Не переймайся, іди відпочивай!

(Спасителєв ображено відходить, але ж полишає сцену, з надією дивиться на Филімоновича)

Филімонович: – Пане наказний гетьмане, дозвольтє теба на кілька слів ... *(підходить до Івана, бере його під руку і відводить на авансцену. Дивлячись в залу говорить):* – Іване Ничипоровичу, як твій духовник, хочу нагадати, що найстрашніший гріх – гординя людська ... Можливо я не так добре розбираюся у військовій справі, але я добре читаю душі людські. Господь мені допомагає. У твоїй душі я нині

бачу самовпевненість і гординю. Ну чим завинив перед тобою оцей смертний чоловік, посланець царя московського? Він що винен, що вибір впав саме на нього? Чи можливо, він доручення царське неправильно виконав, що ти насміхаєшся з нього? Хто дав тобі право принижувати людину?!

Іван Золотаренко: (*виправдовуючись*) – Та я ж жартома ...

Филимонович: (*тильно дивиться на нього. Виникає пауза*) – Ні, пане наказний гетьмане, не жартома. Ти хотів показати йому силу і свою звитягу. Та не так йому, як російському цареві. Хотів показати, який ти гордий і незалежний. А дозволь запитати тебе, чи не ти у Ніжині козаків та громаду на вірність цьому ж московському царю до присяги приводив? І здоровиці на його честь мене говорити змушував.

Іван Золотаренко: (*понура*) – То була воля Богдана ...

Филимонович: (*неголосно*) – Не опирайся. То не воля Богдана, то така доля України. Із двох бід обирати гіршу ... І запам'ятай, Іване Ничипоровичу, ти лише наказний гетьман Богданом призначений, а не гетьман усієї України, чесним козацтвом обраний. А тому відповідь тобі перед Хмельницьким тримати і за свої дії, і за своє поведження з московським царем. Не порушуй полковницького чину, не порушуй умов угоди ... Ти що, хочеш щоб цей посланець всю нашу розмову, та про всю свою зневагу цареві переповів?.. А той Богданові про Борзну нагадав?! Або чого доброго до короля Польського за перемир'ям подався, чи до султана турецького за підмогою. Думай, що чиниш!

Іван Золотаренко: (*поступливо*) – Та не все так, отче Максиме, як ти кажеш. Але правда в твоєму слові велика. Порадь, що ж робити?!

Филимонович: (*повчально*) – Не я кажу, Господь сказав: «Спокуса повинна прийти в цей світ. Та гріх через кого вона

приходить.» А тому змириє Іване Ничипоровичу, вдай що дослухався до слова царського..., посланника його пошануй і заспокой. Скажи йому, що під Смоленську фортецю найдобрніше військо своє пошлеш на чолі з братом своїм Василем... Дай Васюті, якусь тисячу козаків, від тебе не убуде ... А сам чини так, як серце підказує, як розум твій гетьманський велить, як Бог направляє...

Іван Золотаренко: *(роздумливо)* – Мудрі слова твої, отче ... І думка твоя світла ... Правду речеш. Вчиню так, як ти говориш *(повертається до козака)* – Ану, принеси мені, брате, з канцелярії писарські приналежності. Листа писати буду... Та хутчіш! *(козак виходить. Іван підходить до Спасителя)*.

Іван Золотаренко: *(примирливо)* – Дякую тобі, брате, за службу. Ти вибач, що я тут погарячкував ... Війна є війна, щогодини плани міняються, от і зірвався ... Та нічого, ось підемо гарненько пообідаємо, по чарці вип'ємо, да не по одній, і все налагодиться *(ляскає посланця по плечу)*.

Спасителєв: *(дружелюбно)* – Да ничего ... Я понимаю. Сам человек военный ... А пообедать действительно не помешало бы.

(з'являється козак з письмовими приналежностями. Іван жестом показує, щоб передав їх протопону).

Іван Золотаренко: – Пиши, отче Максиме *(диктує)*: «Твоя Царська Величносте! На виконання наказу, замість себе я, відірвавши утробу від серця мого, посилаю тим часом до твоєї Царській Величності мого рідного брата Василя Никифоровича, полковника ніжинського..., а з ним тисячу козаків. А коли нам Господь допоможе і тих злодіїв да їх безчинства віддасть нам до рук, я не загаює зараз іти, як годиться, на службу до твоєї Величності, і готов сміливо

вмирати ..., незважаючи на небезпеку жон і діток у краях наших.» Написав, отче?! (*Филимонович кивнув*) Ну, то я ставлю свій підпис і печать (*ставить*). Готово! (*передає згорток Спасителю*) Тримай, служивий! (*повертається до Василя*) – Василю, брате, готуйся завтра до походу! Ну, а зараз ходімо нарешті пообідаємо!

(*Усі виходять*)

Завіса

Ява V

1654 рік. Військовий табір козаків під Гомелем. Дія відбувається перед лаптунками. Виходить протопоп Филимонович.

Филимонович: – (*звертається до зали*) – Білоруський похід для українського війська був надзвичайно вдалим. За короткий час наказному гетьману Івану Золотаренку вдалося підкорити майже всю Південну Білорусь. Одне за одним шле він московському цареві донесення про захоплення білоруських фортець. 13 серпня після місячної облоги здалося місто Гомель, яке обороняло 2 тисячі литовських жовнірів. 25 вересня козаки Івана Золотаренка увійшли до міста Чечерська, 29 серпня від польсько-литовських військ було звільнено Новий Бихів. Успішними були й дії козаків під командуванням брата, ніжинського полковника Василя Золотаренка, котрі допомагали московському війську штурмувати Смоленську фортецю.

Виконуючи настанови гетьмана Богдана Хмельницького, Іван Золотаренко почав запроваджувати на білоруських землях українське керівництво та козацьку організацію війська, формував полки та сотні на зразок тих, що вже існували на Україні. Митрополит Київський Сільвестр Косів писав мені, що важливо білоруську православну шляхту повернути

в лоно православної церкви. Я написав і розіслав листи до мешканців білоруських міст ... (*Завіса відкривається*).

На сцену виходить Іван Золотаренко, Филімонович, представники білоруської шляхти на чолі з Константином Поклонським, непомітно до зали входить Спасителев.

Поклонський: (*виходить з гурту і низько кланяється Івану Золотаренку*) – Доброго ранцу, пане гетьмане!

Іван Золотаренко: (*теж низько кланяється громаді*) – І вам доброго здоров'я, благородна шляхто!

Поклонський: – Пане гетьмане, я Костянтин Поклонський, благородний шляхтич з давнього князівського роду, буду говорити від імені делегації, до якої входять понад 400 могилівських міщан та великої кількості білоруської знаті. Чи готові нас вислухати, пане наказний гетьмане?

Іван Золотаренко: (*ствердно*) – З усією шаною та увагою.

Поклонський: (*розгортаючи папір*) – Ми отримали посланіє до горожан могилівських, в якому ти звертаєшся із закликом не чинити опір козацьким військам і підкоритися пану наказному гетьману. Також ти пишиш, щоб ми до Війська Запорізького хилилися і під оборону гетьманів запорізьких і цілого війська піддалися, аби, борони Боже, (*зачитує*): «Москва не хотела по своем праве и право поставитъ совершенно в вашем городе, но чтобы також теми статьями и правами радовалися, какие его царское величество изволил и дал Украине нашей с паном гетьманом».

Іван Золотаренко: (*ствердно*) – Так, це наша воля, паном протопопом Филімоновичем писана. То що ж настожує вас у цьому посланні?

Поклонський: *(оглядаючись на свою делегацію)* – Та власне нічого, ми готові наслідуючи гетьмана Богдана Хмельницького, піддатися під протекцію московського царя, але за однієї умови ...

Іван Золотаренко: – Якої?

Поклонський: – Ми маємо бажання скласти присягу на вірність не московським боярам, а українському гетьману, як гаранту непорушності цієї присяги і дотриманню усіх угод, до яких вона зобов'язує, а також прав і свобод.

Іван Золотаренко: – Ви не ймете віри російському цареві?

Поклонський: – Наш народ прагне волі, а ще ми хочемо заручитися підтримкою пана гетьмана, щоб умови, передбачені цією угодою, виконувалися беззаперечно.

Іван Золотаренко: *(роздумуючи)* – Що ж ваша воля мені зрозуміла. Але я поки ще не гетьман Білорусії і не маю таких повноважень давати будь-які гарантії ... *(пауза)* Вчинемо так, пане Поклонський, я відправлю тебе і твоїх побратимів *(вказує на присутніх)* до Чигирина. Дам вам для охорони загін козаків. Там ви зустрінетесь із гетьманом Хмельницьким, складете присягу і обговорите усі хвилюючі вас проблеми. Згода?!

Поклонський: *(з готовністю)* – Красно дякую, пане наказний гетьмане, готові вирушати в дорогу вже сьогодні.

Іван Золотаренко: – От і добре, то не будемо гаяти часу!

(усі виходять. На сцену виходить Спасителєв)

Спасителєв: *(стривожено)* – Вот это да! Ишь, что хохлы с литвинами надумали. Присягать на верность не русскому царю, а гетьману! Лихо! Этак Золотаренко под себя и впрямь Белую Русь подомнет, ... станет гетьманом Белорусским. Но ведь это ж есть земли Московского царя ...

Надо срочно писать донесение в стольный град. Пускай что-то предпримут ..., что-то серьёзное, а не советуют: «подкупай всех, не жалея денег!» Тут одним подкупом не обойдёшься, надо вводить войска (*виходить*).

Ява VI

Вересень 1654 року. Дія відбувається у таборі російських військ під Смоленськом у ставці московського царя Олексія Михайловича. Із царського шатра виходить Іван та Василь Золотаренки, за ними протопон Филімонович. Усі у піднесеному настрої.

Іван Золотаренко: (*весело*) – Його царська величність, людина по-справжньому щедра і розумна. Спочатку висловив своє незадоволення з приводу того, що білоруська шляхта їздила присягати у Чигирин. Вимагав, щоб шляхтичі присягали на вірність безпосередньо йому ...

Василь Золотаренко: – Та ж зрозуміло, що він вважає звільнені козаками білоруські землі своїми.

Іван Золотаренко: – Та хай вважає ... А я й далі буду проводити «покозачення» Білорусії. А там побачимо, чия зверху буде?

Василь Золотаренко: – Буде так, як поведе себе білоруська шляхта! За ким піде, чію сторону прийме ... Поки що Поклонський тримається гідно...

Іван Золотаренко: (*погоджується*) – Цілком. Прагне прибрати до своїх рук всю владу на визволення білоруських земель, завести свою «білоруську козаччину». Я йому поки що потураю, хай бавиться. Проте раз по разу нагадую, що завойовані козаками землі – це новітні провінції Запорізького війська. Він набусурманиться й мовчить. Та що він вдіє проти нашої сили!

Василь Золотаренко: (*роздумуючи*) – Звісно нічого. Проте, брате, я б не був таким безпечним ... Але яким задоволеним був російський цар, коли ти йому про взяття Гомеля доповідав.

Іван Золотаренко: (*весело*) – Ще б пак! Цей бій варто занести до підручників з військового мистецтва. Мої козаки доволі швидко пробилися у місто. Проте, це була ще не перемога: непорушною скелею стояв фортечний замок. Під ним ми б затрималися надовго, а головне, втратили б багато людей. Тоді я вигадав ось що, на пагорбі, неподалік замку, вгніздилася церква з високою дзвіницею, то я наказав позатягувати на дзвіницю гармати і вести звідти вогонь по гарнізону замку.

Василь Золотаренко: (*захоплено*) – Мудро ...

Іван Золотаренко: – Не заперечую. Уявляєш. З дзвіниці вся фортеця поставала перед гарматами, як на долоні. А вони у мене справжні майстри своєї справи. Задали жару шляхті!

Василь Золотаренко: (*захоплено*) – Брате, ти справді великий стратег!

Іван Золотаренко: (*задоволено*) – Та це ще не все ... Коли у фортеці почався переляк, галас, я наказав своїм козакам зняти облогу і відійти від брами ... Помітивши, що нас немає, литовці відчинили браму і, рятуючись, кинулись у місто. Ось тут, я і кинув на них свою піхоту озброєну списами. Ну що їх шаблі проти списа, та ще й у вузьких вуличках міста. Поклав майже усіх, а решту у полон захопив ...

Василь Золотаренко: (*звертається до Филімоновича, що якраз підійшов*) – Отче Максиме, як ти гадаєш, чи втрапить наказний гетьман Іван Золотаренко на скрижалі історії Української своїми звитяжними перемогами?

Филімонович: (*посміхаючись*) – Та, безперечно, втрапить. І не лише до Української ... Переконаний, що й в Історії держави Російської про нього згадають, як про знаного полководця ... Посудіть самі, коли добре пошарпане

польське військо почало відходити в бік Литви, то пан наказний гетьман підготував їм засідку. На дорозі відступу на поляків вже чатувало кілька козацьких загонів. Мало кому із шляхтичів вдалося уникнути полону. (*звертається до зали*) Можете уявити собі, з яким гонором наказний гетьман Золотаренко надсилав у дарунок цареві Олексію Михайловичу близько трьох тисяч полонених. Погодьтеся, такий жест може дозволити собі далеко не кожен полководець.

Іван Золотаренко: (*вдоволено*) – Але ж і цар не лишився у боргу ... Особисто запросив до своєї ставки, вшанував, щедро обдарував. Задовільнив моє прохання, віддав у володіння міста Батурин, Борзну, Глухів з належними до них землями. Та й брата Василя не образив. Передав право на володіння містами Меною та Новими Млинами з околицями. Та й тобі, отче Максиме, гріх ображатися, царем пожаловано тобі грамоту на володіння селом Ушнею на Десні з «селями та млинами, до нього належачими». Та ще й грошей дав.

Василь Золотаренко: (*журно*) – Ех, браття, а чи не видається вам, що нас просто купують. Отак, прямо і підступно, шляхом щедрих подарунків і земельних надань. Для чогось це москалям потрібно ... Зрозуміти б для чого?

Филимонович: (*в'їдливо*) – А може вони по натурі такі ... щедрі і великодушні.

Іван Золотаренко: (*перебиває його*) – Та знаю я їх нутро! Наскрізь їхні помисли бачу ... Душу вони нашу козацьку купити хочуть ..., волю нашу, та найбільше честь. І розумію це, і противлюсь, але вчинити з собою нічого не можу. Ну хто ж від таких щедрих дарунків відмовитись може ... Це ж не гора золотих червінців. Це ж – землі! Землі рідної України!! А ти їх володар!!! Який гріх, братове, ми чинемо! Який гріх!!! Горіти нам в пеклі!!!

Завіса

Ява VII

1655 рік. Дія відбувається перед лаштунками. На авансцені протопоп Филімонович

Филімонович: (до зали) – Не менш успішною для Івана Золотаренка була й кампанія 1655 року. Просування українського війська в глиб Білорусії було впевненим і беззупинним. Його загони переправилися через річку Березину, розгромили литовське військо під Мінськом, захопили місто Свіслоч. 1 серпня 1655 року наказний гетьман вступив у Вільно, звідки спрямував своїх козаків на Гродно і далі – за Німан, у напрямку Бреста.

2 серпня я сповістив московського царя про взяття Золотаренком Вільно. За хорошу звістку він пожалував мені землі з селами Воловиця та Степанівка, а ще додатково, «сорок соболей в 70 рублєв». Радості та щедрості московського царя не було меж, адже всі звільнені землі поверталися в лоно держави Російської. Саме з цієї пори – з року перемог українського козацтва – російські царі величають себе «царями всеросійськими», а ще «собирателями русских земель» ... Спеціальним указом самодержець похвалив звитягу Івана Золотаренка, а також хоробрість Юрія Хмельницького, про якого наказний гетьман повідомляв у своєму листі. Цей указ Олексій Михайлович вперше підписав «Цар і Самодержець Великої, Малої і Білої Русі» (*протопоп замовкає, робить паузу, бере зі столу листа*)

Проте, невдовзі отримав я і іншого листа, це був лист від Константина Поклонського. Від імені усієї білоруської шляхти він повідомляв, що повертається у підданство Речі Посполитої. Головна причина – невдоволення політикою москов-

ського уряду. Цього року російські війська розташувалися на зимові квартири в містах і селах Білорусії. Не буду переповідати про безчинства та наругу, яку вони чинили над місцевими жителями. У відповідь на протести військові воєводи розгорнули репресії проти всіх, хто висловлював будь-яке незадоволення. У січні 1655 року цар видав наказ рішуче запобігти «шатості і зраді», яким фактично санкціонувалися арешти і відсилання до Москви всіх підозрілих, поголовне побиття та саджання до в'язниці. Звинувачуючи московського царя та його бояр у підступності, К. Поклонський писав: *(зачитує з листа)* «золотые слова на листах шляхте и местом подавано, а самой шляхте и мещанам железные вольности на ногах надевали ... однолично вместо лучшего пушью горейшую неволю впали есмя было». Отож проміняв білоруський народ власну волю на московські кайдани. Гірко картав себе Поклонський за помилку і переконував мене і наказного гетьмана Золотаренка, не зраджувати своїй вітчизні службою московському царю ... Я передав зміст листа Іванові. Він довго мовчав, а потім видавив: «Хай Господь нас розсудить...» *Лаштунки відкриваються. Осінь 1655 року. Дія відбувається на центральній площі Старого Бихова. Це фортеця, яка розташована на бравому березі Дніпра. На авансцену виходить Томаш.*

Томаш: *(звертається до зали)* – Після смерті Любави я покинув Україну. Деякий час пожив у маєтку батьків під Гродно. Проте спокій не приходив ... А що головне, затаїлася пекуча образа за покалічену любов і сплюндровану віру. Серце, як церковна чаша, наповнилося по вінця бажанням помсти. Я гамував цей біль. Намагався його спинити ... Я ходив навіть на прощу до Ченстохова, проте біль не вщухав. Тоді я прирік себе на щоденну молитву, влаштувався

органістом у кафедральний костюл Старого Бихова ... Я молився, та Господь став глухим до моїх молитв. Але вчора, після вранішньої меси, я дізнався, що полковник Іван Золотаренко підійшов із військом до брами Старого Бихова. І скоріш за все штурмом оволодіє фортецею ... *(чути канонаду, відгомін бою)* Ось, чуєте, вже почалося ... Козаки пішли на штурм! Проте я вже готовий! Я готовий, до свого першого і останнього бою ... *(Піднімає над собою стиснутий кулак)* Ось тут, три срібні кулі, які я попрохав майстра вилити з мого наплічного хреста ... Сьогодні на рясі я не маю хреста, він зоріє в серці, але я маю кулі, які покладу в чашу з отрутою, а згодом ними заряджу мушкета, щоб зустріти мого кривного ворога. *(вигугує)* Полковнику Золотаренку, чуєш, я чатую на тебе! Серце прагне помсти! Віддаю свою долю у руки Господа! *(вибігає)*.

Згодом із мушкетом з'являється на дзвіниці. На сцені з'являються Золотаренко з козаками, у шалі бою вони шаблями гонять шляхтичів.

Іван Золотаренко: *(заклично)* – Вперед, браття! За нашу віру православну! За нашу вольницю козацьку! Бий ляхів!

Козаки кидаються вперед. У цей час із костюлу лунає постріл ... другий. Іван хапається за бока і падає. До нього підбігає Василь, козаки кидаються до дзвіниці.

Василь Золотаренко: *(стає на коліна перед Іваном, піднімає йому голову)* – Іване, братику, що з тобою?! Чи чуєш мене? Іванку!!

Іван Золотаренко: *(стишено)* – Чую Васюто, чую братику ... Це смерть прийшла ... Вона клята наздогнала ... Скільки вогню у середині ... Спалює тіло ... Скільки вогню ... Це шлях до пекла! *(Відкидає голову, затихає)*.

Завіса

Ява VIII

Дія відбувається перед лаштунками. На авансцені протопоп Филімонович)

Филімонович: *(звертається до зали)* – Труну з тілом померлого наказного гетьмана з великими почестями перевезли до Ніжина, де козаки та міщани віддали хороброму полковнику останню шану. У Ніжині тіло наказного гетьмана пробуло в одному із міських храмів увесь Пилипів піст. Напередодні Різдвяних свят труну перевезли до Корсуня, щоб поховати у збудованій його коштом церкви Різдва Богородиці. Похорон мав відбутися відразу після свят, а до того часу труну поставили на катафалку у дерев'яній Миколаївській церкві за містом ... 28 грудня 1655 року ми разом з ігуменом Ніжинського Ветхоріздвяного монастиря Діонісієм та іншим духовенством прибули до Корсуня, щоб взяти участь в похороні ...

Завіса відкривається. Дія відбувається біля Миколаївської церкви. На заднику мальовничі краєвиди України. На сцені Василь Золотаренко.

Василь Золотаренко: *(підходить до Филімоновича)* – Доброго здоров'я, отче Максиме. Як доїхали?

Филімонович: – Дякуючи Богу, добре. Служба вже почалася? *(чути церковний піснеспів).*

Василь Золотаренко: – Так ... Як тільки-но приїхав гетьман Богдан Хмельницький то й розпочали. Люду набилося до церкви, яблуку ніде впасти. Івана в Корсуні шанують ...

Филімонович: – Як і в Ніжині, як і в Києві, як і по всій Україні, яку він так беззавітно любив ... То ходімо Василю в

храм, помолимося за упокой душі славного сина України.
(Хрестяться і заходять до церкви)

Світло на сцені гасне. Звучить церковний спів, який стрімко наростає. Раптом зблиск блискавиці і гучний розкат грому. Сцена освічується у червоний колір, по ній палахкотять пелюстки полум'я. Чути вигуки людей. «Пожежа!» «Пожежа!» «То Бог покарав!» По сцені бігають люди, вони намагаються вирватися з виру вогню, та зарево усе вищає та вищає ... На авансцену виходить протопоп Филімонович, промінь прожектора висвітлює його.

Филімонович: *(в зал)* – Служба йшла за каноном. Було багато пишномовності і багато сліз ... Ось до труни з покійним підходить гетьман Хмельницький, він прихилив чоло до домовини, а потім рвучко повертається і виходить з храму. У відкриті двері вривається сильний порив вітру, який перевертає свічки. В одну мить спалахують рушники, ризи, траурні стрічки, хоругви. Почалася пожежа, переляк, тіснява ... Мені та ще кільком священникам вдалося вибратися через алтар. А церква вже палала ... Наслідки трагедії були жахливими: в полум'ї загинуло понад 430 чоловік з тих, що були присутніми на богослужінні, в тому числі кілька священнослужителів ...

Пізніше, про цей випадок в польських хроніках буде написано: «Золотаренка пожрал ад с полным своим дьявольским триумфом и величием за то, что ... яко бы он был большой характерник и чародей, то есть волшебник, владевший многими дьяволами, от коих имел такую необычайную силу в войне и, наконец, в удовлетворение услуг их, взят з таким торжеством прямо в ад».

Якщо ж це правда, то я віднині знаю, як тяжко карає Бог за зраду Україні! (*прожектор згасає*).

На авансцену виходить Ганна Золотаренко. Прожектор висвічує її.

Ганна Золотаренко: (*до глядачів*) – Того страшного дня я була поруч з Богданом. Він зумисно приїхав до Корсуня, щоб попрощатися з Іваном. По приїзді помолився у Свято-Ільїнській церкві, де ми з ним вінчалися, а потім уже подався до Миколаївської. Хотів відстояти всю службу, а потім разом з козаками та людом іти хресним ходом до храму Різдва Богородиці, де і мав знайти свій останній спочинок ніжинський полковник Іван Золотаренко. Я, Василь і Богдан стояли поруч з домовиною ... Десь на самкінець служби Богданові стало зле. Він зблід, покрився рясним потом, його почало лихоманити. Увесь час він промовляв: «Грішні ми з тобою, Іване! Ой, як грішні!!!» А потім прихилив чоло до домовини, випростався і рвучко попрямував до виходу. Я подалася за ним. Це нас і врятувало від кари Божої ... Через півтора року Богдана не стало ... Тяжка, неვიгойна рана ятрилася у моєму серці після смерті цих двох славних лицарів України. Я не знала глибини їх провини перед Богом, а тому прийняла чернецтво в одному із київських монастирів під ім'ям Анастасії. Я відмолювала їхні гріхи і молилася за Україну (*прожектор згасає*).

На авансцену виходить Василь Золотаренко. Прожектор висвітлює його на фоні герцю полум'я.

Василь Золотаренко: (*до зали*) – Я стояв біля домовини брата, коли почув вигук ніжинського ігумена Діонісія «Про Бог! Церковь горит!» Побачив, що запалала вівтарна стіна храму. Навколо зчинилася страшенна тіснява, люди кинулись

до виходу, збиваючи і давлячи один одного. Цей людський вир затягнув, закрутив і викинув мене з церкви в ту мить, коли вже почали падати палаючі балки перекриття. Першою думкою, яка прийшла до мене на волі, була: «Якщо Бог не дав мені загинути, значить я йому ще потрібний. Значить, ще є для мене робота на цій грішній землі». Я впав на коліна із жахом дивився на цю палаючу ватру, покладаючи на себе хрест Божий і покаянну молитву (*хреститься*).

Другого дня Корсунь прокинувся у жалобі. У місті не було жодної родини, яка б не оплакувала загибель у полум'ї когось із рідних. На згарищі я з козаками відшукав надгорілу труну з тілом брата та й перевіз до найближчої каплиці. Коли ми почали заносити домовину до церкви, усі свічки у храмі враз згасли. Це – недобрий знак. Тоді ми з братчиками і вирішили поховати Івана за старим запорізьким звичаєм, відспівавши і передавши землі у степу, на вольниці, насипавши над ним курган.

А гріхи братові я взяв на себе, і спокутувати їх, перед Богом і людьми, мені. Після загибелі Івана ніжинське полковництво з усіма його військовими та адміністративними турботами перейшло до мене. Ще за життя Іван мріяв у самому серці Ніжина, на базарній площі, звести величний мурований храм на честь Миколая Чудотворця, із величним іконостасом та дзвонами. На його будівництво він виділив чималі кошти і, освятивши, заклав перший наріжний камінь у підмурівок. В ім'я грядущих наших поколінь, в ім'я немеркнучої слави козацької, в ім'я нашої святої України я побудую цей храм! І хай красою своєю і величністю нагадає він прийдешнім поколінням про нашу славу історію, про нашу боротьбу, і про неминучість нашої перемоги!

На задньому плані з'являється відеопанорама Миколаївського собору у Ніжині. Він велично зростає на фоні голубого неба. Звучить величальна пісня «Боже, великий, єдиний нам Україну храни!» Її підхоплюють актори і глядачі.

Завіса

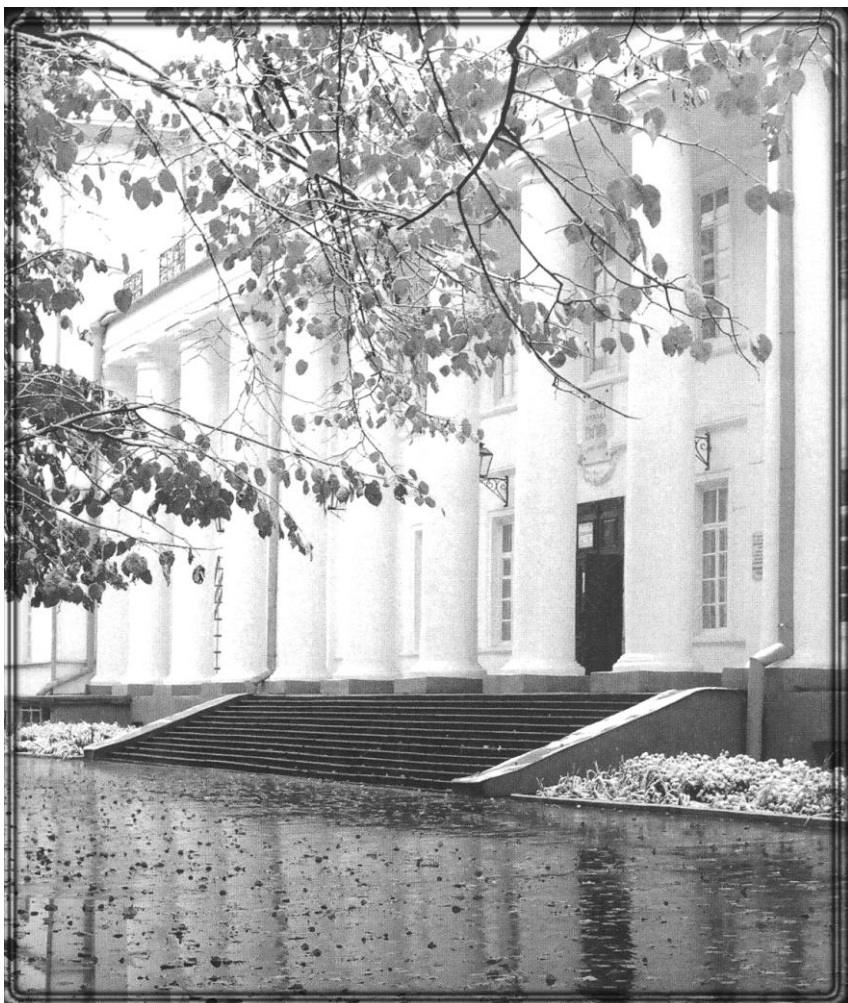
КІНЕЦЬ

Серпень 2014 р.

Одеса – Ніжин

ЛЕСЯ

Драма на дві дії

*Світлій пам'яті
Лесі Йосипівни Коцюби,
мого викладача, полум'яної патріотки
України, присвячую.*

Автор

Дійові особи

Леся Коцюба – викладач Ніжинського педінституту, кандидат філологічних наук, доцент, 53 роки.

Леся – молодий викладач, 35 років.

Сашко Захмарний – її студент, згодом журналіст, 25 років.

Іван Супрун – її студент, згодом офіцер КДБ, 25 років.

Станіслав Кріпак – слідчий КДБ, 45 років.

Тамара Пінчук – Лесина подруга, молода викладачка цього ж вузу, 30 років, згодом кандидат педагогічних наук, доцент.

Григорій Аврахов – декан філологічного факультету, кандидат педагогічних наук, доцент, офіцер-фронтвик, 52 роки.

Іван Бровко – викладач вузу, кандидат педагогічних наук, доцент, офіцер-фронтвик, 55 років.

Дмитро Наливайко – викладач вузу, кандидат філологічних наук, доцент, 42 роки.

Володимир Крутивус – викладач вузу, кандидат філологічних наук, доцент, 40 років.

«Моряк» – викладач вузу, кандидат філологічних наук, переконаний сталініст, 57 років.

Василь Коцюба – брат Лесі, підполковник Радянської Армії, 51 рік.

Зоя Олександрівна – сусідка і подруга Коцюби, працівниця міськторгу, 35 років.

Викладачі, студенти, перекупки на базарі, чекісти.

Події відбуваються у 60-70-х роках ХХ століття у Ніжині та Києві.

Сюжет драми написаний за реальними подіями

ДІЯ I

Ява I

(Ніжин. 1978 рік. Завіса закрита. Перед завісою на авансцені розташувалися ніжинські перекупки, останньою в ряду стоїть вродлива жінка із гарною зачіскою, на валізіці перед нею кілька мотків пряжі. У глядацькій залі нишпорить якійсь чоловік, заглядаючи в обличчя глядачам. У залі з'являється Захмарний, чоловік помітивши його, непомітно відходить у тінь і слідує. На авансцені з'являються дві жінки, які уважно розглядають крам).

Перша перекупка: – Жіночки, жіночки, а ходіть до мене! Мені вчора з Москви такі чудові панчохи передали... Писк моди. Поглянете, не пошкодуєте! А як купите – вік дякувати будете! *(Жінки прямують до неї, розглядають крам, прицінюються).*

Друга перекупка *(звертаючись до третьої):* – От брехуха! З Москви її передали... Учора своїми очима бачила, як з прилуцького поїзда вставала..., набрала задешево у дівчат із панчішної фабрики, а розповідає... із Москви!

Третя перекупка: – А твоє яке діло? Торгує людина, хай торгує... Усі ми тут не від добра сидимо!*(жінки, швиденько переглянувши товар у інших, зупиняються біля крайньої, розглядають пряжу).*

Перша перекупка *(другій):* – А ти, зараза, вже й позаздрила! Тобі не все одно звідки товар? Хоч з Америки! Хоч з Китаю!!

Друга перекупка: – Чого ти валуєш! Чого пельку розіпнула! Нічого обманювати покупців. Бо вони потім думають, що ми усі тут, на базарі, брехухи. Товар з Прилук! Значить і скажи, що з Прилук..., кому потрібно, той купить! А то з Москви, з Америки...

Третя перекупка (заспокійливо): – Та тихіше, дівчата, яка Америка... Десь отут, той що підслуховує швендяв... Почує, донесе, під Магаданом будеш доводити, що товар таки з Прилук.

Перша перекупка (злякано): – Та я що, я нічого, я до слова...

Друга перекупка (в'їдливо): – Одна теж до слова сказала, тепер он з нами стоїть, торгує... (*киває на крайню*).

Перша перекупка (здивовано): – Ота інтелігентка? А я ніяк не второпаю, чого вона тут?! Така дама...

Третя перекупка: – То людська драма! А може навіть і трагедія... Працювала у нашому інституті... Така гарна викладачка! Донька моя у неї вчилася... Боже, як вона її хвалила..., ледве не молилася! Фольклор у них читала... Так вона з ними на лекціях, уявляєте, пісні народні співала... Запишуть слова на дошці, а потім виспівують усім курсом. Її студенти дуже любили, поважали...

Друга перекупка: – А що ж сталося?

Третя перекупка (знизивши плечима): – А Бог його знає, кажуть, доніс хтось, наче б то вона антирадянщиною займалась, книжку якусь за кордоном видала, чи що... Ось її з роботи й вигнали з «вовчим білетом», а до пенсії ще ж дожити якось треба.

Перша перекупка: – Та ні, якби займалася антирадянщиною, то зразу ж у тюрму, а якщо ще на волі, то щось, мабуть, легше...

Друга перекупка: – Мабуть, не доказали..., а може, пожаліли... Ти ж дивись, яка вона гордовита. З нами знатися не хоче...

Третя перекупка: – То не від хорошого життя... З отим «вовчим білетом» ніде влаштуватися не може, навіть касиркою, чи білетером... А їсти ж треба.

Перша перекупка: – Бідна жінка...

(на авансцені з'являється Захмарний)

Перша перекупка: – Молодий чоловіче, ось ідіть до мене. Я вам чудові шкарпетки запропоную, а головне – дешеві...

Друга перекупка: – А після неї до мене ходіть, маю чудового спортивного костюма.

Захмарний: – Дякую, жіночки, дякую... Мені нічого не потрібно. Я просто гаю час..., згадую студентські роки.

Третя перекупка: – Студентські роки треба біля інституту згадувати, а не на базарі... Чи може ти й тут промишляв?

Захмарний: – Та було всякого... Коли їсти хотітимеш, знайдеш де копійку заробити.

(Він проходить далі. Озивається красива жінка)

Коцюба: – Це ти правду, Олександр, кажеш... Голод він до всього довести може.

Захмарний *(здивовано):* – Лесю Йосипівно, Ви?! Це справді Ви...

Коцюба: – Проходьте, Олександр, не зупиняйтесь... Не можна біля мене зупинятися...

Захмарний: – Та чому? Чому я не можу поговорити зі своїм улюбленим викладачем?!

Коцюба: – А ви поверніть голову, то й побачите... А за улюбленого викладача дякую.

(Захмарний обертається. Дивний чоловік, що якраз піднявся на авансцену, щоб краще чути їх розмову, хутко нагнувся до кошика із крамом і став щось там перебирати).

Захмарний: *(голосно)* – А може я пряжу ось таку шукаю... Саме таку, як у вас, Лесю Йосипівно, а головне – колір підходить. Скільки вона у Вас коштує?

Коцюба: – Олександр, не морочте голови... Ідть собі куди надумали.

Захмарний: – А я до Вас, Лесю Йосипівно, і надумав... От зараз і надумав. Так почім моток пряжі?

Коцюба: *(грайливо)* – За червінець віддам...

Захмарний: – А скільки їх у вас у валізіці?

Коцюба: – Чотири клубки. А що?

Захмарний: *(відраховуючи гроші)* – То давайте всі.

Коцюба: – Ну, добре, пожартували й досить... Яким вітром вас занесло? Я чула ви в журналістику поринули... То як успіхи?

Захмарний: – Усе розповім, шановна Лесю Йосипівно, але не тут... Зараз я хочу купити у вас пряжу і забрати звідси...

Коцюба: – Та навіщо вона вам здалася... Мене виручаєте?

Захмарний: – Боронь Боже, шановний наставнику, ви ж самі говорили, що я працюю журналістом. Так от, уявіть собі, що я повертаюся з відрядження і маю навідати у Ніжині тещу... Не можу ж я до неї з'явитися з пустими руками. Хто ж мені на зиму теплі шкарпетки зв'яже?

Коцюба: *(примирливо)* – Ну якщо так... Але ж для шкарпеток тут забагато!

Захмарний: Та я ж не один у неї в родині. Чоловік, син, донька, онуки зрештою. Лесю Йосипівно, ходімо звідси... Дозвольте вас провести до домівки?

Коцюба: – Згода, тільки до крамниці на хвилинку зайдемо...

*(Світло на авансцені гасне. Усі полишають авансцену)
Завіса підіймається*

Ява II

(Майданчик перед старим корпусом педінституту. На заднику – будівля вузу, старий Графський парк,лави. Входить Коцюба й Захмарний).

Коцюба: – Чотири роки як полишила вуз, а звикнути все ще не можу... Сумую за ним, скучаю... Вісімнадцять років як один день промайнули..., як одна мить. Ти знаєш, Олесю, коли зовсім стає нестерпно від самотності приходжу сюди, посиджу, поговорю, як із добрим старим другом, і легше стає...

Захмарний: – Вірю вам, Лесю Йосипівно, кожному слову вірю...

Коцюба: *(посміхаючись)* – Так вже й кожному?

Захмарний: *(переконливо)* – От вам хрест, кожному! *(хреститься).*

Коцюба: – А вреднючим же був студентом! Ледь приборкала...

Захмарний: – Але ж приборкали... Я пам'ятаю, ще на першому курсі це було, читали ви в нас «Усну народну творчість», вивчали якраз історичні пісні... Дівчата на дощі текст «Морозенка» записали й гайда за вами співати.

Коцюба: – А ти преді мною сидиш і мухою бавишся...

Захмарний: – Ви пам'ятаєте це? Стільки ж років уже минуло...

Коцюба: – Звісно, пам'ятаю. Я тоді тебе й питаю: «Захмарний, а ви чому не співаєте?». А у відповідь: «Та Бог голосу не дав, Лесю Йосипівно»...

Захмарний: (*сміючись*) – А ви мені на те: «То ходіть сюди, до дошки, ми перевіримо... А може, ви другий Солов'яненко?». Я тоді вийшов, спробував заспівати..., а воно не в тин, ні в ворота... Увесь курс від сміху на лави попадав і животи тримають. Цілий рік ще потім «Карузо» обзивали...

Коцюба: – Це ще не найгірше призвісько...

Захмарний: – Та звісно, що не найгірше, але я після тієї практичної твердо вирішив: краще у загальному хорі підспівувати, а ніж отак на людях...

Коцюба: – От і не правильно вирішив! Людина повинна мати власний голос! Власну думку! Який же з тебе буде журналіст, коли ти лише підспівувати та піддакувати будеш? У Кремлі тільки й мріють про таку журналістику...

Захмарний: (*виправдовуючись*) – Лесю Йосипівно, та я ж не це мав на увазі! Я про студентські витівки...

Коцюба: – А студентські витівки й іншими бувають... Он Володю Кашку за його вірші з педучилища виключили, а Олеся Самійленка з інституту... Пам'ятаєш?

Захмарний: – Звісно, пам'ятаю. Хіба ж можна забути Олесеве: «У серці Бог, він носить вишиванку!»

Коцюба: – Потужний талант і кришталево чесна душа... Такого поета загубили!

Захмарний: – То ви думаєте, що то не нещасний випадок?

Коцюба: – Переконана.

Захмарний: – Ви часто приходили тоді до нас на студію, а потім перестали... Чому?

Коцюба: – Не хотіла завдавати зайвого клопоту. За мною тоді уже стежили...

Захмарний: – Колега «Моряк»?

Коцюба: – І не тільки... Але полишимо про це, не хочю копірситися у бруді... Як ти? Віршів не полишив писати?

Захмарний: – Ще ні... Я добре засвоїв ваш урок!

Коцюба: – Це котрий?

Захмарний: – Пам'ятаєте? На другому курсі на засіданні студії звітували ми з Сашком Лисим... Читали вірші про любов... Усе було так лірично, так гармонійно... А ви посиділи хвилин п'ять, а потім встали й вийшли...

Коцюба: – Не захотіла гаяти час!

Захмарний: – Ми так і зрозуміли... Другого дня підійшли до вас після лекції й запитали: «Як вам наші вірші?». А ви нам відповіли...

Коцюба: – А я вам відповіла: «Щиро пишете про кохання... Тільки ж хто про Україну ось так напише?».

Захмарний: (*здивовано*) – Ви й це пам'ятаєте ?

Коцюба: – Звісно пам'ятаю ... За кілька днів ви знову підійшли до мене й вручили два папірця з віршами... Твій – «Люблять хлопці Україну», а Сашків – «Плужнику». Я вас навіть похвалила... Папірці знищила, а вірші запам'ятала...

Гарні вірші... Ось послухай! (*Вона встає, виходить на авансцену й читає в зал*).

*Доволі скептики! Ніхто не дав вам права
Прислужницькі, під маскою блюзнірства,
Вдавать сліпих і наступать на рани...
Це вже не підлість, вибачайте – звірство!*

*Ви про мінор? Але ж в його очах,
Крізь спазматичний біль, світились віри грані.
Навіщо ж з усміхом холодним на вустах
Було топтать ту грань в болотній твані?!*

*Він, бачте, «посеїст», він весь «анакорет»...
В словах цих яд! Наслухались!! Доволі!!!
Неправда то! Людина він!! Поет!!!
Не занепадняк... – ні! Шукач нової долі.*

*То ж годі, скептики, ніхто не дав вам права,
Воскресли «Дні», воскреснув «Галілей»...
І він воскрес... Дивіться! Він між нами,
Душі людської зболений Орфей!*

1973р. О. Лисий

Захмарний: – Гарний вірш написав Сашко... Чесний!

Коцюба: – Так, гарний. Доречі, як він поживає? Чула, що також у журналістику подався...

Захмарний: – Покинув уже. Не поладив з редактором... Ви ж знаєте Сашків характер. Не захотів приписками та «липовими перемогами» займатися. Пішов з редакції...

Коцюба: – І добре, що пішов. Треба займатися справою до душі.

Захмарний: – Якби то знати, яка до душі, а яка просто для заробітку?

Коцюба: – А ти, Олександр, до серця свого дослухайся... Воно підкаже. Якщо не байдуже до того, що ти робиш, значить вірним шляхом прямуєш, а якщо мовчить, не реагує – кидай ліпше цю справу...

Захмарний: – То ви, Лесю Йосипівно, свою викладацьку справу серцем обирали?

Коцюба: – Атож, з дитинства мріяла бути вчителькою... Усіх сусідських дітей премудростям шкільним навчала. Посаджу було на ганку і давай їм вірші читати, задачки вигадувати... А вони посидять п'ять хвилин і валують: «Перерва, уже перерва...», та й гайда хто куди...

Захмарний: – А як до вузу потрапили?

Коцюба: – То довга історія...

Захмарний: – А я нікуди не поспішаю? Цікаво ж...

Коцюба: – Ця розмова не однієї години... Не хочу про це поспіхом говорити. Може, якимось іншим разом? Та й навіщо воно тобі?

Захмарний: – А я нарис про улюбленого викладача готую... Маю право?

Коцюба: – Та маєш, маєш... Тільки гляди, щоб після того нарису роботи не позбавився... Та й не надрукують його ніде!

Захмарний: – Нині, можливо, і не надрукують..., але ж ви самі нас учили, що нічого не втрачається з пам'яті народної... Воно лишається в піснях, в переказах, в оповідках, в легендах...

Коцюба: (*сміючись*) – То ти хочеш з мене легенду створити?

Захмарний: (*удавано обурюючись*) – Отак завжди Ви, Лесю Йосипівно, усе на жаргт переводите. А я цілком серйозно! Це потрібно не лише мені, це потрібно вашим учням... Зрештою, це потрібно для історії!

Коцюба: – Та облиш, для якої історії? Чи не для тієї, що у кадебіських кабінетах пишеться? Так там уже все відомо... Запізнився ти...

Захмарний: (*підхопився*) – Леся Йосипівно, то Ви про мене ось якої думки? А я ж... А я ж..., щиро! Ех, Ви! (*обхопив руками голову, за мить*) Вибачте, дорогий мій вчителю, але я поспішаю..., я дуже поспішаю, мені треба зустрітися, мені просто необхідно зустрітися і з власною Совістю, щоб зрозуміти, чим я перед Вами завинив?! До побачення! (*швидко виходить*).

Коцюба: (*з посмішкою*) – Образився... Гарний хлопець..., трохи гарячкуватий, але гарний. Та нічим ти, Олесю, переді мною не завинив... Просто я вже тривалий час живу серед зради й підступності... Це не ти, це я перестала вірити людям і у кожному запитанні шукати «подвійний» зміст..., а в кожному співрозмовнику – інформатора. Втратити віру в людей, то тяжка покара... І ти, мій хлопчику, це зрозумієш... Мине зовсім трохи часу..., і зрозумієш, а поки що пробач..., пробач... (*встає з лави, виходить на авансцену*).

То ти питаєш як все починалось? Так ось тут і починалося... І свідками були ці віковічні колони... і цей вуз. А столітні ялини були такими ж солідними від свого віку, а ця берізка, що на початку алеї, була зовсім юною... Я зустрілася тут із долею... Ти питаєш, як все починалося? То слухай... Було це у 1956 році... (*світло на сцені згасає*).

Ява III

(*Ніжин. 1956рік. Майданчик перед інститутом. На лаві сидить дві молоді викладачки, розмовляють*).

Тамара: – Леся, ти навіть не уявляєш, як я люблю ранню осінь... Ці ще по-літньому теплі дні, цю гамірливу студентську рідню, що повертається до інституту з канікул і наповнює його своїм щебетом, це щедре буяння зелені у

Графському парку, цей трохи вже сумний спів пташок, що збираються у вирій, а ще запах осінніх хризантем...

Леся: – Тамаро, ти мрійниця, ти неперевершений романтик, а ще життєлюб... Певно, й вірші пишеш?

Тамара: – Та звичайно, ось сьогодні вдома ввечері прочитаю... Ти ж завітаєш до мене на гостини?

Леся: (*сміючись*) – А де ж мені подітись, коли ми з тобою живемо в одному будиночку, та ще й кімнати поряд... Неодмінно прийду.

Тамара: – Як здорово, що ти переїхала працювати до нашого вузу? Просто чудово, що у мене з'явилася така подруга!

Леся: – То завдячуючи Олені Миколаївні, дружині нашого директора Марка Івановича Повода. Вона цьогоріч була головою державної комісії у Чернігівському педінституті, де я працювала на посаді асистента... А мої студенти на екзамені так гарно декламували і Шевченка, і Лесю Українку, і Франка... Вона й поцікавилась: «Хто так гарно підготував студентів з виразного читання?» Комісія й вказала на мене... Ми порозмовляли... і вона мене умовила переїхати до Ніжина. Звабила тим, що запропонувала посаду старшого викладача на кафедрі української літератури... Проте я й не пручалася. Гоголівський вуз! Одне це чого вартє! Це – колиска української освіти й культури... Які імена: Микола Гоголь, Євген Гребінка, Віктор Забіла, Леонід Глібов...

Тамара: (*перебиваючи*) – А ще Юрій Збанацький, Олекса Ющенко...

Леся: (*з удаваною серйозністю*) – Не перебивай... Нічого історію коверкати... А ще : Нестор Кукольник, Францішек Богушевич, Олексій Плющ...

Тамара: – А я й не чула про таких...

Леся: – Та звісно, хто ж тобі про них розповість... Ти хоч знаєш, що у Ніжині Пантелеймон Куліш працював?

Тамара: – А це хто?

Леся: – Побратим Шевченка..., хоча, можливо, й не зовсім побратим. Хай колись, пізніше, розповім.

Тамара: – А ти звідки про це знаєш?

Леся: – Томцю, не забувай про те, що я викладач української літератури, до того ж сумлінний викладач... А ще я народилася у козацькому степу, на Запоріжжі, поблизу козацької вольниці – славної Хортиці... У моїх жилах тече українська кров і дух мій прагне волі! А тому все, що пов'язане з історією мого народу, для мене цікаве і необхідне... А ще я серйозно займаюся наукою, пишу кандидатську дисертацію, досліджую фольклорну спадщину Опанаса Марковича, тому доволі багато часу проводжу в архівах та читальнях...

Тамара: – А Богданчик же як?

Леся: – А Богданчик – учительське дитя..., цілком самостійне. То книжки розглядає, то малює, а останнім часом, йому нічого окрім футболу і не потрібно... Доречі, як ти думаєш, де він?

Тамара: – Годину тому бачила, як вони із моїм Дмитриком на галяві у Графському саду м'яча ганяли... Певно, й нині там...

Леся: – Гарний у тебе Дмитрик..., слухняний, охайний, уважний, завжди привітається. Вихована дитина.

Тамара: – Дякую за добре слово... Хочеш розповім про нього цікаву історію? Коли йому було рочків три, стоїмо ми тут, біля корпусу, аж іде наш директор, Марко Іванович Повод... Привіталися. Марко Іванович схиляється до сина й запитує: «Дмитрику, чи не хочеш бути директором

інституту?», а той відповідає: «Ні, не хочу». «А чому?». «Хочу бути директором Радянського Союзу»... (обидві жінки розсміялися).

Леся: – Оце розмах! Оце запит... Певно в батька...

Тамара: (виймає хусточку, витирає очі) – Короткою була моя любов...

Леся: – Вибач, подруго, не хотіла довести тебе до сліз.

Тамара: – Та я нічого, Лесю, нічого... То щось до ока втрапило... А ти не образишся, коли я тебе про щось запитаю, про щось дуже особисте?

Леся: – Та ні... Рано чи пізно ти все одно до цього питання прийдеш... То хай уже буде нині.. Ти хочеш запитати про Богданового татка?

Тамара: (здивовано) – Так, ...а звідки ти дізналася?

Леся: (гірко посміхнулася) – Відчула... Ми, жінки, світ відчуваємо серцем... От і я відчула цю мить... Добре, подруго, слухай! Двічі повторювати не буду...

Богдан – мій син! Мій і мого великого кохання... Першого і найсвятішого в житті... Він починався з любові, родився в любові, сподіваюсь, і вік проживе у любові... Я не назву тобі прізвиська його батька... Воно доволі відоме у ваших краях. Просто скажу, я дуже любила і люблю цього чоловіка... Він – достойний чоловік... Солдат, Поет, Викладач... Ми працювали із ним разом у Чернігові..., там і полюбилися. Тамаро, ти навіть не уявляєш, яка то була жагуча любов... Вона палила, але не спопеляла..., вона зцілювала, вона гоїла наші обпечені війною серця... А які вірші він для мене писав! Це навіть не вірші – сповіді:

*Я стану твоїм ранком –
і ти від мене прокинешся,
бо ніч не вічна.*

Я стану твоїм повітрям –

*і ти мною дихатимеш
і не на дишешся.
Я стану всім білим світом –
білим і не білим –
і ти мене не обійдеш.
Д.Куровський*

Так от, подруго, ми були б з ним найщасливіші у світі, якби..., якби не його сім'я. На чужому горі я свого щастя будувати не стала... А тому завчасно полишила його...

Тамара: – А він? А що ж він?!

Леся: – А він благав повернутися..., сказав, що жити без мене не зможе, що щось скоїть із собою... Та як бачиш зміг, ...і нічого з собою не скоїв. Та й добре! Не добре це – доводити людину до гріха! Я йому безмежно вдячна за сина... А тому живе на білому світі чудовий хлопчина – Коцюба Богдан, а по-батькові носить його ім'я... Ось і все, подруго!

Тамара: – Вибач мені, Леся, якщо завдала тобі болю...

Леся: – Та що ти, Тамаро, хіба ж може бути справжня любов без болю? А що запитала, то нічого... Гірше буває, коли люди щось вигадувати почнуть.

Тамара: (*схвильовано*) – А я також тобі, Леся, усе-усе про свою любов розповім. Сьогодні ж увечері...

Леся: (*сміється*) – Так ти вже визнач, подруго, що в нас увечері буде? Чи вечір поезії? Чи вечір спогадів?

Тамара: – Та хіба ж буває поезія без любові? А любов без спогадів?

Леся: – Ну то й добре... Ось що, подруго, (*дістає гаманця*)... тримай три карбованці. Зайдеш у «десятку», купиш оселедця й пляшку отого молдавського вина «Родничок», що за 90 копійок. А картоплю дома зваримо!

Тамара: – Лесю, та я ж сама тобі хотіла це запропонувати... Яка ж ти молодчина!

Леся: – Ну добре, добре... Прибійжить Богдан, впустиш до кімнати..., а я вже запізнююсь на репетицію гуртка. Готуємо літературно-музичну композицію... Бувай!

Завіса

Ява IV

(Завіса закрита, на авансцені з'являється Олесь Захмарний. Він схвильовано звертається до глядачів)

Захмарний: – Зустріч з моїм дорогим вчителем схвилювала мене... Ні, не сповнені болю і підозри слова вцілили мені в серце... Лишившись на одинці зі своєю совістю, я зайвий раз переконався, що жодним своїм вчинком і навіть необережним словом не відступився від неї... Мене вразила та цинічність, з якою комуністична система знищувала цю жінку... Зайшов до редакції газети, де працював мій побратим-літстудієць Анатолій Шкуліпа. Він і показав мені отого пасквіля, якій був надрукований на шпальтах ніжинської міськрайонки 20 листопада 1976 року. Стаття мала заголовок «Під маскою добропорядності»...Якийсь таємничий і нікому невідомий Іван Стоян звинувачував Лесю Коцюбу і Григорія Аврахова у буржуазному націоналізмі.

Стаття буда явно замовною. Минуло два роки, як Лесю Йосипівну позбавили роботи. Григорій Аврахов був знятий з посади проректора столичного вузу, виключений з партії, позбавлений офіцерського звання і нагород... А песиголовці все не заспокоювалися...

Ми, переважно сільські хлопці й дівчата, діти плуга й коси, лише перешіптувалися зрідка, бо ніяк не могли второпати, що в нашій Лесі Йосипівні вороже? ... Крамольне?... Націоналістичне?... Були б усі такими чистими й світлими! За що її цькують? За те, що не змогла приборкати свій козацький дух, зректися своєї людської гідності, своєї відданої любові до України! Ганьба вам, яничари!

(Завіса відкривається. 1964 рік. На сцені приміщення інститутської кафедри. Кілька столів, стільці, книжкова шафа. Збираються викладачі).

Аврахов: – Товариші, ми вирішили провести спільне засідання двох кафедр, щоб обговорити низку важливих для факультету питань. Кафедра української літератури: Аврахов, Білан, Коцюба, Савченко, Крутивус – присутні, Неділько на засіданні парткому. Кафедра російської та зарубіжної літератур: Васильківський, Плісецький, Наливайко, Красильник... Ну що ж, товариші, розпочнемо роботу...

Спочатку давайте привітаємо товаришку Коцюбу Олександрю Йосипівну з успішним завершенням навчання в річній аспірантурі Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії. Ми раді, шановна Лесю Йосипівно, що ви разом з нами, сподіваємось на успішний захист дисертації.

Коцюба: – Дякую, шановні колеги, докладу усіх зусиль, щоб ваші сподівання виправдати.

Аврахов: – Перше нагальне питання. Що нам робити із науковим доробком, який ось уже рік лежить без руху в інститутському науковому збірнику? Ви знаєте, що урядовою постановою відмінили видання і друк у педагогічних інститутах «Наукових записок»...

Наливайко: – Це не справедливо! Це – утиски... Чому нас позбавляють права видавати власний збірник. «Наукові записки» у Ніжині мають історичні традиції...

Аврахов: – Дмитре Сергійовичу, зважиніше...

Крутивус: – Я згоден з товаришем Наливайком. Пророблена велика робота. Статті для збірника подані ще до виходу постанови. Логічно було б видати принаймі останній номер...

«Моряк»: – Товарищи, а как же партийная дисциплина? Есть приказ и его надо выполнять! Я, как старшина 1 статьи флота, за соблюдение строжайшей дисциплины... Постановление появилось не зря, слишком уж рано мы теряем бдительность, а мировой империализм не дремлет...

Наливайко: – Комусь дуже необхідно посилити цензуру... Видно не встигає «всевидюще око» охопити всі видання. Я пропоную прийняти спільне рішення двох кафедр і прохати директора видати завчасно запланований збірник.

Крутивус: – Я підтримую думку колеги. У цьому збірнику низка статей, які вже очікують студенти... Наприклад, ваша, Григорію Герасимовичу, «Вивчення поеми «Гайдамаки» Т.Г. Шевченка у IX класі». Незабаром у студентів практика, методична допомога була б доречною...

Аврахов: – Та я ж не проти, але переконаний, що директор не піде на порушення... Та й партком суперечитиме!

«Моряк»: – И будет прав... Студентов нужно учить на парах, а чтение научных сборников – это дополнительные занятия.

Наливайко: – Це дивлячись чому і як вчити...

«Моряк»: – А у нас с вами одна методика обучения..., и базируется она на принципах марксизма-ленинизма! Или я ошибаюсь?

Коцюба: (*підхоплюється*) – Досить провокувати.... Не ті вже часи! Нам дійсно доведеться щось вирішувати стосовно

збірника. Особисто для мене це надзвичайно важливо, адже там моя стаття, яка конче необхідна для захисту. Ото ж, товариші, прошу вас уповноважити мене від імені кафедр... Я поїду в Київ, до Головліту, і буду домагатися дозволу на друк останнього збірника. А якщо не дозволять – звернусь до ЦК КПУ.

«Моряк»: – Скажите пожалуйста какая смелая! А не боишься, что могут быть оргвыводы?

Коцюба: *(переконливо)* – Ні, не боюсь!

Аврахов: От і добре. Товариші, ставлю на голосування пропозицію товаришки Коцюби: звернутися до Головліту для отримання дозволу. Хто за?

(Усі підіймають руки, окрім «Моряка»)

Аврахов: – А ви, Миколо Васильовичу?

«Моряк»: *(знехотя)* – А я воздержался...

Аврахов: – То ваше право... Товариші, перше питання ми вирішили, переходимо до наступного. До нашого інституту приїздить відомий учений Ульріх Фохт. Він планує прочитати курс лекцій про творчість Михайла Лермонтова. У кого які пропозиції щодо зустрічі товариша Фохта?

Васильківський: *(підвівся)* – Григорію Герасимовичу, на засіданні кафедри російської та зарубіжної літератури ми це питання обговорили й визначили конкретні заходи щодо його реалізації. Я вже розподілив обов'язки, хто з колег за що відповідає. Пропоную не гаяти час, а перейти до вирішення іншого питання... А вас я проінформую.

Аврахов: – Згода. Товариші, чи може в когось є запитання?

Коцюба: – А урочистий вечір на пошану ви запланували?

Васильківський: – А як же...

Наливайко: – Плануємо підготувати літературно-музичну композицію за творами Лермонтова. А ще виступлять літстудійці.

Коцюба: – А дозвольте й мені, шановні колеги, на цьому вечорі виступити...

Васильківський: – Завжди раді, Лесю.

Коцюба: – Я буду читати шевченкову «Лілею»...

«Моряк»: – К чему это? Ведь это вечер русской поэзии... К чему здесь Шевченко?

Коцюба: – Я хочу, щоб на цьому вечорі звучало й українське слово... Щоб товариш Фохт відчув красу і величність української мови.

Аврахов: – Товариші, не сперечайтесь! Я думаю, що майстерно прочитане художнє слово, на якій би воно мові не прозвучало, лише прикрасить вечір. І останнє питання. Є попередня домовленість з письменником Борисом Антоненком-Давидовичем про презентацію в нашому вузі його роману «За ширмою». Як ви до цього ставитесь?

Коцюба: – Чудовий роман. Я прочитала його на одному подиху. Це – кращий твір повоєнного періоду в українській літературі. Окрім того, Борис Дмитрович, не лише чудовий письменник, але й відомий учений-мовознавець. Йому є що сказати студентам-філологам.

Кругивус: – І не лише студентам. Антоненко-Давидович – цікавий співрозмовник, людина, яка добре орієнтується в сучасному літературному процесі. Я переконаний, що може відбутися цікава і змістовна розмова на кафедрі після зустрічі. Я підтримую ідею зустрічі...

«Моряк»: – А знаете ли вы, что этот человек в свое время был приговорён к расстрелу..., и только чудом этот приговор не привели к исполнению, заменили на 10 лет тюремного заключения. Он – враг! О чем он будет говорить со студентами? Не превратится ли наш вечер на вражескую агитацию? Я в этом деле принимать участия не хочу и не

буду.... И вам советую, прежде чем приглашать, согласовывать такие вопросы с парткомом!

Наливайко: – Шановний наш колего, вас ніхто не змушує це робити. Це абсолютно добровільна справа... Лишень хочу нагадати, що «ворогом народу» Давидовича зробили у період сталінських репресій, як і мільйони ні в чому не винних людей... XX з'їзд партії розвінчав та засудив «культ особи» і взявся за реабілітацію безневинно засуджених... І добре, якщо це стане предметом розмови письменника зі студентами...

«Моряк»: – А-а! Так зустріч всё же будет носить политический характер!

Аврахов: – Товариші, хочу нагадати, що мова йде про презентацію нового роману, який уже опублікований і отримав позитивну оцінку серед критиків та в пресі. Це лише попередня домовленість, дата проведення ще буде уточнюватися. І я обов'язково повідомлю про зустріч і директора інституту, і партком. Питання, які потребували обговорення, вичерпані. Дякую за роботу!

Завіса

Ява V

(На авансцені з'являється доцент Іван Бровко. Він звертається до глядацької зали).

Бровко: – Ця зустріч відбулася у жовтні 1965 року. Я знав Антоненка-Давидовича ще з довоєнного часу, до його арешту... Ми зустрілися як добрі друзі. Мені лише у 1963 році дозволили займатися викладацькою діяльністю, до столичного вузу не повернули... А тому я влаштувався читати психологію у Ніжинському державному інституті...

О 17 годині ми зайшли до актової зали інституту... Приміщення, яке вміщає 240 осіб, було заповнене вщент... Студенти навіть сиділи на підлозі. Прийшли не лише студенти і викладачі філологічного, а й студенти інших факультетів, учителі шкіл міста. На зустрічі були присутні проректор інституту Арсен Батурський та секретар партбюро Володимир Власенко. Було дивним, що у коридорі біля залу чергував міліціонер...

Відкрив вечір декан філологічного факультету, доцент Аврахов. Він, як і годиться, представив Бориса Дмитровича, а потім перейшов до роману «За ширмою». Григорій Герасимович акцентував увагу майбутніх учителів на вічній проблемі в світовій літературі, проблемі батьків і дітей, аргументуючи її переконливими прикладами з роману «За ширмою». Аврахов закликав присутніх обов'язково прочитати твір...

А далі слово взяла Леся Коцюба... Вона зарахувала роман до кращих творів усієї повоєнної української літератури. Аналізуючи центральні образи роману, лікаря Постоловського і його рідної тяжко хворої матері, викладачка, з властивою їй сміливістю й прямою, сказала: «Сьогодні за ширмою історії лежить тяжко хвора і безпомічна наша мати Україна, очікуючи смерті, а її сини, схожі на Постоловського, своєю байдужістю сприяють цьому!». Зала вибухнула аплодисментами!

(Завіса відкривається. Ніжин. 1968 рік. Кімната університетської кафедри. У приміщенні двоє – Коцюба і студентка. Обидві збуджені).

Студентка: *(втираючи сльози)* – Лесю Йосипівно, будь ласка, поставте мені трієчку...

Коцюба: (*гнівно*) – За що? Ви не назвали жодного представника чернігівської поетичної школи! Ви не те що не читали, а навіть і не чули хто ж такий Лазар Баранович! А ще просите трійку...

Студентка: (*благально*) – Так у школі таких поетів не вивчали.

Коцюба: – Ви вступили до філологічного факультету, то маєте опанувати програму всього курсу, а не лише те, що вчать у школі... Як ви цього не розумієте?

Студентка: – Та я розумію... Але ж знаєте, скільки в селі влітку роботи? Город, худоба, сінокіс, ще й колгоспу допомогти треба... Не будеш же у жнива сидіти склавши руки!

(*до кімнати заходить Тамара Пінчук*)

Тамара: – Дозвольте? Не заважатиму?

Коцюба: – Заходьте, заходьте, колего... Ось зараз завершу розмову із цією студенткою і приділю увагу Вам...

(*до студентки*) – Так ось, шановна, я не закликаю вас у жнива сидіти склавши руки, я закликаю опанувати курс давньої літератури... А ви не готові до перескладання екзамену. Отож, отримуйте зароблену «двійку» і можете бути вільною...

Студентка: (*плачучи*) – Так мене з інституту відрахують..., Леся Йосипівно, змилуйтесь, поставте трійку... Я усе вивчу! Не вірите... Можете не ставити мені оцінку в залікову книжку, допоки я вам усе не складу... Закрийте лише «бігунець»...

Коцюба: (*гнівно*) – Не смійте мене повчати, що мені робити! Двійка! Ідіть...

Студентка: (*з викликом*) – Ви безсердечна... Ви хоч би поцікавилися, чому я не змогла підготуватися до екзамену?

Ви уявляєте, як то жити у селі? Та ми ж у тому колгоспі за рабів! Батько й мати з ранку до ночі на роботі, а нас у сім'ї четверо, я – найстарша... Усіх нагодуй, обійди, раду дай... А ще ж город, худоба...

Коцюба: – Я знаю, як жити в селі! Я сама із села...

Студентка: (*здивовано*) – Ви, така..., така панна, із села?

Коцюба: – Так, із села! І щоб закінчити університет доводилося навіть працювати прибиральницею... Але я усе своє свідоме життя прагнула знань, мріяла здобути освіту. І для здійснення своєї мрії мені довелося пройти через голод, нестатки, війну... І я жодного разу не збочила з обраного шляху.

Студентка: Вибачте мене, Лесю Йосипівно, я не знала...

Коцюба: – Не знали чого?

Студентка: – Що ви сільська...

Коцюба: – А що це змінює?

Студентка: – Багато чого... Тоді ви здатні мене зрозуміти. Ви ж знаєте, що до 63 року селянам навіть паспорти не видавали... Наче б то не люди. З колгоспу відпускали лише за рішенням правління колгоспу... Мене теж ледь відпустили... Усе через батька... Він у мене фронтовик, от і не змовчав, коли мова пішла про об'єднання колгоспів у радгосп... Виступив проти, а ще сказав, що маленьким стадом легше керувати... Ось мені і не дали рекомендації до вузу... А якщо з інституту відрахують, то взагалі не бачити мені освіти, як своїх ушей.

Коцюба: Якщо ти це розумієш, так чого ж не вчишся як потрібно?

Студентка: – Та як, Лесю Йосипівно! В інституті підручника на літо з собою не дали... Кажуть: «Не можна, мало

їх...». А в нашій сільській бібліотеці таких книг немає... Та й не працює в жнива бібліотека...

Тамара: *(благально)* – Лесю, постав їй трійку... *(Коцюба міркує)*

Студентка: – Будь ласка, Лесю Йосипівно, я все вивчу... Обіцяю вам... Я дуже хочу стати вчителем!

Коцюба: *(примирливо)* – Давайте свій «бігунець»... *(бере бігунець, ставить оцінку і підпис. Жбурляє його на стіл).* Тільки не дякуйте мені за мій злочин... Із заліковою книжкою підійдете..., коли усе вивчите! До побачення.

Студентка: – Дякую вам, Лесю Йосипівно! *(забирає «бігунець», виходить)*

Тамара: – А ти, Лесю, після захисту дисертації змінилася... Стала жорстокішою. Та все ж я тобі вдячна за цю трійку...

Коцюба: *(роздратовано)* – Тамаро, облиш... Не треба мені дякувати! Це злочин! Ставити трійку за такі знання – це злочин! І це – не викладацький максималізм... Ми повинні бути вимогливими як до себе, так і до своїх учнів... Ми повинні навчити їх здобувати знання... Ти ж, як викладач педагогіки, краще всіх розумієш у що обходиться Україні наш «педагогічний брак»... У школу потрапить недочений учитель і двадцять п'ять років буде калічити дітей. А ми ж прагнемо якісної освіти!

Тамара: *(саркастично)* – Лесю, якщо ти така принципова, то скажи як ти ставишся до наукової правдивості?

Коцюба: *(здивовано)* – А як тут можна ставитись... Однозначно, наука – має бути чесною, принциповою, історично виправданою! А до чого це?

Тамара: – У своїх розмовах зі мною при написанні дисертації ти не раз висловлювала думку, що «Народні

оповідання» написала не Марко Вовчок, а її чоловік Опанас Маркович... А в твоїй дисертації про це жодного слова.

Коцюба: – Так, Тамаро, я маю наукове припущення, що Опанас Маркович, тонкий знавець України й народу, сам написав росіянці Марії Вілінській, своїй дружині, оті знамениті «Народні оповідання». Я переконана, що не могла Вілінська знати тонкощів народного життя, – їх знав Маркович. Але це лише припущення... Наука потребує доказів! А таких доказів у мене немає, та й не може бути... Так вже склалася історія української літератури, що «Народні оповідання» мають саме цього автора... *(після невеличкої паузи)*. До того ж у мене була інша тема наукового дослідження: «Опанас Васильович Маркович – видатний український фольклорист», розумієш, інше наукове завдання... Я досліджувала фольклорну спадщину Марковича, а не його біографію...

Тамара: – То ти зрікаєшся своїх попередніх поглядів?

Коцюба: *(після роздумів, переконливо)* – Ні!

Тамара: – Ось бачиш, ти сама визнала, що життя – це суцільний компроміс! Так із цією дівчиною...

Коцюба: *(різко)* – Не нагадуй мені про неї... Так, компроміси у житті є... Але я дуже хочу і прагну, щоб у моєму житті їх було якомога менше. До речі, ти чому зайшла? Маєш якусь справу?

Тамара: – Так, ти обіцяла мені новий роман Олеся Гончара дати почитати. То я й прийшла...

Коцюба: *(захоплено)* – Так, «Собор» – геніальний твір! Найкращий у його творчому доробку. Ти сама в цьому переконаєшся. Ходімо...

Завіса

Ява VI

(На авансцені, перед завісою з'являється Дмитро Наливайко. Він звертається до глядацької зали).

Наливайко: – Так історично склалося, що у другій половині 60-х років у Ніжинському педагогічному інституті утворився осередок патріотів-українців.

Серед них Григорій Аврахов, Іван Бровко, Леся Коцюба, Олександр Жомнір, Іван Костенко, Дмитро Наливайко, Володимир Крутивус, Володимир Литвинов, Іван Шпаківський, приїздив ще із Києва Василь Бублик. Ми активно впливали на студентське життя, гуманізували навчально-виховний процес, залучали студентів до літературно-мистецького відродження. У першому числі журналу «Вітчизна» за 1968 рік був опублікований роман Олеся Гончара «Собор». Він викликав широке обговорення в українському суспільстві. 19 травня вищезгаданого року в газеті «Радянська Україна» з'явилася стаття «Реалізм і почуття історії», у якій директор Інституту літератури АН УРСР Микола Шамота (до речі також вихованець Ніжинського педінституту) піддав гострій критиці новий роман письменника, звинувативши Гончара у відступі від принципів соціалістичного реалізму. Розпочалося запекле цькування письменника. Роман був заборонений до друку. Перший тираж, що вже був видрукованим і переданий для реалізації, був вилучений і знищений, друкарське кліше розібране... Серед студентів Ніжинського інституту популярним став вірш написаний кимось зі студійців: *(декламує)*

*Бувають різні точки зору.
Та реалізму суть ясна:
Це шамотіння круг «Собору»
Є гавкіт Моськи на Слона...*

Ми, національно свідомі викладачі вузу, не могли стояти осторонь тих подій, що розгорталися. Необхідно було визначитись у своїй громадянській позиції, захистити письменника і його твір. Цього від нас чекали студенти, цього вимагало наше сумління... Зрозуміло, що ми не розраховували на офіційну підтримку керівництва вузу, про це не могло бути й мови... Тоді нами було прийняте рішення надіслати телеграму автору роману. Дозвольте зачитати її текст: (зачитує телеграму) «Дорогий Олесю Терентійовичу!

*З нагоди роковин Великої Перемоги над фашизмом
поздоровляємо Вас з успіхом «Собору».*

*Розуміємо, що створення й публікація цієї речі – Ваш
подвиг. «Собор» не з тих книг, що їх забувають через півроку!
Віримо! Він додасть духовної наснаги нашому народові і стане
важливим чинником в оздоровленні української літератури...*

*Бажаємо Вам доброго гумору, робочого настрою й
подальших творчих успіхів. Викладачі Ніжинського
педагогічного інституту імені М.В. Гоголя.*

*Олеся Коцюба, Іван Шпаківський, Володимир Литвинов,
Олександр Жомнір, Пінтус Самородницький, Дмитро
Наливайко, Григорій Аврахов, Іван Костенко.*

м. Ніжин, 7.05.1968 р.

*(Завіса відкривається. Ніжин. 1968 рік. Нова квартира Лесі
Коцюби по вулиці Московській. У кімнаті Коцюба і Пінчук).*

Тамара: – Гарно тут у тебе, Лесю. Просторо, затишно...

Коцюба: – Не перебільшуй, Тамаро... Вже півроку бібліотеку впорядкувати не може. З цим переїздом...

Тамара: – А я сумую за нашим будиночком. Скільки чудових вечорів пережили ми там. Скільки там обговорено, скільки книжок перечитано, стільки віршів написано...

Коцюба: – Не вигадуй, вірші писала лише ти, а я – переважно наукові статті. Доречі, хочу ще раз привітати тебе із захистом кандидатської дисертації і виходом у світ монографії. Це великий особистий успіх!

Тамара: – Я отримала у Києві твою вітальну телеграму... Ти вже вітала мене й у Ніжині... Але для мене важлива твоя оцінка, а тому красно дякую. Готуючи до друку монографію, мені багато часу довелося провести у столиці... Абсолютно випала із інститутського життя. То що тут нового? Які події вирують у нашій альма-матер?

Коцюба: – Найважливішою подією цього року, на моє глибоке переконання, стала зустріч молодих українських письменників з нашим студентством... Це справді історична подія!

Тамара: – Дуже жалкую, що не змогла побувати на ній! Хотіла приїхати, але цього дня була редакторська правка монографії... Кілька вечорів довелося просидіти. То розкажи, як все було?

Коцюба: – Зорганізував цю зустріч Дмитро Наливайко... У нього давно існувала домовленість із Євгеном Гуцалом. І восени Гуцало зателефонував і повідомив Дмитра Сергійовича, що він уже створив письменницьку бригаду, яка готова приїхати до Гоголівського вузу і зустрітися з студентами...

Тамара: – Які молодці...

Коцюба: – Наливайко письменників запросив офіційно – листом, як голова художньої ради інституту та керівник літературної студії вузу. Поставив до відома ректора вузу Василя Матвійовича Горбача, отримав його згоду. І от 12 грудня вони на «УАЗику» прибули з Києва. Микола Вінграновський на Київській кіностудії завербував цю машину. Це був прекрасний підбір авторів – Євген Гуцало, Григор Тютюнник, Іван Драч, Микола Вінграновський, Борис Олійник і критик Анатолій Шевченко...

Тамара: (*захоплено*) – Які чудові поети! Як би я хотіла послухати Вінграновського, Драча та й Олійника... Коли я читаю його вірші про маму, у мене сльози на очах...

Коцюба: – Та постривай, Тамаро, зі сльозами... Найголовніше відбулося потім! Наш інститутський клуб був переповнений. Люди сиділи, стояли, всі проходи були забиті..., студенти сиділи на підлозі аж до самої сцени, на сходах до сцени... Це була неймовірна зацікавленість!

Тамара: (*щиро*) – Як жаль, що мене там не було...

Коцюба: – Слухай далі! Першим взяв слово Анатолій Шевченко. Якраз напередодні в газеті «Известия» з'явилася невеличка статейка академіка Виноградова. Він говорив про перспективи національних мов СРСР. Вітав те, що російська мова набуває все більшого вжитку та стає рідною для людей інших національностей. А потім він поділив усі національні мови на дві групи: ті, що можуть існувати і розвиватися, – стійкі, і нестійкі – ті, що на межі зросійщення, зникнення. А українську він не назвав ні в одній, ні в іншій групі. Розумієш, зігнував мову п'ятдесяти мільйонного народу! Зал зашумів від обурення... Анатолій Шевченко заявив, що кожний свідомий українець має протестувати проти таких інсинуацій. Зала підтримала його заклик аплодисментами...

Тамара: – А я завжди була переконана, що в нас чудові студенти!

Коцюба: – Потім почали виступати поети, прозаїки. Прекрасно виступив Микола Вінграновський. Він прочитав вірш про історію України. Тому річ про Івана Богуна та ще декілька віршів такого змісту вітали шалом оплесків. Як завжди, прекрасно виступив Іван Драч... Після того як він прочитав свою поезію «Крила», зал вибухнув овацією...

Тамара: – Прекрасний твір! Я його знаю напам'ять. Крила – символ польоту, мрії... Мрійників часто вважають диваками, але саме вони – рушійна сила людського прогресу!

Коцюба: – Цілком згодна з тобою, подруго. А от Борис Олійник прочитав свого вірша про те, як дядьки сидять на колодах і обговорюють, хто такий Ленін. І доходять до такого висновку: «Ленін – це ми!» Як на мене, у Бориса були суто офіційні вірші, вони відрізнялись від того, що читали інші поети.

Тамара: – Шкода... А що ж Григір Тютюнник?

Коцюба: – Григір, як завжди, приємно вразив... Він прочитав своє нове оповідання «Медаль», яке ніде ще не друкувалося. Тютюнник може не лише вразити сюжетом, він може так зачепити серце, що потім не розумієш, як то оті слова можна було віднайти!

Тамара: – Ну а що наш Женя?

Коцюба: – Молодчина! Гуцало прочитав таке незвичне для нього сатиричне оповідання про провінційне містечко, що всі одразу впізнали Ніжин. А які яскраві образи змалював він у творі! І звичайно, що всі розшифрували, про кого саме йде мова, і було багато обурених. Особливо серед тих викладачів, хто впізнав себе... Мій колега, що вже давно працює у вузі, заявив, що, мовляв, Гуцало виявився невдячним до міста, яке

його навчало. Його підтримав колега із кафедри російської літератури. Хоча це, звичайно, були дурниці.

Тамара: – А ти думаєш приємно слухати, як з тебе кепкують? Кому це сподобається!

Коцюба: – То треба працювати так, щоб тебе поважали! Мені Дмитро Сергійович розповідав, як цей колега протестував проти введення до курсу російської літератури творчості Блока... На засіданні кафедри заявив: «Це ж декадент! Занепадник! І взагалі людина, яка написала про себе такі рядки: «Я сам позорный и продажный...». Яке ж ми маємо право включати його творчість до програми і підносити студентам?» Наливайко заперечив і назвав поезію Блока – геніальною. На що його опонент відповів: «І все одно, він декадент, а я, як морський старшина, знаю тільки одне – їх треба бити, бити, бити...». Уявляєш, Тамаро, як глибоко пустила коріння сталінщина?

Тамара: – Облиш його, то що було далі?

Коцюба: – Оголосили перерву. До мене підійшов Аврахов і попередив, що серед присутніх бачив начальника місцевого КДБ. Про це ж повідомив і Костенко. Литвинов сказав, що в залі присутні переодягнені у штатське працівники спецслужб. Аврахов проінформував гостей, що в залі багато людей, яких ніхто не запрошував. До честі письменників ніхто з них не виявив якогось остраху й бажання «поміняти платівку». Продовжували в тому ж дусі.

Тамара: – Молодці! А наші?

Коцюба: – Почали виступати літстудійці і, щоб не відставати, свої твори такого ж спрямування читали. Із підтекстом ...

Тамара: – Як сміливо! І хто ж на це наважився?

Коцюба: – Спочатку, як і годиться, староста літстудії Петя Громовий: *(декламує) Не фанатик я, а приземлений*

*До людської долі долею.
То в одному полі висіяні зерна,
Тільки не прополені...
Не половию, що опісля жнив,-
Колоском стою при дорозі,
Щоб під колесо впасти, як пара волів
Повезе в засік сонце на возі.*

П.Громовий

– А далі його Валя підхопила:
*Хтось захмелів зеленим хмелем
І червоні згубив квітки.
Моя долечко вишивана.
Українські мої рушники.
Білоткані мої дороги.*

В.Хоменко

– А за ними Вася Нікітін, Толя Мойсієнко, Лесь Самійленко. І кожен вірш, як продовження розмови. Мене особливо вразив Лесь.. (декламує):

*Оце вже все.
Світанок не світає.
Мене цілує чорноока ніч.
Сльоза пройшла. Пішла навік.
Немає.
І сон не йде до сплотивних віч.*

О.Самійленко

– Зала вітала виступи студійців оплесками. Аплодували і київські гості... Іван Драч сказав мені, що у нас надзвичайно обдаровані літстудійці, а головне – чесні.

Тамара: – Це висока оцінка!

Коцюба: – Та зачекай, це ще не все... Ти ж знаєш, коли до нас приїздять гості з Києва, письменники, влаштовують такий

собі вечір-вечерю, у якому брав участь і ректор інституту, і професори. Але, коли закінчився цей вечір, і в їдальні накрили столи, ніхто не з'явився. Коли увійшли письменники, їх зустрів декан факультету Григорій Герасимович Аврахов, Дмитро Сергійович Наливайко, я та ще кілька викладачів... Це неприємно вразило. Запахло, так би мовити, смаленим... Але ті, що були, дуже тепло провели гостей, дякували їм за те, що вони таку непорушну кам'яну брилу скинули в ставок, що потім ще довго ось ці хвили котитимуться...

Тамара: – Такі зустрічі не забуваються, вони навіть змінюють життя молодій людині...

Коцюба: – І добре, що змінюють... Я бачила очі своїх студентів, які виходили із зали після закінчення вечора... Ці натхненні погляди стверджували, що у їхніх серцях – любов до України, її народу, її культури оселилася назавжди!

Завіса

Ява VII

(На авансцені перед завісою з'являється Дмитро Наливайко, він звертається до глядацької зали)

Наливайко: – Неприємності не змусили на себе чекати... Про цю зустріч стало відомо в Секретаріаті ЦК КПУ. Пізніше Євген Гуцало мені розповів, що за письменниками стежили. Про поїздку в Ніжин знали завчасно... За письменницьким «УАЗиком» виїхали до Ніжина кілька машин із столичними кадебістами... Було повідомлено і місцеве КДБ. Зустріч записувалася на плівку. Згодом з'явився Лист ЦК КПУ «Про недоліки ідеологічної роботи в Ніжинському державному педінституті». Я, як керівник літстудії, і літстудійці були взяті на замітку КДБ, а потім, десь через неповний рік, на партзборах виступив секретар партбюро і говорив про ідейні зриви в роботі літстудії. Звичайно, головним винуватцем зробили мене. І після

цього негайно «розжалували» – відсторонили від керівництва літстудією. Але і після цього за мною продовжували стежити... (на сцені з'являється чоловік, що слідкує, Наливайко худко виходить).

(Із-за куліс на авансцену виходить Іван Бровко. Він звертається до глядацької зали).

Бровко: – Леся Йосипівна лукавила, коли говорила своїй подрузі, що найголовнішою подією 1968 року був приїзд до Ніжина молодих українських письменників... Головною подією цього року і для Ніжина, і для усієї України став вихід у Мюнхені трактату Івана Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

Ця книга, написана 1965 року і передана автором до ЦК КПУ на ім'я Петра Шелеста та Володимира Щербицького, відіграла свого часу надзвичайно велику роль у формуванні світогляду української інтелігенції. Написана з позиції «вболівання» за відхід комуністичної партії від ленінських принципів національної політики, вона, тим не менше, завдавала страшного удару радянській системі русифікації, привертаючи увагу до брехливості самих ідеологічних засад «першої у світі держави робітників і селян».

Потрапивши на Захід, трактат «Інтернаціоналізм чи русифікація?» відразу був перекладений на багато мов світу (в т. ч. на англійську, французьку, італійську, німецьку і навіть китайську). Він побачив світ у мюнхенському видавництві «Сучасність», а згодом був перевиданий більшим накладом у Лондоні та Нью-Йорку. Саме через цю книжку світ довідався про Україну!

Не буду лукавити, до Ніжина машинописний рукопис книги доставив я, а що було далі... – дізнаєтесь після антракту.

Антракт

Дія II

Ява I

(Ніжин. 1967 рік. Квартира Лесі Коцюби. У кімнаті, окрім господарки, Іван Бровко та Григорій Аврахов).

Бровко: *(дістає із портфеля течку з паперами)* – Друзі, я привіз вам з Києва такого гостинця, що вашій вдячності не буде меж...

Коцюба:*(посміхаючись)* – Не інтригуйте, Іване Бенедиктовичу, говоріть уже.

Бровко: *(стишено)* – А ви переконані, що тут можна говорити?

Аврахов: – Якщо так серйозно, то можливо прогуляємося до Графського саду?

Коцюба:*(вийшла, а потім повертається до кімнати)* – Перевірила, за дверима нікого немає... То замкнула двері. Береженого Бог береже!

Бровко: – Це ти до чого?

Коцюба: – Та поселили на другому поверсі сусіда... Є в мене підозра, що він інформатор КДБ, любить слідкувати за мною, постійно нав'язується в гості...

Аврахов: – То може він закоханий у тебе?

Коцюба: – Закохані політичних розмов не ведуть, а ще не провокують своїми запитаннями... Доречі, коли ви піднімалися до мене на лаві біля під'їзду ніхто не сидів?

Аврахов: – Та наче ні.

Бровко: – А мені видається, що коли ми піднімалися сходами, двері квартири на другому поверсі були на пів прочинені...

Коцюба: – Зліва?

Бровко: – Так, зліва.

Коцюба: – Встиг таки носа всунути, гад...

Аврахов: – Не перебільшуй. Ми можемо у вихідний день навідати колегу у неї вдома? Випити чаю, поговорити про літературу, про мистецтво...

Коцюба: (*привітно*) – Та звісно можете! Це, Григорію, натяк, що слід запрошувати до столу? Так я миттю...

Бровко: – Зачекай, Лесю, чаюватимемо трохи пізніше... Так от, друзі, я вам привіз рукопис книги, яка спочатку готувалася як лист-звернення до ЦК КПУ.

Її автор, молодий літературознавець Іван Дзюба, писав її не для підпільного поширення, а як офіційне подання до партійно-державних чиновників. Автор власноруч передав її до ЦК ... Дивно, але молоде покоління ще вірить в ідеали комунізму та ленінські принципи національної політики. Вони ніяк не збагнуть, що «відлига» уже закінчилась..., що Україна вже п'ятдесят років живе в умовах тоталітаризму й позбавлена правдивої історичної інформації.

Аврахов: – І яка ж реакція ЦК?

Бровко: (*саркастично*) – Блискавична... Хлопця звільнили з роботи і взяли у «теплі обійми компетентних органів», а після «перевиховання» відпустили...

Аврахов: – Зламали?

Бровко: – Підрізали язика... Метафорично звичайно.

Аврахов: – Ці й по-справжньому можуть.

Коцюба: – Вам автор передав цей рукопис?

Бровко: – Недоречне запитання. Скажімо – його друзі...
А що це міняє?

Коцюба: – Та нічого, просто жіноча цікавість. Хочеться скоріш ознайомиться із його змістом.

Бровко: – Цілком зрозуміло, що оригінал, який подавався до ЦК або знищено, або ж передано до КДБ... До честі автора, другий примірник і чернетки він встиг передати друзям. Під час обшуку квартири чекісти нічого не знайшли. Це, власне, і не дало підстав завести на Дзюбу справу за статтею «наклеп на радянську дійсність»... Від авторства Іван не відмовився, а тиражування не доведено...

Аврахов: – То як цей рукопис потрапив до тебе?

Бровко: – Григорію, ти ж бойовий офіцер, а ставиш такі недоречні запитання. Скажімо, що є невеличкий гурт людей, які зацікавлені в тому, щоб факти наведені у цій книзі були оприлюднені. Щоб якомога більша кількість людей дізналася, що Україну охоплює лихоманка русифікації й лабораторія цього вірусу знаходиться в Москві.

Аврахов: (*міркує*) – Це можливо за умови, коли рукопис передати до Європи й там видати.

Бровко: – Вірно міркуєш, друже. А тому було виготовлено кілька рукописних та машинописних екземплярів, щоб кількома шляхами здійснити наш намір.

Якщо навіть хоча б одна спроба буде вдалою – це вже буде перемога!

Аврахов: – Ризикована справа, але варта підтримки... Треба добре все обдумати.

Бровко: – Іншої відповіді я від тебе, Григорію, і не чекав. А ти що скажеш Лесю?

Коцюба: – А що тут говорити... Це – наш святий обов'язок, синів і доньок України, вберегти її від зросійщення.

Бровко: – Я радий, що не помилився у вас, друзі. Кого ще вважаєте за доцільне залучити до нашої справи?

Коцюба: – На мою думку, Наливайка і Крутивуса.

Аврахов: – Можна ще Жовніра та Литвинова.

Бровко: – На перший час досить.

Аврахов: – То ти даси рукопис почитати?

Бровко: – Це – не рукопис, а машинопис. Рукописні лише перші сім сторінок...

Добре було б їх передрукувати, щоб не наражати на небезпеку людину, яка переписувала...

Аврахов: – Де ж ти їх передрукуєш, коли у вузі всі друкарські машинки на обліку в міліції та КДБ? Та й друкарки поінформовані про відповідальність. Можна відразу влипнути... Це хіба в когось є приватна?

Бровко: – Усі приватні також на обліку... Ти думаєш даремно для кожної машинки окремий шрифт відливають? У нашій державі з цим строго, зайвого папірця не надрукуєш. Усе під контролем!

Коцюба: – Я знаю одну секретарку..., вона не з інституту, але для підробітку береться друкувати нашим науковцям статті, тексти дисертацій. Я скажу їй, що хочу поліпшити свої навички з друкування і напрошуся до неї за машинку... Скажу, статтю друкую. А їй заплачу, як за друк.

Бровко: – Людина надійна?

Коцюба: – Не знаю. Але тексту вона не бачитиме, а якщо і загляне, то не второпас... Я швидко друкую.

Бровко:*(віддає їй частинку рукопису)* – Гляди, Леся. Будь обережною... В разі чого – знищуй! *(Повертається до Аврахова, передає йому рукопис)* – Бери, Григорію, читай... Але не затримуй.

Аврахов: – А ти? *(бере рукопис)*.

Бровко: *(посміхаючись)* – Я його вже майже напам'ять вивчив..., цитувати можу.

Аврахов: – Ну добре, почну читати без початку...

Коцюба: – Я не затримаю. Та пам'ятай, я наступна читаю.

Бровко: – От і добре... Читайте, а потім зберемося і поміркуємо, що далі робити.

Коцюба: – Усе, хлопці, досить про роботу. Можу я вас хоча б чаєм напоїти! Ходімо на кухню. *(Усі виходять).*

Перед кулісою, у кінці сцени, тумбочка з телефоном. З'являється той, що слідкує. Телефонує.

– Алло, товарищ майор. Приходило двоє мужчин. В шляпах, наверное, с института. У одного в руках был портфель... Тяжёлый? Да нет, не тяжёлый... Наверное с бумагами. Были у объекта часа два. Чем занимались? Не знаю? Из- за дверей було не слышно. Говорите, все написати...Хорошо, напишу *(кладе слухавку).*

Завіса

Ява II

(Ніжин, 1967рік. Квартира Коцюби. У кімнаті Леся).

Коцюба: *(перебирає папери на столі, складає їх до сумки)*
– Так, здається все взяла: рукопис – є, чистий папір..., копірку, гроші... Все. *(Збирається одягнути плащ. Дзвінок у двері).*

Коцюба: *(сама до себе стишено)* – Дивно, хто ж це міг бути? *(Дзвінок повторюється. Леся голосно: – Іду, іду... Зараз відчиню! (Швидко виймає із сумки рукопис, згортає його. Підходить до шафи, виймає важкого словника, вкладає в нього рукопис і кладе на шафу. Поправляє книги в шафі. У двері починають гупати).* – Та йду вже. Ви мені двері пошкодите! *(виходить).*

У кімнату заходять кілька людей у цивільному, серед них її колишній студент Іван Супрун.

Старший: – Громадянка Коцюба Олександра Йосипівна?

Коцюба: – Так!

Старший: – Ми змушені зробити у вас обшук...*(звертається до Супруна)* – Запроси понять.

Коцюба: – А ви скажіть, що вам потрібно? То може я вам сама віддам!

Старший: – Ми звикли самі усе брати... *(заходять поняти: той, хто слідує і Зоя, з ними Супрун)*. Громадянку Коцюбо, ось ордер на обшук. Якщо під час обшуку будуть знайдені речі, що становлять загрозу життю особи або суспільству: зброя, отрута, вибухові речовини, або ж література ворожого змісту – все буде вилучено, а вас заарештовано. Це вам зрозуміло?!

Коцюба: *(з посмішкою)* – Так. *(підходить до шафи з книгами, бере одну)*. Товаришу начальник, у мене ось є Джек Лондон! Я сподіваюсь, що не буду затримана, як американська шпигунка? Або ось ця...*(бере іншу книгу, читає)* Віктор Гюго «Собор Паризької Богоматері». Це не стане свідченням того, що я працюю на французьку розвідку?

Старший: – Припиніть! Сядьте! *(киває на стілець, а потім до співробітників)* – Починайте обшук! *(Співробітники розійшлись по квартирі, Супрун підійшов до шафи)*.

Коцюба: – От і добре, Ваню, що тобі доручили мою бібліотеку перевіряти! Хоч ті книжки побачиш, про які чув...

Супрун: *(продовжуючи оглядати книжки)* – Я, Леся Йосипівно, не лише чув, але ще й читав...

Коцюба: *(здивовано)* – Правда? Не помітила...

Супрун: – Та де ж там вам було помічати? Я віршів не писав, вишиванок не носив, то ж і в улюбленцях ваших не ходив...

Коцюба: – Це ти правду кажеш. В улюбленцях не ходив... Бо щось інше, напевне, писав... Чи не так?

Супрун: – Що ви маєте на увазі?

Коцюба: (*саркастично*) – Перекази, твори на вільну тему, оповідки – хто де? Хто з ким?

Супрун: (*спокійно*) – Це ви самі читали мої твори? Чи може хто нашептав?

Коцюба: – Та ні, брехати не буду, сама не читала? Але люди казали...

Супрун: – Хреститися треба, коли люди брешуть. І примовляти: «Одведи мене, Боже, від лукавого!»

Коцюба: (*з усмішкою*) – А я бачу, ти курс усної народної творчості добре засвоїв...

Супрун: – Та після того, як ви мені двійку поставили, добряче вивчив...

Коцюба: – Хоч в цьому моя користь... І все ж таки, певно, недовчила... Ти ось щойно книжку відкинув. Хорошу книжку. Пантелеймон Куліш «Чорна рада». Ось бачиш, книжка наша, радянська..., видана у 1962 році, в Києві, у видавництві «Наукова думка»... Чув про таке? Та певно ж чув! То й виходить, що книжка наша, а письменник вже буржуазний... Ось так. То може за цю книгу мене заарештуєте? Доречі ти, Ваню, знаєш де проходила Чорна рада?

Супрун: (*з викликом*) Знаю, Лесю Йосипівно, знаю... Під Ніжином, на Московському шляху... Саме тут, де нині знаходиться ваш будинок, шановна навчатилько... І заарештовувати вас за цю книгу ми не будемо..., звичайний історичний роман, подібний до романів Вальтера Скотта...

Коцюба: – Це ж де тобі Скотта читати довелося? Невже у школі КДБ?!

Супрун: – Не юродствуйте, Лесю Йосипівно. Вивчав я Скотта у нашому славетному вузі, у Григорія Петровича Васильківського. За що щиро вдячний йому. А в школу КДБ мене рекомендував інститутський комітет комсомолу. Там, до речі, я і зустрів декого, хто перед вами у вишиванці виспівував... Неуважні ви, Лесю Йосипівно, дуже неуважні... Та що ми все про мене, та про мене..., давайте хоч трохи про вас!

Коцюба: – А що про мене? Живу собі смиренно: інститут – домівка, знову інститут...

Супрун: – Та ні, Лесю Йосипівно, не смиренно, а весело ви живете..., одразу по двоє чоловіків приймаєте...

Коцюба: *(виразно поглянула на того, що слідкує, а потім зі злістю до Супруна)* – Знаєш що, Іване, ти в моє особисте життя свого носа не сунь, молодий мене ще повчати. Я – жінка незаміжня, захочу п'яťох приведу! Вам яке до того собаче діло?!

Супрун, завершивши огляд шафи, дістав з шафи словника, полистав і знайшов рукописні сторінки, прочитав кілька, згорнув і повернув до книги. Коцюба зблідла, обхопила голову, не підводячи на Супруна очей, похитнулась. Це помітила Зоя.

Зоя: – Лесю Йосипівно, вам зле? Щось болить? Скажіть що? Які ліки принести?!

Коцюба: – Щось серце прихопило... Сходи, накапай корвалолу.

Зоя: – Я зараз... *(підхоплюється бігти)*

Старший: – Сидіти, ще обшук не завершено.

Зоя: – Так людині ж зле...

Старший: – Потерпить!

Супрун: *(не випускаючи словника із рук)* – Зараз я принесу вам ліки, Лесю Йосипівно. Де аптечка?

Коцюба: *(кволю)* – На кухні...

Супрун виходить, за хвилину повертається із ліками, не випускаючи книги. Подає ліки.

Коцюба: – Дякую, Іване.

Супрун: – Та, будь ласка, Лесю Йосипівно. Не хворійте, ви нам здоровою потрібна...

Коцюба: *(підозріло)* – Кому це нам?

Супрун: *(весело)* – Вашим вихованцям. Тим, хто у вишиванках, і тим, хто без... Уявіть собі, навіть тим, хто у військовій формі...

Старший: – Лейтенанте Супрун, припиніть розмови! Справою займіться... *(простягає руки до словника)* Що це у вас за книга? Ану, дайте!

Супрун: *(ховає словник за спину)* – Е ні, товаришу капітан, я цю книгу не віддам... У мене з нею цікава історія пов'язана. Дмитро Дмитрович Герасименко, мій викладач з української мови, доручив мені виписати маловживані слова. Я про це завдання забув..., згадав майже перед парою. Збігав до бібліотеки, взяв такого от словника..., та й почав виконувати завдання з мови на парі шановної Лесі Йосипівни. А вона непомітно підійшла до мене, угледіла, чим я займаюсь, взяла мого словника..., та як лусне ним мене по голові.

Коцюба: *(здивовано)* – Побійтесь Бога, Іване, що ви вигадуете?

Супрун: *(до старшого)* – Бачте, так ще і зізнаватися не хоче. То я, товаришу капітан, усе подальше життя мріяв їй помститися за цю ганьбу перед курсом. Той узяв такого ж словника, та й хочу угатити по її голові...

Зоя: *(підхопилася)* – Не маєте права! Вона ж жінка! Нелюди...

Старший: *(до Зої)* – Ми на все маємо право! Наше завдання державу охороняти! Сядьте. *(До Супруна)* – Якись дитячі у тебе витівки, лейтенанте!

До старшого підходять співробітники, доповідають, що нічого не знайшли.

Старший: *(до Коцюби)* – Нічого, не знайшли цього разу, знайдемо іншим...

Обшук закінчено! Ходімо, товариші... *(всі виходять, залишається Супрун і Коцюба)*

Супрун: – Виходить, Лесю Йосипівно, правильні я книжки читав. *(Подає словника)* Візьміть. Дякую вам, вчителю, за пісню в серці... *(виходить)*.

Коцюба: – Бережи тебе Бог, Іванку...

Завіса

Ява III

(Ніжин. 1968 рік. На авансцені Григорій Аврахов. Завіса закрита. Він звертається до глядачів).

Аврахов: – Того дня ми були на межі провалу... Але Доля врятувала нас, пославши посеред зайд порядну людину. Наш нечисленний гурт перечитав трактат Дзюби і навіть виготовив кілька фотокопій... Щоправда, Олександр Жомнір – талановитий перекладач, темпераментний полеміст, людина надзвичайно оригінального розуму – не втримався і зробив у тексті кілька правок. З цими правками текст і вирушив за кордон. Хоча не зовсім за кордон... У травні місяці, в Ужгороді відбувалася міжнародна літературознавча конференція з питань новели. У ній мав взяти участь

літературознавець з Пряшева (Чехословаччина) Юрій Бача. Було вирішено йому передати текст трактату для подальшого переправлення за кордон. Чехословаччина була тоді єдиним вікном, через яке книжка могла потрапити на Захід. Бровко повідомив нас, що вже була одна спроба передачі книги, через Миколу Мушинку, яка виявилася невдалою. Трактат тоді було вилучено на митниці. Скажу відверто, Юрій Бача не викликав у мене довіри, але було вирішено, що я маю їхати до Ужгорода, наче б то для участі в конференції, зустрітися з письменником Іваном Чандеєм, і через нього передати текст Бачі. Саме так все і відбулося... 20 травня, в день свого народження, Чандей передав фотокопію тексту Бачі. Перевізни її до Чехословаччини, Бача передає текст головному редактору празької «Дуклі» Павлу Мурашку, а той в свою чергу молодій дівчині-студентці, яка і привезла його до Мюнхена. Ось таким був шлях трактату «Інтернаціоналізм чи русифікація?» з Ніжина до Європи. Про те, що друкували саме наш варіант трактату, свідчили Жомнірові правки, вони були збережені під час друку...

Так сталося, що до початку сімдесятих років, частина нас змушена була покинути Ніжин. До Києва переїздить Бровко, за ним я, Наливайко..., до Білорусії – Іван Шпаківський. Леся Коцюба залишилася у Ніжині. Йшов 1974 рік... *(виходить)*.

Завіса відкривається. Київ. 1974 рік. Камера попереднього утримання на Володимирській, 33. У камері сидить Аврахов. Входить слідчий.

Слідчий: – Вашу справу доручено вести мені, майору комітету державної безпеки Станіславу Кріпаку *(сідає за стіл)*. Почнемо за протоколом... Прізвище, ім'я, по-батькові?

Аврахов: – Аврахов Григорій Герасимович.

Слідчий: – Рік і дата народження?

Аврахов: – 5 лютого 1922 року.

Слідчий: – Місце народження?

Аврахов: – Село Попельнасте, Кіровоградської області.

Слідчий: – Соціальний стан?

Аврахов: – Мої батьки були селянами-середняками.

Слідчий: – Чи зазнавала сім'я кримінального переслідування?

Аврахов: – Так.

Слідчий: – Де були у часи Великої Вітчизняної війни?

Аврахов: – 3 перших днів війни знаходився у лавах Радянської армії, приймав участь у бойових діях, в одному з боїв був тяжко поранений, завершив війну в званні старшого лейтенанта. Нагороджений кількома орденами та медалями.

Слідчий: – Освіта?

Аврахов: – Вища. Закінчив мовно-літературне відділення Криворізького педагогічного інституту, учителював, навчався в аспірантурі Київського Науково – дослідного інституту педагогіки. Захистив кандидатську дисертацію з методики викладання української літератури. Кандидат педагогічних наук. Доцент.

Слідчий: – Партийність?

Аврахов: – Член КПРС.

Слідчий: – Назвіть місця попередньої роботи.

Аврахов: – З 1956 до 1964 року працював у Черкаському педагогічному інституті, два останні роки на посаді декана філологічного факультету; у 1964-1969 роках – завідувач кафедри української літератури, декан філологічного факультету Ніжинського педагогічного інституту; з 1971 року і до нині – проректор Київського інституту культури.

Слідчий: – Як давно ви займаєтесь антирадянською діяльністю?

Аврахов: – Я вас не розумію. Я не займаюся антирадянською діяльністю!

Слідчий: – Та облиште... Це вже майже доведено. Лишилося уточнити лише деякі епізоди...

Аврахов: – Я вас не розумію...

Слідчий: – Чи займалися ви виготовленням і поширенням текстів антирадянського змісту?

Аврахов: – Ні, нічого подібного я не робив...

Слідчий: – А в Ніжині?

Аврахов: – Я ще раз повторюю, нічого подібного я не робив.

Слідчий: – Чи зустрічалися ви з літературознавцем Іваном Дзюбою?

Аврахов: – Ні, ми не знайомі...

Слідчий: – А чи знайомі ви з Іваном Бенедиктовичем Бровком?

Аврахов: – Так, знайомий. Ми працювали разом у Ніжинському педагогічному інституті.

Слідчий: – Що він розповідав вам про свою роботу з академіком Корольовим?

Аврахов: – Нічого. Ми не вели таких розмов.

Слідчий: – Атож, я так вам і повірив... Два офіцери-фронтовики, працюючи разом, не згадують часи війни. Ви можете в це повірити?

Аврахов: – Так, звичайно, ми розмовляли про війну..., згадували бойових побратимів, але прізвище Корольова ніколи не вживалося у наших розмовах.

Слідчий: – Навіть, коли зустрічалися у квартирі доцента Коцюби?

Аврахов: – Ми ніколи не зустрічалися на квартирі доцента Коцюби.

Слідчий: – Та полиште, Григорію Герасимовичу... Ми з вами дорослі люди. Невже ви думаєте, що я із цікавості задаю вам ці питання... Ми вже все знаємо, лише з'ясовуємо деякі деталі... Ви ж не будете мені стверджувати, що не знаєте доцента Коцюбу?

Аврахов: – Не буду. З Лесею Йосипівною ми знайомі, працювали разом на кафедрі української літератури в Ніжині, але вдома у неї я бував два чи три рази... Запрошувала на гостини разом з колегами.

Слідчий: – Та полиште дурника клеїти, громадянине Аврахов... Я добре усвідомлюю, що ви літератор і маєте розвинену уяву, а ще хист до фантазування... Тільки ось чогось не хочете зрозуміти, що час не стоїть на місці, він летить, змінюючи все довкола. А ви уявляєте все стереотипами 1937-го року... Думаєте, що все буде відбуватися, як за часів Лаврентія Павловича... Спочатку допит..., потім у підвал і катування..., далі каземат і розстріл! Чи не так?

Аврахов: – Нічого подібного я не думав.

Слідчий: – Думали, думали... Не врахували тільки, що ми живемо в час «холодної війни»..., і протидіяти нам доводиться кращим розвідкам світу, на чолі з ЦРУ. А тому сьогодні в системі органів державної безпеки працюють зовсім інші люди... Люди, які мають спеціальну фахову підготовку, вищу освіту, і не лише юридичну, до нас приходять люди з різних галузей знань...

Є фізики, хіміки, математики, логіки... Ніхто вас катувати не буде... Ви самі все розповісте. Ми навчилися збирати доказову базу. Ви, певне, здивуєтесь, але я, для

прикладу, окрім юридичного, закінчив ще й факультет психології...

Аврахов: – Вітаю, у вас гарна освіта...

Слідчий: – Дякую. Так де і коли ви познайомилися з Іваном Чандеєм?

Аврахов: (*поспішно*) – Я не знайомий з Іваном Чандеєм...

Слідчий: (*з усмішкою*) – Ви так нічого і не зрозуміли із нашої бесіди... Я знаю, що ви знайомі з Іваном Чандеєм. Більше того, я навіть прочитав вашу розвідку-оцінку на його книгу «Птахи полишають гнізда». Було цікаво. Я знаю, що в травні 1968 року ви приїздили до Ужгорода і передали йому рукопис трактату «Інтернаціоналізм чи русифікація?» для подальшої передачі за кордон...

Аврахов: – Так, я приїздив до Ужгорода..., але я приїздив для участі в науковій конференції. Я зустрічався з Чандеєм, але то була зустріч суто професійного характеру...

Слідчий: (*обриває його*) – Аврахов, перестаньте виправдовуватися! Хвилину назад ви запевняли мене, що не знаєте Івана Чандея! Це вже не смішно... Ви розумієте, що мова йде про державну зраду... Ви хоч знаєте, які терміни ув'язнення передбачає Карний кодекс СРСР за цією статтею? Та й не тільки ув'язнення... Ви сприяли поширенню наклепницьких матеріалів на радянський устрій життя! Це – злочин, і ви понесете відповідальність за його скоєння!

Аврахов: – Я не чинив ніякого злочину. Не вірите? То доведіть!

Слідчий: (*спокійно*) – А ми вже довели... Прощу... Переконайтесь... (*розкриває папку з паперами, бере кілька листків, перечитує, один за одним і кидає їх на стіл*). На цій

вашій писульці «Інтернаціоналізм чи русифікація?» «засвітилася», даруйте за сленг, уся мережа інакомислячої інтелігенції України... Дзюба навіть не розуміє, як допоміг нам своїм трактатом. Але почнемо спочатку..., хоча правильніше сказати з кінця (*бере перший лист*). Побачивши радянські танки на вулицях Праги, Юрій Бача злякався і добровільно прийшов у комітет служби безпеки Чехословаччини..., він написав покайного листа і зізнався. На цьому етапі до справи долучається радянська служба безпеки. Бача здає Павла Мурашку (*кидає листок за листком на стіл*), а той Оксану Косач-Шимановську, рідну сестру Лесі Українки, саме їй було передано машинописний текст трактату. Оксана Петрівна виготовила кілька машинописних копій, які і розповсюдила територією Чехословаччини. Під час обшуку в неї було знайдено кілька листочків оригіналу..., а далі вже за шрифтом було не складно з'ясувати, де знаходиться машинка і хто за нею сидів... Вам лише необхідно підтвердити, що то була Леся Коцюба.

Аврахов: – А до чого тут я? Я нічого не знаю про цю справу!

Слідчий: (*різко*) – Знову за старе! Припиніть, громадянине Аврахов! (*читає наступний листок*). Бача здав не лише Мурашка. Після арешту і очної ставки він зізнався, що отримав матеріали від Івана Чандея. А Чандей уже вказав на вас (*подає листок Аврахову*). Почитайте, ось його зізнання... Пізнаєте почерк? Будете опиратися?

Аврахов: (*стишено*) – Ні...

Слідчий: – Повторюю запитання. Так від кого ви отримали текст трактату?

Аврахов: – Від Лесі Коцюби...

Слідчий: *(задоволено)* – От і добре... А тепер підпишемо протокол *(починає писати на папері, зупиняється, поглядає на ручку)*. – От, чортівня, чорнило закінчилося...*(гукає)*. – Черговий! *(до камери заходить Іван Супрун)*.

Супрун: – Слухаю.

Слідчий: – Повартуй, а я схожу ручку заправлю...

(Аврахов уважно вдивляється в обличчя Супруна. Впізнає його. Через деякий час Аврахов здіймає руки, начебто в молитві до Бога).

Аврахов: *(удавано патетично)* – Боже, ти всевидячий! Навіть тут чуєш... Ти вже раз врятував цю жінку..., попередь і нині її про безпеку. Я мусив вказати на неї... Мусив. Хай щось вигадас!

Завіса

Ява IV

Київ, 1974 рік. На авансцену виходить Іван Супрун. Завіса закрита. Супрун звертається до глядацької зали.

Супрун: – Леся Йосипівну Коцюбу заарештували о третій годині ночі... «Воронком» перевезли до Києва на Володимирську, 33. Тиждень протримали у камері. Почалися допити, очні ставки... Але ця мужня жінка зуміла зробити те, чого не змогли до того зробити «мужні» чоловіки: вона взяла усю провину на себе! *(виходить. Завіса відкривається)*.

Київ, 1974 рік. Слідчий ізолятор КДБ. У камері попереднього ув'язнення Леся Коцюба і слідчий. Слідчий розкладає папери.

Слідчий: – Отож, шановна громадянко! Розпочнемо із протоколу. Прізвище, ім'я, по – батькові?

Коцюба: – Коцюба Олександра Йосипівна.

Слідчий: – Рік народження?

Коцюба: – Не чемно у жінки запитувати про її вік.

Слідчий: – Ми не на побаченні... Отож?

Коцюба: – 1921-й.

Слідчий: – Дата народження?

Коцюба: – Невже вітатимете? 18 березня.

Слідчий: – Місце народження?

Коцюба: – Запорізька область, Хортицький район, село Веселе.

Слідчий: – Майже на Січі...

Коцюба: *(з викликом)* – Так, я козачка!

Слідчий: – Соціальний стан?

Коцюба: – Мої батьки – селяни – середняки, а я – службовець...

Слідчий: *(посміхається)* – То ж яка ви козачка? Ви – селянка!

Коцюба: *(з викликом)* – Я за духом козачка!

Слідчий: *(примирливо)* – Ну, добре, добре... Національність?

Коцюба: *(з погордою)* – Українка.

Слідчий: – Партійність?

Коцюба: – Я позапартійна.

Слідчий: – Чи були в лавах ВЛКСМ?

Коцюба: – Не перебувала. І не жалкую...

Слідчий: – Ви начебто хизуєтесь цим?

Коцюба: – Я звикла говорити правду...

Слідчий: – Освіта?

Коцюба: – Вища. У 1945 році закінчила філологічний факультет Дніпропетровського університету.

Слідчий: – А до 1945 року чим займались?

Коцюба: – Навчалась.

Слідчий: – Мене цікавить більш детальна інформація.

Коцюба: – То ви так би й запитали? Почну від витоків... У 1929 році вступила до неповної школи в рідному селі, потім навчалася у школі №71 міста Дніпропетровська, по закінченню 8-го класу вступила до медичного робітфаку.

У 1939 році була зарахована студенткою першого курсу філологічного факультету Дніпропетровського університету.

Слідчий: – Чи перебували на окупованій території?

Коцюба: – Так.

Слідчий: – І чим займалися?

Коцюба: – Не зрозуміла питання. Що ви маєте на увазі?

Слідчий: – Я запитав чим ви займалися під час окупації?

Коцюба: – Чекала допоки Радянська армія звільнить нас...

Слідчий: – Чи співпрацювали з окупаційною владою?

Коцюба: – Боронь, Боже. А якій зміст ви вкладаєте у це запитання?

Слідчий: (*розгнівано*) – Я запитав, чи працювали ви на німців?

Коцюба: (*спокійно*) – На німців – ні... А от щоб вижити, довелося...

Слідчий: – Ким? Де?

Коцюба: – Прибиральницею в дитячій бібліотеці міста Дніпропетровська.

Слідчий: (*здивовано*) – А вона що діяла?

Коцюба: – А хіба для вас новина, що німці по всій Україні відновили роботу шкіл, церков, навчальних закладів, закладів культури..., видавали українською мовою газети.

Слідчий: – До чого цей пафос...

Коцюба: – Я завжди говорю правду, якою б вона не була...

Слідчий: (*примирливо*) – Чим займалися після звільнення?

Коцюба: – Поновилася в університеті для продовження навчання. У липні 45-го закінчила університет і за направленням Міністерства освіти УРСР поїхала до Дрогобича працювати викладачем української літератури в учительському інституті. Там я пропрацювала до серпня 1948 року.

Слідчий: – Чи мали ви у Дрогобичі контакти з українськими буржуазними націоналістами?

Коцюба: – Ні, я мала контакти з українськими людьми, українською інтелігенцією.

Слідчий: – Чому полишили місце призначення?

Коцюба: – Через погіршення стану здоров'я. У зв'язку із хворобою до серпня 1949-го року я не працювала.

Слідчий: – Що було далі?

Коцюба: – У серпні 1949 року я переїхала на Чернігівщину, бо була призначена на посаду учителя української мови і літератури Новгород – Сіверського педагогічного училища, в якому пропрацювала до листопада 1951 року. А потім мене запросили на кафедру української літератури Чернігівського педагогічного інституту, де я пропрацювала до серпня 1956 року. А далі вже був Ніжин...

Слідчий: – Скажіть, як давно ви займаєтесь антирадянською діяльністю?

Коцюба: – Я не займаюсь антирадянською діяльністю... З чого ви це взяли.

Слідчий: *(полишає вести протокол, виймає з портфеля пухкеньку течку з паперами, кладе її на стіл)* – Ось, можете ознайомитись, це все про вас... Цікаво?

Коцюба: – Анітрішки... Я далека від пліток, а тим паче від доносів...

Слідчий: – Це не доноси..., це – інформації. Так от, я вам трішечки нагадаю про те, чого ви не хочете розповідати... У поле зору Комітету державної безпеки ви потрапили ще у Чернігові, коли почали працювати на кафедрі української літератури. Щоправда не із власної вини, а дякуючи чоловікові з яким у вас склалися не зовсім виробничі стосунки... Стежили за ним, а натрапили на вас... Хочете побувати в юності та почитати діалоги з ваших побачень?

Коцюба: *(емоційно)* – Не смійте своїми брудними руками торкатись наших почуттів! Я кохала цю людину..., і не бачу в цьому ніякого злочину.

Слідчий: – Добре, отже це випускаємо...*(перебирає папери)*. Що ж далі? Це вже Ніжин... Ага, ось низка цікавих висловлювань щодо ставлення радянської влади до української культурної спадщини проголошених вами студентам під час фольклорної практики.

Коцюба: – Мені це нецікаво...

Слідчий: – Ну то й добре... *(продовжує перебирати папери)*. А це ось ваші настанови щодо проведення Шевченківського вечора, які ви давали студентам-членам гуртка виразного читання *(цитує)*: «Ви повинні так читати зболені Шевченкові рядки про Україну, немовби вони написані із сьогодення, щоб дійшли не лише до глядачів, а й до самого Кремля...»

Коцюба: – Ну, і що тут крамольного? Мова йде про емоційний посил...

Слідчий: – Мова йде про імперську політику Кремля. Ви просто не дослухали. Там далі усе зацитовано...

Коцюба: – Це бридко користуватися послугами незрілих студентів, які багато чого не розуміють. За що ви їх купляєте?

Слідчий: – За стипендію... А те, що вони незрілі, то вже ваша провина, або ж ваших колег...

Коцюба: – Мені бридко слухати вас...

Слідчий: – Що вдієш, це – моя робота... То підемо далі... Це витяги з ваших лекцій..., це цитати з походів Шевченківськими місцями, це із виступів на засіданнях кафедри, це з літературних вечорів... Ви абсолютно не контролюєте своїх емоцій, стільки говорите...

Коцюба: – Так, маю гріх! Як кажуть в народі: язик до Києва доведе...

Слідчий: – Скоріше до Магадану! (*зупиняється на одному папері*). О, а це вже цікаво... Ваша промова на вечері після зустрічі з київськими письменниками. Та тут пряма незгода з політикою партії щодо мовного розвитку союзних республік... Доречі, хто вам передав текст трактату «Інтернаціоналізм чи русифікація?»

Коцюба: – Я не розумію, про що ви говорите?

Слідчий: – Ви все добре розумієте! Оце! (*киває на папку з паперами*) Це – лише квіточки... Дозволене вільнодумство... Років на два потягне..., та й то умовно.

А те, чим займалися ви, переправляючи рукопис за кордон, це серйозно... Це вже державна зрада..., зв'язок з іноземними антидержавними організаціями. Тут уже реальний термін.

Коцюба: – Ви хочете мене залякати?

Слідчий: – Я хочу дізнатися, хто став організатором створення антирадянської групи в Ніжині? Хто входив до складу цієї групи? Як і з ким підтримувався зв'язок із Києвом? Хто передав вам оцей злочасний трактат? Іван Дзюба?! Хто зорієнтував вас на мюнхенське видавництво?

Коцюба: *(удавано вжасається)* – Громадянині слідчий, побійтесь Бога! Яка організація? Навіть й гадки не маю! Які опозиціонери... Мої колеги – чесні і порядні люди, серед них є фронтовики, які своєю кров'ю довели вірність радянському народу. Я не знаю ніякого Дзюбу. Ми ніколи не зустрічались...

Слідчий: – Досить, громадянко Коцюбо! Досить брехати!! Нам уже все відомо і без вас... Але щоб довести вашу злочинну діяльність, я вам zorganizую кілька приємних зустрічей... Спочатку із друкаркою з Таращанської, у якої ви друкували наче б то безневинну статтю, згодом ознайомлю із заключенням експертизи щодо відповідності шрифтів, а потім будите мати приємність зустрітися із своїм давнім знайомим доцентом Авраховим ... Отож, раджу подумати..., добряче подумати перед тим, як знову опиратися і лукавити. Ви обманюєте не мене, а закон. А він класифікує вашу діяльність за своїми канонами. Закликаю вас добре подумати... У вас є десять хвилин... Черговий!

(Заходить людина у цивільному, стає біля дверей. Слідчий збирає папери до папки, зв'язує її, відсуває на край столу).

Слідчий: *(до чергового)* – Повартуй її, а я сходжу перекурю... Та гляди, щоб папери не чіпала *(виходить)*.

Пауза

Коцюба: *(до глядацької зали)* – Так от що мав на увазі Григорій, коли просив щось придумати, щось вигадати... Треба обірвати ланцюг зрад... Треба вберегти товаришів. Хтось має бути жертвою! То хто? ... Я! Я маю взяти на себе цей хрест..., і всю провину. Але звідки я дістала цей рукопис? На Бровка вказувати не можна..., він колишній військовий, працював з Корольовим, мав доступ до державних таємниць. Його судитиме трибунал. Одразу знищать...

Тоді хто? Хто?! *(прикриває рота долонею)*. Боже, спасибі тобі! Надоумив... Я знаю..., я вже все знаю!*(повертається з авансцени, сідає на табуретку)*.

Входить слідчий, сідає за стіл, кладе перед собою протокол. До Коцюби:

Слідчий: – То надумали?

Коцюба: – Ви про що?

Слідчий: – Я запитую, чи надумали ви співпрацювати зі слідством?

Коцюба: – А в чому це має проявлятися?

Слідчий: – Давати повні, вичерпні, а головне правдиві відповіді на поставлені мною запитання. Сприяття розкриттю справи.

Коцюба: – Я завжди говорю правду. Але якщо ви хочете, щоб я говорила повно і вичерпно, то я готова.

Слідчий: – Чи зустрічалися ви з літературознавцем Іваном Дзюбою? Де і коли?

Коцюба: – Громадянине слідчий, я не знайома з товаришем Дзюбою, ніколи з ним не зустрічалася, і нічого від нього не отримувала.

Слідчий: – Чи знайомі ви з працею Дзюби «Інтернаціоналізм чи русифікація?»?

Коцюба: – Так, я знайома з цією працею.

Слідчий: – Чи знайомі ви з Григорієм Авраховим?

Коцюба: – Так, ми знайомі. Це колишній мій декан і завідувач кафедри на якій я працюю...

Слідчий: – Це він передав вам книгу Дзюби?

Коцюба: – Ні, це я її передала йому і попрохала відвезти до Ужгорода...

Слідчий: – Ви хочете визнати, що це ви організували передачу рукопису за кордон?

Коцюба: – Так. Це зробила я.

Слідчий: – Тоді виникає цілком закономірне питання: де ви взяли рукопис?

Коцюба: – Його мені передав мій науковий керівник, професор Павло Михайлович Попов.

Слідчий: (*здивовано*) – Але ж він помер у 1971 році?

Коцюба: – Так. Але це сталося задовго до смерті. Я говорю правду, громадянине слідчий, усе було саме так!

Завіса

Ява V

Завіса закрита. На авансцену виходить слідчий, він звертається до глядацької зали.

Слідчий – Ми нічого не змогли довести... Коцюба стояла на своєму: рукопис вона отримала від професора Павла Попова, прочитала його, але не розповсюджувала, ті кілька сторінок, які вона передрукувала у ніжинської друкарки, були необхідні їй для наукової роботи, начеб то вона

хотіла вести полеміку із Іваном Дзюбою на сторінках журналу «Радянське літературознавство». Коли дізналась, що Аврахов їде на конференцію до Ужгорода, вмовила його взяти рукопис з собою, щоб передати чеським науковцям. Що буде з рукописом далі – вона не знала..., про це її прохав професор П. Попов, а йому вона відмовити не могла... Про залучення до цієї справи Івана Чандея вона не віддала, це була ініціатива Григорія Аврахова. І як підсумок: увесь її злочин полягав у тому, що вона прочитала цю книгу, та ще виконала прохання свого наукового керівника... А це, за великою мірою, були дії непідсудні, бо не мали, за її словами, злого умислу... Нами не було доведено факт існування анти-радянської групи в Ніжині і скоєння нею дій спрямованих на піддрив авторитету держави. Нічого нам не дали очні ставки та перехресні допити Аврахова і Коцюби. Вони стояли на одному: робили усе удвох, вона за проханням професора Попова; він на прохання доцента Коцюби...

Але ми добре розуміли, що перед нами сидять національно переконані люди, що вони добре розуміються на питаннях національної політики, яку проводить КПРС, вони не сприймають цієї політики, протидіють їй... Вони палко люблять Україну, вболівають за її долю, за її культуру..., а головне – що їх не зламати у їхніх переконаннях... Це викликало обурення нашого керівництва... Був даний наказ – зламати..., морально зламати цих людей, піддати громадському осуду, а якщо не вийде – довести до фізичного самознищення... І ми вдалися до таких дій...

Завіса відкривається. Київ, 1974 рік, слідчий ізолятор на Володимирській, 33. У камері двоє – слідчий і військовий з погонами підполковника Радянської Армії.

Слідчий: – Ми вас відкликали зі служби, Василю Йосиповичу, з єдиною метою – врятувати вашу сестру, врятувати від того пагубного впливу, під який вона потрапила... І ви нам повинні допомогти у цьому. Ви – радянська людина, комуніст, бойовий командир! Ви захищали нашу Батьківщину в боях із ворогом..., а ваша сестра – націоналістка, причому – переконана націоналістка... Вона своїми діями підриває устрій нашої держави... і не розкаюється! Ви повинні поговорити з нею, вплинути, змусити вказати на прізвіща тих ворогів нашої держави, які залучили її до антирадянської діяльності...

Василь: – Добре, я спробую...

Слідчий: – Зараз приведуть сестру... Ви маєте пів години (*виходить*).

До камери заводять Лесю Коцюбу. Вона якусь хвилину вдивляється у брата, впізнає, кидається до нього, обіймає.

Коцюба: – Васильку! Братику мій! Вони що і тебе заарештували? Це все через мене?

Василь: – Добридень, Лесю! Заспокойся, я не заарештований... У моїй частині повідомили, що мене терміново викликають до Києва, до штабу округу... А вже звідти привезли сюди...

Коцюба: – От, супостати, і тобі спокою не дають!

Василь: – Лесю, нам треба поговорити...

Коцюба: (*підносить палець до вуст*) Т-с-с. Васильку, тут і стіни мають вуха. Обережно, все записується на плівку...

Василь: – Те, про що я буду з тобою говорити не становить державної таємниці. Це не розмова підполковника з доцентом. Це розмова брата і сестри...

Коцюба: – Я розумію тебе, Васильку...

Василь: – Леся, чому ти тут? Як сталося, що ти стала ворогом?

Коцюба: – Я не ворог, брате!

Василь: – Тоді за що тебе заарештували?

Коцюба: – Я не знаю. Мабуть за правду, яку я завжди відстоювала і про яку завжди говорила з усією прямоотою...

Василь: – Леся, тебе завербували? Ти працюєш на якусь розвідку? То ще не пізно..., зійняйся! Все ще можна виправити!

Коцюба: *(з посмішкою)* – Що ти, Васильку, ніхто мене не вербував..., і не на яку розвідку я не працюю. Я просто дослухаюся до свого сумління і чиню так, як мені велить серце... Ніякого злочину я не вчинила...

Василь: – Але мені сказали тут, що, по зорганізованій ворогами підпільній мережі, було передано за кордон матеріали антирадянського змісту, а ти складова частинка цієї мережі... Як же так, Леся?! Ти виступаєш проти держави, яка дала нам освіту, роботу, житло..., але головне – вона дала нам віру в те, що можна в світі жити по-іншому! Без злиднів і голоду, весело і щасливо, в дружній сім'ї братніх народів...

Коцюба: *(зупиняє його жестом)* – Усе це так і не так, Васильку! Ти говориш про те, що дала нам ця держава, але оминаєш те, що вона забрала... А можливо, ти й не бачиш цього... Довгі роки живучи поза батьківщиною, служачи в Росії, Казахстані, в Прибалтиці, ти й не помітив втрату того, що мав від неньки-України.

Василь: – Леся, я тебе не розумію...

Коцюба: – Саме цього і прагне наша держава! Зробити так, щоб брат не розумів сестру! Хоча слід уточнити... Не держава цього прагне, а партія, яка нею керує!

Василь: *(збуджено)* – Не верзи дурниць, сестро! Що ти говориш?! Я сам член цієї партії! До її лав увійшли кращі люди нашої держави! Передовики виробництва і сільського господарства, визначні вчені науки, учителі, лікарі, космонавти! Ми все віддаємо задля нашої держави: енергію свого серця, свою працю, а коли потрібно, то й своє життя! Нас вже вісімнадцять мільйонів!

Коцюба: – Ось тут ти правий, Василю. Що-що, а життя ваша партія навчилася відбирати... Ти знаєш, скільки людських життів було забрано в Україні під час голодовки 1933 року, яка була зорганізована за вказівкою партії?

Василь: – Партія нічого не зорганізовувала! То вороги!

Коцюба: – Шість мільйонів! Уявляєш, брате, шість мільйонів українців! Серед них малі діти, жінки...

Василь: – Не розумію, сестро, до чого це ти?

Коцюба: – А до того, брате, що давши нам змогу заробляти на харчі, спати в теплі й добрі, а прокинувшись – знову бігти на роботу, твоя партія відібрала значно більше – вільно думати, вільно спілкуватися на рідній мові. Вона відібрала нашу власну історію, нашу віру, нашу культуру...

Василь:*(перебиває її)* – А оце вже ні, сестро! Наша культура живе і розвивається! Коли я служив на Півночі, то й туди хор Вірьовки приїздив.

Коцюба: *(втомлено)* – Часто? Раз чи два на рік?

Василь: *(знітившись)* – Та ні..., раз за всю службу там.

Коцюба: – От бачиш, брате. А пам'ятаєш, Васильку, як у нас у Веселому, хлопці й дівчата збиралися на кутку і співали..., або як співала наша мама, заколисуючи Яринку, а ми підспівували...*(наспівує)* – Ой, люлі, люлі...*Прилетіли гулі...*, або: – *Котику маленький, котику сіренький...* Так от, брате,

не співають нині таких пісень! Стерли їх із людської пам'яті. Потонули вони у вирі російськомовної музики... Проміняли ми їх на оцю: *(наспівує)* – *Мой адрес не дом и не улица, мой адрес Советский Союз!*

Василь: – А чим погана пісня?

Коцюба: – Та пісня може й непогана, але мова у неї чужа! А значить і слова чужі. Пісня – це політ душі... А душа має бути рідною – українською!

Василь: – То ти хочеш сказати, що у мене не українська душа?!

Коцюба: – Не знаю, брате. Тобі видніше...

Василь: – То ти справді націоналістка! А я не вірив у це... Де ж тебе так затягнуло? Певно там, на Західній, коли працювала в Дрогобичі...

Коцюба: – Так, Василю, я націоналістка! За переконаннями я націоналістка... Але ніхто нікуди мене не тягнув. Я сама тягнулася... Тягнулася до української пісні, до рідної мови, до наших дідівських звичаїв та обрядів. А у Дрогобичі я, Василю, ожила... Бо там люди інші, вони не віддають на поталу, ані рідної пісні, ані рідної мови... Вони віри своєї не зреклися! Уявляєш, на весілля у вишиванках ходять...

Василь: *(з викликом)* – Бо – бандерівці!

Коцюба: *(спокійно)* – Бо – українці!

Василь: – Я не розумію тебе, Леся! Я шаную тебе, як старшу сестру, але не розумію, чому ти стала ворогом?

Коцюба: – А я не ворог, брате! Я патріот..., патріот своєї батьківщини, свого народу, своєї мови.

Василь: – То що ж у нас дві різні Батьківщини?

Коцюба: – Виходить, що дві...

Василь: *(підводиться)* – Сестро, я офіцер! Я присягу на вірність одній Батьківщині давав – Радянському Союзу! І

ніколи не зраджу цій присязі. А ти! Ти подумай, с ким лишаєшся... А подумавши, раджу все чесно розповісти слідчому, все до останньої краплиночки...

Коцюба: – Жаль, дуже жаль, брате, що ми так і не порозумілися... То все армія клята винна зі своїми уставами і політінформаціями...

Василь: (*зі злістю*) – Не чіпай армію, бандерівко! В ній все моє життя! Ще раз повторюю, або ти все розповідаєш слідчим, або в тебе немає брата!

Коцюба: – У мене немає брата...

Завіса

Ява VI

Завіса закрита. На авансцені з'являється Леся Коцюба. Вона звертається до глядачів.

Коцюба: – За тиждень мене відпустили. Я вийшла на сонячні київські вулиці просякла камерою і тюрмою. Вдихнула свіжого повітря і не повірила своєму щастю... Я на волі! Сахалася людей, мені ввижався у кожній людині сиксот...

Діставшись Ніжина я добру годину відкисала у ванні, щоб змити оту ненависну коросту тюрми... У цей день я до ванни заходила тричі. Мене ніхто не турбував, окрім моєї сусідки і подруги Зої...

Отримавши спокій, я розмірковувала: «Чому мене відпустили? Чи то слідство вкрай зайшло в тупик... Чи справа втратила актуальність, адже головні події відбувалися ще у 1968 році? Чи й справді, за словами одного з моїх колег, на радіо «Свобода» дізналися про наш арешт і повідомили це в ефір? Певно, там, зверху, хтось дав команду не роз-

дмухувати політичний скандал через давно минулу справу?». Цим і втішилась.

В рідному інституті на мене чекали збори, де розглядався мій вчинок... Вилили багато бруду... Колеги залякано мовчали. Ректор інституту настійно вимагав подати заяву про звільнення з роботи за власним бажанням. Якщо не дослухаюсь, звільнять за статтею. Я написала цю заяву... 26 серпня 1974 року я попрохала дати характеристику для участі в конкурсі на заміщення вакантних посад у вишах. За підписом ректора інституту тов. Горбача В.М., секретаря парткому тов. Кравченка М.І. та голови профспілки Кікалова П.М. мені дали таку характеристику. Ось вона...*(зачитує з листка)*: «Товаришка Коцюба Олександра Йосипівна піддавалася різкій критиці на кафедрі, раді факультету та раді інституту за те, що вона мала та передала іншій особі ідейно-шкідливий матеріал». Це вже не характеристика, це – «вовчий білет»... Ректор, як керівник і вчений, убоювся назвати книгу, філософсько-соціальний документ, який побачив світ у Мюнхені 1968 року. Замовчування цього важливого політичного явища тривало ще довгі роки. Можновладне КДБ домоглося того, що у всіх закладах, куди я зверталася, мені відповідали відмовою. Навіть у літньому кінотеатрі, куди я намагалася влаштуватися білетером... Роботи не було... Так я опинилася на базарі. Йшов 1978 рік... *(виходить)*.

Завіса відкривається. Ніжин, 1978 рік, квартира Лесі Коцюби. У квартирі Зоя, вона чистить картоплю. Входить Леся Коцюба.

Коцюба: (*збуджено*) – Уявляєш, Зою, я сьогодні продала усі мотки пряжі, що ти принесла. Зустріла свого колишнього студента..., такий баламут був, але в душі чистий хлопець. Нині журналіст, повертався з відрядження..., так зрадив нашій зустрічі. Купив усе, каже для тещі, аби лишень поговорити зі мною... То ми, мабуть, з годину і порозмовляли біля інституту...

Зоя: – А чому ви дивуєтесь? Вас люблять студенти! Он і Павло приходив, теж добрі слова говорив.

Коцюба: – Павлуша молодець! Хоча і молодий, але такий розумецький! За такими майбутнє нашої вищої школи. То що він хотів?

Зоя: – Приносив борг за якусь книгу... Минулого разу, коли у вас був, не вистачило грошей за якусь книгу. То він оце сьогодні й записав, я на шафі поклала...

Коцюба: – От чесна душа... Та я ж йому ту книгу подарувала! Він і так мені з книгами добре допоміг... Пам'ятаю, як зустрілися у букіністичному, я тоді книги здавала, він сам багато купив, ще й колег направив... Усі розкупили!

Зоя: – Та й як і сюди приходив чималу в'язку придбав...

Коцюба: – Я так думаю, він просто підтримує мене... Знає, що грошей катма. Коли вже ту пенсію призначать?

Зоя: – А що Богдан?

Коцюба: (*сумно*) – Богдану з Білорусії далеко опікуватися материними проблемами. Грає у футбол десь у Гомелі. Вдома рідкий гість...

Зоя: – То що він не бачить?

Коцюба: – Не ятри мою душу... То все материнська любов... (*змахує сльозу*).

Зоя: – Все, все, Лесю Йосипівно, все моя дорогенька. Заспокойтесь. Зараз будемо їсти картоплю... Я і оселедця купила.

Коцюба: (*посміхаючись*) – І я... (*дістає згорточок із валізки*).

Зоя: – От і добре, будемо пробувати чий смачніший.

Коцюба: – Та ні, з'їмо сьогодні мій, а твій полишимо на завтра. Я ще й ковбаски купила.

Зоя: – Святкуємо!

Коцюба:(*схвильовано*) – Світла моя душа! Ну що б я робила без тебе?

Зоя: – А я без вас? Ви ж мені як за маму...

Коцюба:(*розчулено*) – Дякую, за добре слово, а ще більше за твоє ставлення до мене...

Зоя: – Ви для мене – цілий Всесвіт! Стільки знаєте, стільки книжок прочитали! А головне – ви чесна, ніколи не лукавите...

Коцюба: – То ти щось для себе вигадала... Я така, як і всі...

Зоя: – Ні не така! Ви особлива..., ми, дітдомівці, добре розуміємося на цьому.

Коцюба: – Зою, скільки раз я тебе прохала, не згадуй про дитбудинок... У тебе нині повноцінне життя... Маєш чудову професію, квартиру, заробітну плату..., молода, вродлива. Що ще потрібно?

Зоя: – Є ще пам'ять ... Саме вона не дозволяє забути, зректися, зрадити. А ще є совість, яка підказує, як на цьому світі білому жити...

Коцюба: – Так, совість – то велика річ! Людина без совісті – яничар... Усе продасть заради грошей: і людину, і родину, і батьківщину.

Зоя: – За вами хоч із блокнотиком ходи, щоб розумні думки фіксувати...

Коцюба: (*сміючись*) – Так за мною і так уже років з десять, а мо`й більше ходять...

Зоя: – Та ну вас, знову все на жарт переводите...

Коцюба: – А чому б і ні...

Зоя: – Лесю Йосипівно, а якщо серйозно... Була б змога, що б ви змінили у своєму житті?

Коцюба: (*замислено*) – А нічого... Нічого, дівчинко моя! В тому і цінність життя, що у ньому нічого не можна переписати на чернетку (*виходить на авансцену, звертається в зал*). Я не нарікаю на життя... У ньому було все, що має бути у житті порядної людини... Яскраві миттєвості дитинства, мамині пісні, чарівні стозвони юності..., обпалене війною студентське життя. Так, був голод і нестатки, були продажність і зрада, була смерть рідних... Але ж була і велика, справжня любов, були вірні друзі, була улюблена справа... Це велике щастя – читати лекцію і бачити в очах молоді розуміння! У своєму житті: я зустрілася з багатьма талановитими людьми, по-справжньому талановитими...

Я ціную ці зустрічі, я ціную цю пам'ять ... І найголовніше – була велика і потрібна для людей справа, справа усього життя... Це велике щастя, коли в серці зоріє Україна!

Раптово світло на сцені згасає. Темрява... А потім зароджується промінчик світла, разом з ним зароджуються і звуки музики. Лине пісня «Пливе кача, по Тисині». Пучок світла вихоплює постать Зої, яка звертається до глядачів.

Зоя: – Леся Йосипівна Коцюба померла 18 вересня 1986 року ... Не витримало серце. У кімнаті стояв стійкий запах ліків... За її домовиною йшов син, кілька сусідів та зграйка колег. Їй виповнилося лише 65. Поховали цю видатну жінку на Троїцькому кладовищі у Ніжині. В одній із останніх наших бесід вже квола посестра мені сказала:

«У Лесі Українки є такі рядки: “Що дасть нам силу? – і відповідь. – Хрест! Нести свій хрест до кінця – в цьому обов’язок і сила!”». Леся Коцюба мужньо пронесла свій хрест на Голгофу страдницької України, закладаючи підмурівок для відродження нової, незалежної держави.

Лютий, 2017р.

м. Ніжин

ГРІШНИЦЯ

Лірична драма на II дії

Дійові особи

Лукерія Іванівна Яковлева-Полусмак – літня жінка із ознаками в`янучої краси, 65 років.

Тарас Григорович Шевченко – український поет і художник, 47 років.

Лукерія Полусмак – молода дівчина – служниця, 20 років.

Лукерія – дівчинка 5 років.

Аврам Бондаренко – міщанин, 50 років.

Микола Якович Макаров – поміщик, публіцист і критик, господар Лукерії, 32 роки.

Варвара Яківна Карташевська – його сестра, поміщиця, пані, якій прислужувала Лукерія, 28 років.

Олександра Михайлівна Білозерська-Куліш – пані, українська письменниця, дружина П.Куліша, 32 роки.

Надія Михайлівна Білозерська-Забіла – її сестра, пані у якої служила Лукерія Полусмак, 34 роки.

Надійка – її донька, дівчинка 10 років.

Микола Гербель – ліцеїст, 19 років, згодом відомий російський поет-перекладач, видавець творів Т.Шевченка.

Олександр Степанович Афанасьєв-Чужбинський – український письменник, етнограф, історик, товариш Т.Шевченка, 45 років.

Микола Іванович Костомаров – український поет, історик, публіцист, товариш Т.Шевченка, 43 роки.

Іван Сергійович Тургенєв – російський письменник, 43 роки.

Олексій Михайлович Жемчужников – російський поет, гуморист, 39 років.

Анастасія Іванівна Толстая – графиня, дружина Ф.П.Толстого, віце-президента Академії мистецтв, 45 років.

Економка – жінка 45 років.

Репетитор – молодий хлопець із повадками столичного ловеласа, 23 роки.

Жінки, чоловіки, ліцеїсти, прислуга, ряджені.

Дія відбувається переважно у 50-60 роках ХІХ століття.

ДІЯ ПЕРША

Ява 1

(Канів, 1916 рік, вулиця, що йде під Чернечою горою. Через залу прямує струнка жінка в чорному. Обличчя її закрите вуаллю. На сцені чоловіки, жінки, квіткарка. Десь на вершині заднику облаштований хрест – то могила Тараса Шевченка)

Чоловік 1: *(вказуючи в залу рукою)* – Люди, дивіться... Он вона... Он вона йде!

Чоловік 2: – Та хто? Хто вона?!

Чоловік 1: *(зняксовіло)* – Як хто... Пані Лукерія... Шевченкова наречена...

Чоловік 2: – Диви. А звідкіль ти знаєш, що то вона?

Чоловік 1: – Та її кожен у нас в Каневі знає. Ось уже одинадцятий рік пішов як приїздить до нас із Санкт-Петербургу... Спочатку найджала лишень влітку, а згодом – з весни до глибокої осені. Знімала квартиру і біля Маланчиного потоку, коло підніжжя Тарасової гори, і біля Сухого потоку, коло підніжжя гори Гончарихи. А найкраще їй було на вулиці Монастирок, у хаті Єрофія Ігнатенка. Звідти було найближче до Шевченкової могили. А це вже останні п'ять років мешкає в Каневі безвиїзно. Жила спочатку у Аврама Бондаренка на Сильці, а останні роки з два перебралася до богадільні, що коло Преображенської церкви. Каже, що їй звідти ближче до Тараса ходити... Бо з Сильця, від Бондаренків далеко, ноги болять.

Чоловік 2: – Отакої ! А чого туди щоденно ходити...? Та й взагалі, на що вона тут чекає? Що загубила?

Чоловік 1: – Каже, що чекає смерті... виглядає. А загубила що... Та певно спокій і душевну рівновагу... А може настав час спокути... Хто ж його знає? Але ходить на могилу Тараса справно, кожен день. І в стужу, і в спеку. І по буднях, і в святки...

Чоловік 2: (*задумливо*) – Тяжкий видно камінь у неї на серці, тяжкий, а скинути ніяк не може...

Чоловік 1: (*хреститься*) – Прости, Господи, гріхи наші: і вольнії, і невольнії...Прости, бо не відаємо, що творимо!

(*Лукерка проходить повз них*)

Чоловік 2: (*в спину*) – Грішниця!!!

(*З глибини сцени виходять двоє жінок. Лукерія зупиняється біля квіткарки*)

Жінка 1: (*злостиво*) – Відьмачка! Занапастила чоловіка, а тепер кається. Пізно... Змолоду треба було не грішити. А тепер бачте яка пані. Жалійте її...

Жінка 2: (*співчутливо*) – Та побійся Бога, сестро! Хіба ж вона в кого щось просить! Чи жебракує? Уже ж скільки літ тут. А яка майстриня чудова, вишивальниця... Щоб заробити на шматок хліба підрублює хустки, шиє наволочки, верхній та спідній одяг. Знана в Каневі швачка... А які чудові рушники вишиває. На полотні немов душа її розцвітає

Жінка 1: (*перебиває*) – Та чорна у неї душа... Чорна!

Жінка 2: (*зупиняє її порухом руки*) – Не нам судити, сестро! Є Божий суд і Божа кара. Але щось приланцювало її до Тарасової могили, щось тримає... Щось тягне до отого Хреста (*вказує пальцем на Хрест, що намальований на заднику*) Не хотіла б я її долі... Бо важка вона в неї, ой важка!

Жінка 1: – А в кого вона легка, сестро! У тебе, чи у мене? Усі під Богом ходимо... Але ж якщо не порушував заповіді Господні змолоду, то з ними й живеш. Спасибі Богу, ми ж з тобою у дівках не засиділися, чоловіків маємо, діточок... Он вже скоро онуків виглядати будемо... І усе нам Господь дав. І хату, і рід, і долю... А чому?! Бо усе життя у смиренії живемо. У злагоді зі своєю душею... А їй наче прикипіло до того Хреста! *(рукою вказує на хрест)* Які такі гріхи спокутує?! Чого ж не доживає вік, як усі люди?

Жінка 2: *(хитає головою)* – Не суди сестро, то й не судима будеш... Кажуть і у неї чоловік був і діточок аж п'ятеро... І будиночок, і крамничка, ще й салон модний... Десь аж під Санкт-Петербургом... У селі отому..., що зовсім не село, а містечко таке пишне... Царське, от! Так от у Царському селі у неї усе було.

Жінка 1: *(здивовано)* – Та що ж то за лиха година? Чому ж їй там не сиділося при родині? Чому світом блукає, до землі нашої серцем приросла? А діти ж як? Не жаль матері?

Жінка 2: *(киває на чоловіка, що якраз з'являється на авансцені)* – Та не знаю я до пуття... Он давай у Аврама Бондаренка запитаємо. Він з нею приятелює... Вона два роки тому дитину йому врятувала від болячки якоїсь. Останні копійки на ліки віддавала, мазі якісь власноруч готувала. Кажуть люди, ледь-ледь не вмерла дитина. Може Господь її даром якимось наділив?

Жінка 1: *(перебиває)* – А може все це від лукавого... Відьмацьке це! Ото злигалася із Сатаною. То він і крутить. Диви, диви, як квітки перебирає...

(Панянка в чорному схилилася над кошиком квіткарки і вибирає квіти. Вагається, які взяти – чи дві білі, чи дві жовті. Зрештою спиняється на білих)

(Підходить Аврам Бондаренко)

Аврам: *(кланяється)* – Доброго дня, Лукеріє Іванівно. Ви до Тараса Григоровича? Сьогодні Ви рано...

Лукерія: – Доброго дня і Вам, Авраме Юхимовичу. Так, іду до Тараса... Сьогодні я маю йому сказати щось особливо важливе... Сьогодні я бачила сон, а в ньому я бачила нас – обох... Ми стояли у парі такі веселі і трималися за руки. А ще Тарас наспівував мені пісеньку. Оту, що любив змолodu, або навіть з дитинства: *(наспіває)*

«А ми просо сіяли, сіяли,

Ой, дід-ладо, сіяли, сіяли.

А ми просо витопчем, витопчем,

Ой, дід-ладо витопчем, витопчем.»

А навколо нас хмари, хмари, хмари... А десь далеко знизу чути передзвін. Правда ж, Авраме, це – знак? Це не марення, це – справді знак... Невже ж Бог мене пробачив, невже простив провину мою давнішню... Якби то так... Але ж я грішниця! Боже, яка я велика грішниця!!! Чи відмолила гріхи свої за життя? Чи доведеться спокутувати смертю?

Аврам: – Заспокойтесь, пані Лукеріє... Хто із нас безгрішний. Господь милостивий. Він усе чує, усе бачить, усім воздасть за гріхи... Але ж, як батько, усіх і простить. Не крайте свого серця. Безвинне воно... А навіть, якщо і є гріх, то спокутий він, відмолений, виплаканий гіркими сльозами... Ви ж усього зреклися заради Тараса... І вроди своєї, і достатку... Від дітей власних відреклися..., від світу. То не вже ж цього замало?

(Жінки стоять, дослухаються)

Лукерія: – Ой, мало Авраме! Мало... Страшний гріх на мені. Ой, страшний. Молода була, нерозумна... Усе панною мріяла стати... На фаєтоні їздити. То й занастила його, знехтувала його любов'ю... Якби не я, то він певно ще б і

пожив. Та, певно ж, що пожив. Не любов його зрадила, а я серце із грудей вирвала... Вирвала і кинула на поталу... Чи ж знала я? Чи ж розуміла, жінка розбещена бажанням, чие серце викидаю. Над чиею любов`ю насміхаюся...

(закриває обличчя руками)

Аврам: *(співчутливо)* – Не карайте себе пані Лукеріє! Не карайте... Не ви звели Тараса Григоровича з цього світу. Не ви... То кріпаччина клята, сирітство, панський батіг, злидні, солдатчина, бездушний, сирий Петербург... Чужа земля!

Лукерія: – Не втішайте мене, Авраме. Не потрібно. Міру моєї провини знає Господь та я! Він і розсудить... Але як могла я... Як могла не повірити у щирість і праведність його думок, його бажань... у святість його любові! Авраме, та він же на цих схилах будиночок мріяв побудувати, щоб жити зі мною у парі. Він яблуньку і грушку братові посадити звелів, щоб родили на добро... Він із далекого Петербургу прагнув сюди на Україну. Бо Україна для нього була все! Він хотів, щоб у нас діточки були *(гірко тужить)*. Були... А я понароджувала їх від гіркого п`яниці, від крутія, який і мою долю пропив, і дітей моїх... А найперше, свою власну.... І не врятували мене, а ні гроші, а ні діти, не від любові народжені, а ні удаване панство... Наймичкою я народилася – наймичкою і помру! Прощавай, Авраме. Спасибі тобі за добре слово.

(повертається і йде в глиб сцени. Аврам сумно дивиться їй у слід)

Жінка 1: – Бачиш сестро, відьмачка вона! Занапастила чесну християнську душу... Сама ж каже.

Жінка 2: – Не кажи так, сестро. Не кажи... То душа її голосить, молить прощення. Тяжке каяття... *(звертається до Аврама)* Авраме, а де її чоловік, про якого згадувала? Де ж діти? Чому кинули матір на призволяще?!

Аврам: (*голосно, дивлячись у залу*) – Помер чоловік її від пияцтва. Років із п'ять як помер... Та й чи чоловік то був?! Навіть у церкві при вінчанні уже випивши стояв. Чоловіка Бог дає, а не жінка обирає. Бог дав їй Тараса, а вона прогледіла... Молода була, сліпа... А діти? Що діти, якщо вони не від любові народжені. Повиростали... Порозліталися... Свої гнізда повили. А мати.... А мати для них – зозуля – зовиця. Була колись і нема. Виросли без материнського тепла та батьківської ласки то й звикли, зчерствіли душею.

Жінка 1: – А кажуть, ніби сам цар вислав цю Лукерку зі столиці за зв'язки з безбожником Шевченком. Ненависть до Кобзаря перенеслась і на його наречену. А ще кажуть, що вона приїздить до Канева набрати грошей від шанувальників його творчості. Одним словом – шахрайка!

Жінка 2: (*журливо*) – І чого тільки люди не набрешуть. Не бачила я, щоб отак шахрайка слізьми обливалася. Не бачила, щоб у заметіль, у стужу на могилі так тужила. А якщо хтось із небайдужих і дасть якусь копійчину, то вона її до церкви несе...

Аврам: (*перебиваючи*) – Правду кажете, жіночко! Щороку для шанувальників, які приходили до могили Тараса, справляла панахиду по Шевченку. Того дня на могилу клала хлібину, яблука, цукерки, апельсини. Наймала півчу с попом, яка з п'ятьма корогвами та хрестом йшла від Преображенської церкви, яка під горою Московкою, до самої могили, співаючи. А за це гроші треба платити, ще й не малі. А які її заробітки... Що зекономить на харчах, те й заплатить. Усі розійдуться, а вона лишиться на могилі сама – та плаче – плаче.

Жінка 2: – Таки так. Минулого року я сама була на роковинах. Так вона виносила коливо. Власноруч варила багато, прикрашаючи ізюмом та цукерками. Кожному, хто

підходив, клала в жменю велику ложку його (колива), повторюючи: «За Тараса...За Тараса...» Після панахиди всі розійшлися, а вона лишилась. І довго ще, озираючись ми бачили її чорну постать схилену на білий чавунний хрест... Ніхто в ці хвилини не насмілювався підходити до неї. Стала Чернеча гора для неї Голгофою...

(у цей момент різко вдарив грім з блискавкою, на сцені вимкнули світло. Розкати грому і блискавки продовжувалися кілька хвилин. Світло прожектора вихоплює в глибині сцени біля хреста постать Лукерки Полусмак. Вона знімає із себе чорного шарфа(чи хустку) і пов`язує нею хрест).

Лукерка: – Ось і стала я панною, Тарасе! Не для тебе, так для людей. Звуть, величають: «Пані Лукерія, пані Лукерія...» А я так цього колись бажала... Ще маленькою пам`ятаю, як старий пан Макаров говорив мені : «Лукеріє, це ти зараз дівчинка, а як виростеш то станеш справжньою пані. Будеш по Ніжину їздити фаетоном». І мама так казали, поки живі були... А коли померли, то й балачки кінчилися. Молодий пан Макаров у ліцеї навчалися, а згодом до Петербургу подалися. Мене з собою не взяли... Підросла та й пішла в служниці до його сестри, пані Карташевської. Принеси, подай... Чому не підметено? Чому парасоля не там стоїть? А мені самій хотілось перед отим люстром покрутитися, поприміряти капелюшки... Саме там на біду, чи на радість і зустріла я тебе. Такого статного і галантного... Хоча, знаєш Тарасе, то вже було потім... Значно пізніше... Та ти вже певно і не пам`ятаєш, коли я вперше стріла тебе. Я ж тобі цього не говорила і не нагадувала. А ні при нашому знайомстві, а ні при зарученні, а ні в оту трикляту ніч, яка перекреслила усю мою долю і моє життя. Я тобі ніколи не казала про оту, нашу найпершу зустріч, коли ти знайшов мене покинутою одну – однісіньку на усьому білому світі. Це було у Ніжині, на Масляну...

Ява 2

(1846 рік. Ніжин. Масляна. Народні гульбища на базарі, на міській площі. По авансцені походжає маленька дівчинка років 5-6, вона когось шукає. А на сцені розігрується справжнє карнавальне дійство. Ходять ряджені, спів, гамір, танці. Готуються спалювати дідуга. Із юрби танцюючих ряджених вибираються зі сміхом два ошатно вдягнуті чоловіка – це Тарас Шевченко та Олександр Афанасьєв-Чужбинський)

Тарас Шевченко *(сміючись)*: – Ну що за чудове місто Ніжин. Скільки ніжності у самій назві – Ніжин...

Афанасьєв-Чужбинський: – А як тобі, Тарасе така назва Уненеж, чи Нежатин...?

Шевченко: – Та ні брате, то вже не те... Не так ладно, не так милозвучно... А тут, немов, саме у вірш проситься:

І Ніжин ніжно ніжитья...

Афанасьєв-Чужбинський *(грайливо підхоплює)*:

І шинка гарно ріжеться...

Шевченко: *(сміючись)*

І чарка гарно п`ється...

Афанасьєв-Чужбинський:

І добре пісня лється.

(співають обидва, обнявшись за плечі)

Як служив же я у пана, та першеє літо та літо,

Заслужив же я у пана, курочку за літо.

А та курка – цебетурка, по садочку ходить, та й ходить,

Курчаточок водить, та й водить...

Шевченко: – А яка тут смачна горілка!

Афанасьєв-Чужбинський: – А яке знатне пиво!

Шевченко: – А які смачні огірочки!

Афанасьєв-Чужбинський: – А яке запашне сало!

Шевченко: (*допитливо*) – З прорізью?

Афанасьєв-Чужбинський: – Та звичайно ж з прорізью!

Шевченко: – Ні, не знаю!

Афанасьєв-Чужбинський: – То ходімо в шинок, пригощу!

Шевченко: – Ні, не підемо....

Афанасьєв-Чужбинський: – Та чому ж?!

Шевченко: – Бо там шинкарка. А де шинкарочка, то там і чарочка.

(обоє сміються, підхоплюючи пісню)

Як служив же я у пана, та другеє літо, та літо

Заробив же я у пана качечку за літо.

А та качка кря – кря по садочку ходить, та й ходить,

Каченяток водить та водить.

Шевченко: – Свята і праведна українська земля! Олександрє, а скільки в Ніжині церков та храмів?

Афанасьєв-Чужбинський: – Двадцять сім, Тарасє!

Шевченко: – Воістину свята земля... То ти тут вчився?!

Афанасьєв-Чужбинський: – Так, братє! Мав щастя закінчувати фізико – математичний лицей князя Безбородька. Саме тут моя альма-матер. І моя, і Миколи Гоголя, і Нестора Кукольника, і Євгена Гребінки, і Віктора Забіли, і Аполлона Мокрицького....

Шевченко: (*перебиваючи*) – Як, і Аполлон тут навчався? Та це ж мій побратим по Петербургській академії мистецтв. Ми ж у «великого Карла» навчалися...

Афанасьєв-Чужбинський: – Але ж перед цим він закінчив Ніжинську Гімназію вищих наук...

Шевченко: – То кажеш і Микола Гоголь, і Євген Гребінка тут навчалися?

Афанасьєв-Чужбинський: – Так таки так, брате Тарасе!

Шевченко: – Яка ж щедра на таланти наша українська земля! Яких духовних велетнів вона родить. Заздрю вам хлопці! По – доброму заздрю...

(на сцені з'являється гурт ліцеїстів, серед них Микола Гербель)

Юнак 1: – Хлопці, погляньте! То ж сам Тарас Шевченко!

Юнак 2: – Та де? То тобі від горілки привиділось... Звідки йому тут взятися...

Гербель: – З Петербургу! Хіба ж ти не читав у «Губернських відомостях», що «Черниговщину посетил известный малорусский поэт Тарас Шевченко». То так воно і є... Учора був у Прилуках, а нині гостює у нас. Зупинився на поштовій станції. Я вже й кімнату дізнався, хотів звечора завітати.

Юнак 1: – Так він тебе і прийме... До нього певно черга.

Гербель: – Прийме, чи не прийме – то вже інша справа, а спробувати треба.

Юнак 2: – То чого чекати, спробуй тут...

Гербель: – І спробую... *(пригладжує чуба і підходить до Шевченка)*

Афанасьєв-Чужбинський: – Чого хочеш, хлопче?

Гербель: – Перепрошую, я до Тараса Григоровича.

Шевченко: *(з подивом)* – Ну – ну! І яка у тебе справа до мене юначе?

Гербель: *(помітно хвилюючись)* – Тарасе Григоровичу... Тарасе Григоровичу... Дорогий наш... Ви... Ви... зоря вранішня нашої поезії... От, ми ніжинські ліцеїсти, *(показує*

рукою на хлопців що підійшли) вважаємо Вас за свого вчителя.

Шевченко: (*посміхаючись*) – Я ж не професор, я художник.

Гербель: – Тарасе Григоровичу, ви не розумієте..., так, ви не професор. Ви – поет! Великий поет!!!

Шевченко: (*задоволено звертаючись до Чужбинського*) – Слухай Олександрє, як мене у Ніжині шанують...

Афанасьєв-Чужбинський: – Та хіба лише у Ніжині. А у Чернігові, Прилуках, Києві, Харкові... Хлопці чистісіньку правду кажуть.

Шевченко: (*задоволено*) – Ось як... Ну, то що ж ти юначе хочеш?

Гербель: – Автографа... Напишіть, щось на згадку.

Шевченко: – Так нічого ж немає. Ані паперу, ні пера, ні чорнила.

Юнак 1: (*подає клапоть паперу*) – Ось – ось, є папір...

Юнак 2: (*дістає з кишені олівець*) – А ось олівець...

Шевченко: (*сміючись Гербелю*) – Ну, підставляй тоді плечі... До речі, як тебе величати?

Гербель: (*пригинає спину*) – Микола Гербель.

Шевченко: – А що ж написати? (замислився) Напишу оцей. Присвячений Гоголю (*Читає*):

За думою дума роєм вилітає;

Одна давить серце, друга роздирає,

А третя тихо, тихесенько плаче

У самому серці, може й бог не баче.

(*Шевченко засильно натискує на олівець і той ламається*)

– От бісова година... Олівець злавав... Дописати нічим.

Гербель: – То нічого, Тарасе Григоровичу. Нічого... А можна я сьогодні у вечері до Вас на поштову станцію завітаю. Можна... я і альбома з собою візьму, туди вірша і допишете... Не відмовте, Тарасе Григоровичу!

Шевченко: – Ну що ж з тобою поробиш, Миколо. Та звичайно ж приходь... Приходь десь близько восьмої... Чаю поп`ємо.

Афанасьєв-Чужбинський: – І не тільки...

Шевченко: – Не слухай його, юначе. Приходь, погостимо... І друзів своїх забирай... *(хлопці задоволено закивали головами)*

Гербель: – Дякуємо Вам Тарасе Григоровичу! То ми обов`язково прийдемо...

(хлопці збентежено полишають сцену. Майже при виході Гербель зупиняється і кидає в зал)

Гербель: – Я обов`язково перекладу його «Кобзаря»... Перекладу російською, французькою... Хай увесь світ дізнається який то великий чоловік, який то геніальний поет.... *(виходить)*

Шевченко: *(звертає увагу на дівчинку -- А це що за красуня...? Що за янгол...? Дитя, ти чие? Чи не загубилася ти часом у цьому вирі людському?)*

(дівчинка дивиться на Шевченка і мовчить)

Шевченко: *(присідаючи біля неї)* – То як тебе звати, янголе?

Дівчинка: – Лукерка...

Шевченко: *(жартома наспівує)* – Ой, Лукерко, на цукерку, усміхнися любо!

(дістає із кишені цукерку і дає дівчині. Та бере і киває головою на знак подяки)

– А де ж твоя матуся?

Дівчина: – Немає.... Дядьку, дайте півника...

Шевченко: *(збуджено)* – Півника хочеш? Олександрє, мерщій купи мені півника... Дитя просить. Та не барися.... *(Чужбинський виходить)*

Шевченко: – То ти загубилася, мила.... Що ж вдіяти? До кого йти? Заберу я певно тебе до себе, щоб не замерзла була. А там щось вирішимо.

(повертається Чужбинський. Шевченко забирає півника на палочці і протягує дівчинці)

Шевченко: – Тримай, серце мое... Чи такого ж ти хотіла!? *(дівчинка ствердно хитає головою)* – Олександрє, забираймо її до нас. А то тут замерзне, або ще якась напасть трапиться...

Афанасьєв-Чужбинський: – А може краще у поліцію?

Шевченко: – Може й краще... Та не годиться дитя до буцегарні віддавати...

(У цей час на сцену вибігає захекана економка)

Економка: – Лукерко! Бісова душа... Знайшлася, слава Богу! Ну, де ти занастилася? Де тебе чорти носять? Щоб я пану сказала, якби оце тебе не знайшла?! Чого мовчиш? *(хапає за руку)*

Шевченко: – Чого ж ви, матінко за дитям так погано доглядаєте. Не дбаєте... Полишили тут, серед люду.

Економка: *(похмуро)* – Та не матінка я їй.... Не матінка.... Економка я у будинку пана Макарова.

Афанасьєв-Чужбинський: – Це не того, що син у ліцеї навчається?

Економка: – Того ...того. Навчався наш Миколаша у ліцеї. Справно навчався. Минулого року, спасибі Богу, закінчив...

Шевченко: – То ж чия це дівчинка така прегарна?

Економка: – А нічия... Наша... Двірні... Сирота вона... Сирота. Матір років два як поховали... А батько минулоріч, взимку, на Миколая, представився... Так що сирота вона, кругла сирота... *(плаче, витирає хусткою очі)*

Шевченко: *(звертаючись до зали)* – Сирота! Яке страшне і жорстоке слово, а ще жорстокіша доля... І уже не стало свята... І настрою святкового не стало. Сирітство усе перетворило на сльози... Гіркі сльози... Я ж і сам сирота!

Одне однісіньке під тином

Сидить воно в старій свитині

Мені ж здається, що то я...

*Що то та молодість моя...**

– Сирота... І оця, маленька квіточка, уже також обморожена лиховіями сирітства. Яка ж доля на неї чекає? Які муки? Боже, дай їй доброї! Захисти! Вона ж твоя дитинка!*(хреститься)*

(Лунає грім, блискавка. На сцені стає темно. Грім і блискавка лунають ще кілька хвилин, потім прожектор вихоплює постать Лукерії, що схилилася над хрестом)

Лукерія: *(журливо)* – Отак-то і відбулася наша перша зустріч, Тарасе. Саме так... Там у Ніжині... А ти мене й не впізнав. Я ж тебе запам'ятала на все своє життя. А особливо твої очі. Такі великі, сірі, що аж світилися добром... Добром і любов'ю. І цукерка твоя була солодка... Найсолодша у світі... А ти тоді був так гарно вдягнений... Ну, як справжній пан... Коли ж мене Христя забрала від тебе і повела до Липового Рогу, додому, я усю дорогу плакала. А півника твого довгий час не наважувалася з'їсти. Увесь час

* Тут і далі поезії цитуємо за виданням : Шевченко Тарас Григорович ПЗТ у 12 томах, Т.1,2. Поезія – Київ, «Наукова думка», 2003

пригадувала, який ти добрий... Може того, Тарасе, і послав Господь мені нашу першу зустріч... Щоб я розгледілась..., зрозуміла..., щоб не обминула своєї долі. Та хіба ж вгледиш... Наступна наша зустріч відбулася вже на чужині, в Санкт – Петербурзі, аж через п`ятнадцять років. Наші життєві стежини знову перетнулися, збіглися і сахнулися одна від одної. Зустрілися ми в січні 1859 року, в Санкт – Петербурзі, на вулиці Великій Московській у будинку Карташевських. Варвара Карташевська було донькою старого пана Макарова, і сестрою мого молодого пана. З восьми років я їй прислужувала, хоча за законом дітям дозволялося працювати з чотирнадцяти. Але мене віддали з восьми, щоб молодій панянці було з ким бавитися, адже вона лише на п`ять років була старша за мене... то я була живою лялькою. Її гувернантка, Софія, дуже мене полюбила. Тож, вчила нас грамоті разом, читати і арифметиці. Я завжди скоріше рахувала, а тому пані Варя була зла на мене і щипала так боляче... А коли почали вивчати французьку, то не дозволила разом з нею відвідувати уроки. Я плакала... Коли пані Варвара одружилася, то взяла мене до Петербургу в прислужниці. Карташевські мене одягли в малоросійську одягу, і все я було прислужую за столом... Одних стрічок було на мені яких півсотні аршин та з десять ниток намиста... У Карташевських були літературні вечори. Пани там збиралися два рази на тиждень. Там бував Тургенєв, Жемчуженко, Костомаров – багато бували, а Куліша ніколи не було. Анненко був ще. Він потім женився на тій, що сватали за Шевченка. Тут я й зустріла тебе, Тарасе!

(прожектор гасне, темрява, стиха лунає музика).

Ява 3

(Січень 1859 р. Санкт – Петербург, будинок Карташевських. Літературний вечір. Лукерка приймає одяг у панів, що приїжджають)

Іван Тургенєв: (скидає шубу на руки Лукерки, розмовляє російською) – Ух, какая молодичка! (намагається хлопнути по сидниці).

Лукерка: (удавано набусурманившись) – Я не молодичка, пане, я ще дівчина.

Тургенєв: – И все равно, у-х! (входить Варвара Карташевська)

Карташевська: (з посмішкою, говорить російською мовою) – Иван Сергеевич! Как я рада видеть Вас... Милости просим. Николай Яковлевич скоро будет...

Тургенєв: – Чудная Варвара Яковлевна и я тоже искренне рад видеть Вас... Как Ваше здоровье? Зима нынче в Санкт–Петербурге суровая. Не болеете?

Карташевська: – Слава Богу, Иван Сергеевич, нет. А как Ваше бесценное здоровье? Над чем нынче работает витязь великорусской прозы Иван Тургенев?

Тургенєв: – Помилуйте, Варвара Николаевна! Ну какая работа.... Ещё рождественские святки не закончились.... Читаю, что-то пишу.... Опять читаю...

Карташевська: – И кого же позволите полюбопытствовать?

Тургенєв: – Известно кого... Нынче вся малорусская громада Петербурга зачитывается рассказами Марко Вовчок. Я имел счастье быть представлен Марии Александровне, вот и получил в подарок книгу. Чудесный стиль...

Карташевська: *(здивовано)* – Ви читаете на українском?!

Тургенєв: *(з посмішкою)* – Учусь... Кстати, хто сьогодні пригласен на Ваш вечер?

Карташевська: – Жемчужников, Анненков, Яков Полонский, Николай Костомаров, обещал быть Тарас Шевченко...

Тургенєв: – О, сам Шевченко!

Карташевська: – Вы знакомы?

Тургенєв: – Да, имел честь быть представлен у графини Натальи Фёдоровны Толстой. Бывал у него в Академии художеств вместе с Марией Александровной, ой, извините, с Марко Вовчок. Она считает его своим «крёстным отцом в литературном творчестве», а он называет её «крёстной дочерью».

(заходить Микола Макаров. Він прямує до Тургенєва, розкривши обійми)

Макаров: *(говорить російською)* – Иван Сергеевич, голубчик!

Тургенєв: – Николай Яковлевич...*(обнявшись вони відходять вглиб сцени)*

Карташевська: *(вийшовши на авансцену)* – Лукеріє! *(вбігає Лукерія)* Чого це ти допускаєш вольності?!

Лукерія: *(здивовано)* – Які, панночко!

Карташевська: – Я бачила як Іван Сергійович хотів тебе обійняти. Що, знову почала кокеткувати?!

Лукерія: – От Вам хрест, панночко. *(хреститься)* Їй Богу, нічого не робила... Він сам хотів мене ось – сюди ляснути *(показує пальцем на сідницю)*, а я не далася...

Карташевська: – Гляди мені, Лукеріє! Ти служиш у порядному домі. Щоб ніяких посмішок, залицянь, воль-

ностей. Щоб навіть рота не відкривала при гостях. Зрозуміла?

Лукерія: *(зітхає)* – Та зрозуміла, панно...

Карташевська: – Іди!

(Заходять Костомаров і Жемчужников)

Костомаров: – О, яке шановне товариство! *(до них підходять Тургенєв і Макаров, обіймаються)* А Тарасе ще немає?

Макаров: – Припізнюється, але обіцяв, що обов'язково буде. А якщо ні, пошлемо за ним візника...

Жемчужников: *(говорить російською)*- Да нет, Тарас должен быть. Будет ли Анненков, вот в чём вопрос?

Тургенєв: *(здивовано)* – А почему ему не быть? Что он нашего общества сторониться? С каких пор?!

Жемчужников: – С недавних! И не нашего, а Тарасового... Что-то у них там произошло. Не сошлись взглядами на один дамский вопрос.... А в общем, я толком не знаю.... Это мне Полонский говорил...

Костомаров: – Дурниці все це! Дурниці! Тарас, як і я, на жінок не зважає...

(усі дружнo сміються)

Макаров: *(іронічно)* – З яких це пір?!

(входить Тарас Шевченко. Він у кожусі і шапці)

Шевченко: – Добрий вечір, добірне товариство!

(Знімає смушкову шапку і кланяється до пояса, як звичайний селянин. Намагається зняти кожуха. Лукерка, підбігає і хоче йому допомогти)

– Та я сам, красуне, сам...

(Лукерка зашарілася)

– Та не соромся, бо й справді таки красуня. Он, у які стрічки увібрана... А яке намисто? Хоч зараз на вечорниці...

(скидає кожуха передає його Лукерці)

– Тримай! А це тобі гривеник, що так справно служиш...
(*Лукерка намагається прибрати руку, але Шевченко розтуляє її долоню і кладе на неї монету*).

– Це тобі на цукерки...

Карташевська: (*іронічно*) – Тарасе Григоровичу, не псуйте мені слуг...

Шевченко: – Чарівна Варвара Яківно! Слуги, як діти, вони ласку люблять. Повірте, по собі знаю...

(*в розмову втручається Макаров*)

Макаров: – Згоден, Тарасе Григоровичу! Згоден... Лукерка нам як рідня... З дитинства у нашому домі...(*підходить, обіймає Шевченка за плечі*) Доброго вечора, Тарасе Григоровичу. Дякуємо, що завітали до нас...

(*підходять інші, тиснуть руки*)

Тургенєв: – Я рад привітствовать дійствительно народного поэта Малоросии...

Шевченко: – України, Іван Сергійовичу, України... І коли вже ви, великороси, перестанете величати нас малоросами... Та у Києві вже книжки писалися, коли Москва лишень будувалася... Я вже не кажу про Петербург. А ви все малороси... «Откуда есмь пошла земля Русская?»

Тургенєв: – Согласен, Тарас Григорьевич, согласен... Киев – мать городов русских. Но ты, брат, горяч... Ох, горяч!

Костомаров: (*обіймаючи Тараса*) – Одбрив, брате, справді одбрив... Радий бачити тебе, Тарасе... Ну, як? Ще холостякуєш?

Шевченко: (*радісно відгукується*) – Та я, брате Миколо, не поспішаю... Ось як ти оженишся, то і я слідом... Чого його поперед батька в петлю лізти?

Костомаров: (*жартуючи*) – Ти бреши, брате, та не забріхуйся. Ще не відомо, хто із нас батько...

Шевченко: (*сміючись*) – Та я й не проти... От знайти б дівчину, чи молодичку, таку вертляву, щоб нога під нею була, щоб у руках усе горіло, щоб молоденька та чепуренька... То хоч зараз би засватав... Йй Богу, засватав...

Жемчужников: (*сміючись*) – Ты всё же, Тарасе, определись, кого ты хочешь, девку, али молодицу... А когда решишь, приезжай ко мне летом в поместье на Черниговщине. Мы тебе там, какую хочешь, подберём. Там красивых девок много, а баб ещё больше.

Шевченко: (*замахавши рукою*) – Дякую, красно дякую... Але влітку я до Канева... Маю там справу. Уже й брату Варфоломію написав, щоб пригледів для мене діляночку... Поставлю над Дніпром хатиночку, посаджу садочок... Та й...

(*читає вірш «Вечеря»*):

*Садок вишневий коло хати,
Хрущі над вишнями гудуть.
Плугатарі з плугами йдуть,
Співають, ідучи, дівчата,
А матері вечерять ждуть.*

Тургенєв: (*захоплено*) – Какой чудный стих! Какой прекрасный язык.... Какая палитра чувств! Достаточно прикрыть глаза и все видишь...

Костомаров: – Согласен с вами Иване Сергеевичу, абсолютно согласен... Тарасе, брате, ось уже стільки років знаю цього вірша, а звикнути не можу... Сльози набігають у очі та подих забиває.... У цьому вірші живе Україна, справжня Україна...

Жемчужников: – Правда ли, Тарасе Григорьевичу, что вы написали его в Петропавловской крепости, в камере смертников....

(Шевченко киває на знак згоди, але не відповідає)

Макаров: *(жваво)* – Господа, прошу к столу! Самовар уже давно готов...

(перепрошує). Иван Сергеевич, Николай, Тарасе Григоровичу...

Шевченко: *(жартівливо)* – Так ти що, бісова душа, нас одним чаєм пригощати будеш? Чи мо вже й забув, як на Україні вечеряють?!

Макаров: *(сміючись)* – Та пам`ятаю, Тарасе Григоровичу, добре пам`ятаю... Буде, усе буде... Лукеріє! Склянки і горілку... Та мерщій!

(вбігає Лукерія. Вона несе на підносі склянки і графин. Гості дружно сідають за стіл, що в глибині сцени. Не поспішає лише Шевченко. Лукерка жваво приносить за стіл якісь блюда, посуд. Мотається по сцені справно. Шевченко дивиться на неї погладжує вуса і виходить на авансцену)

Шевченко: *(глядачам)* – Ох, і моторна дівка... Ох, і моторна... І нога під нею нічогенька... І замашенька... Та й груденята уже є... Молода правда... Але це ж не вада... Ще підросте! А так гарна дівка... Ой, і гарна! Треба у Макарова про неї розпитатися... Прицінитися... Щоб знову на Харитю не натрапити. Але ж гарна... З такою і до шлюбу можна... Їй Богу можна...

(Гримнуло, погасло світло, на сцені все зникає. Через хвилю, ще кілька раз блискавиць. Чути розкати грому. Проектор вихоплює постать Лукерії Іванівни, що схилилася над могилою Шевченка на Чернечій горі).

Лукерія: – А я чула, Тарасе, що ти тоді говорив... Хоча краєчком вуха, але чула... І так мені було весело, так радісно... Це ж треба, такий великий пан на мене увагу звернув, ще й за дружину взяти хоче... Серце, як соловейко, в грудях тріпотіло і тьохкало... А потім лячно стало... Все ж таки ти добряче старший, майже у батьки годишся... Ану, народимо діточок, а ти помреш... Як я їх доглядати буду... Ось, так думала... А потім махнула рукою: «Та якось буде...!» А все ж за паном краще, ніж за кріпаком...

Довго ви тоді гуляли у Карташевських... А яких чудових пісень співали... Ті, які ти любив: «Ой, зійди, зійди ти зіронько та вечірня!», «У Києві на риночку п'ють чумаки горілочку», «Ой, горе, горе, який я вдався, брів через річеньку та й не вмивався». А потім, коли ви вже вдяглися і попрощалися... зтягнув ти з Костомаровим «Ой, Морозе-Морозенку», а тоді ж на дворі така хуга була, така заметіль... А ви стояли і співали, перекикуючи її.

(стиха чути пісню «Ой, Морозе-Морозенку»)

Так гарно співали, що здається пісня, злетівши над Петербургом, долетіла до самої України...

(пісня посилюється, лунає гучно, а потім стихає)

А після цього ти захворів. Лежав у себе в кімнаті в Академії мистецтв... А до нас приїхала Олександра Білозерська з Борзни, дружина Пантелеймона Куліша. Вона привезла скільки привітань, скільки гостинців. І неодмінно хотіла побачити тебе... Розповідала панам, як ти у неї на весіллі, в Мотронівці, за старшого боярина був... Пани так сміялися... А я підслухала... Потім, пан Макаров написав листа тобі і Тургенєву та й відправив мене доставити їх... А на вулиці така хуга, така заметіль... Тургенєв мене навіть до кімнати не

запросив, слуга у передпокої листа взяв, а потім вийшов і сказав, що барин прийдуть...

А ти, не дивлячись що хворим був, підвівся, запросив до кімнати. Прочитав листа і кажеш: «Це тебе пан у таку хугу пішки послав з листом?» «Так,» – відповідаю... – То ж тримай срібного карбованця, та найми візника, хай додому доведе. А то диви, красуне, застудися... І так мені від тих слів тепло стало, так радісно..., що я на свою Велику Московську на крилах летіла. Це ж про мене дбають... А візника я не взяла, зберегла того карбованця аж до Великодня... Люстерко купила, стрічок і льодяників... Згадую, а на серці тепло і сльози просяться... Під кінець весни 60- року Карташевські і Макаров зібралися та й поїхали за кордон на лікування, а мене на літо віддали у прислуги до Олександри Білозерської... Та якраз у своєї сестри Надії Забіли на дачі під Петербургом відпочивала... у Стрільні. Там і звела нас доля знову...

Ява 4

(Липень. 1860 р. Десь в Стрільні. Тераса, на якій стоїть стіл із чайними приналежностями, самовар. У глиб сцени – дачна лава з перилами та спинкою, крісло – качалка. На заднику сцени намальовано садок, трохи далі ліс, річка. У правому куті сцени – альтанка. На терасі дві пані та дівчинка. П'ють чай).

Надія Забіла: *(наливаючи чай, трохи роздратовано)* – Ні, це нечувано, Олександро. З яких це пір прислуга встає пізніше панів?

Надійка: – Мамо, а що ти хотіла, Лукерка учора до півночі із сусідськими лакеями женихалася...

О. Білозерська-Куліш: – А ти звідки про це, Надійко, знаєш?

Надійка: – Так вони так у мене під вікнами реготали, що заснути не можна було.... Я пригримнула, зробила зауваження, так хлопці вибачились і відійшли... А Лукерка огризнулася: «Ти диви, таке молоде – зелене, а й собі в пани. Розкричалася тут... Спи вже!»

Надія Забіла: (*ворожо*) – Чого ж, доню, ти мені не сказала... Я б її капосну за волосся відтягала. Йй Богу, при хлопцях і відтягала...

Надійка: (*весело*) – Так пізно було, мамо... Не хотіла Вас будити...

Надія Забіла: – Ось тобі хрест, Олександро, (*хреститься*) хай лише встане, я її за патли відтаскаю.

О. Білозерська-Куліш: (*з посмішкою*) – Нікого ти, сестро, не відтаскаєш... Не такого ми з тобою виховання... Не вчили нас батько з матір`ю зверхньо на простих людей дивитися. Ні нас, ні брата нашого... То якщо ми вже змолоду такі не були, то годі й зараз сподіватися.... Та й не маємо ми права, а ні морального, а ні юридичного, чужу наймичку за провини карати. Ось приїде Варвара Яківна, хай вона з нею і бідкається.

Надія Забіла: – Твоя правда, сестро... Але ж вреднюча яка, нечепурна... Учора сидить собі на лаві щось вишиває... Схилилася... А шия чорна така від бруду, наче вона з поля вернулася.... Я їй кажу: «Лукерко, а шию не пробувала вимити?», а вона мені: «Ви, панно, за своєю слідить..., а я своїй раду дам!»

О. Білозерська-Куліш: (*здивовано*) – Що, отак і сказала?

Надія Забіла: – Отак і сказала... Ще й набусурманилася, наче б я її чимось образила... Знаєш сестро, скажу тобі

відверто, мені Лукерія з першої ж пори показалася дівчиною лінивою, нечепурною і дуже легкодухою. Нероба вона...

Надійка: – А ще й до того, невмивана і нечесана... А несе себе з парубками так, наче вона перша красуня... Вихваляється перед ними своїм тонким станом.... А я підгледіла, як вона шнурівку під вишиту сорочку одягала. Затягувала шнурки так туго, що аж петельки відлітали...

Надія Забіла: (*перебиваючи*) – Доню, скільки я раз тобі говорила, що підглядати і підслуховувати для шляхетних дівчат не гідно... Ну, скажи мені, чим нині ти відрізняєшся від Лукері? Така ж невихованість...

Надійка: (*улесливо*) – Вибач, мамочко, але ж мені було так цікаво... Лукерія, завжди говорить, що за нею хлопці так побиваються, так побиваються, що аж паркан тріщить... А вона на них і бровою не веде!

Надія Забіла: – А тобі, доню, що з того? Ти ще мала на парубків оком кидати... Та й не рівня вони тобі!

О. Білозерська-Куліш: (*сміючись*) – Та годі, тобі сестро. Хіба ж не пам'ятаєш, як сама такою була. Як з Мотронівки до Оленівки у церкву бігала, щоб когось там побачити...

Надія Забіла: – Олександро, припини! Невже тобі байдуже, якою виросте твоя племінниця?

О. Білозерська: – Та звичайно ж ні! Але я переконана, що виросте вона розумною, добре вихованою панянкою. Буде щаслива у шлюбі. А ще займеться літературою... Як я, чи Панько... Я їй навіть псевдонім вигадала – Наталка-Полтавка, як у Котляревського... Така ж наполеглива у досягненні мети.

Надія Забіла: (*з іронією*) – Мало нам Ганни Барвінок, так ще і Наталка-Полтавка мусить бути...

О Білозерська: – Мусить, сестро, мусить... Бо житиме вона вже в інший час... і в іншій Україні. То хто ж про нас, про наше покоління розповість? Про Тараса, про Панька, про Костомарова, про Забілу?

Надія Забіла: – Ой, сестро, про нього вже краще і не згадувати...

О. Білозерська: – Чому? Невже ще серце тьохкає?

Надія Забіла: *(суворо)* – Замовч. Надійко, ти вже допила чай? Іди у садочок на гойдалку...

Надійка: – Мамо, я не хочу... Дозволь тут побути. Тітка Саша так гарно розповідає...

Надія Забіла: – Кажу ж тобі годі... Іди погуляй, а то тобі тітка ще й не те розповість.

О. Білозерська: *(сміється)* – І розповім, розповім... Краще хай уже я, а не Лукерка...

Надійка: *(сміючись)* – А ще Лукерка розповідала, що її залицяльники крали із панського столу усяку дичину та солодощі, та й таскали їй у кишнях...

Надія Забіла: *(роздратовано)* – Дочко, припини. Та що ж це за напасть така... Звідки ти такого глуму понабиралася... Я це так не лишу... Олександро, чого вчить вона мою дитину? Пройдисвітка...

(Білозерська – Куліш підвелася і пройшлася терасою)

О. Білозерська: *(звертаючись до дівчинки)* – Надійко, залиш нас... Нам дійсно з мамою необхідно обговорити одну важливу справу...

(Дівчина встає, виходить із за столу, робить реверанс і хутко вибігає углиб сцени де сідає у крісло-гойдалку і починає гойдатися)

О. Білозерська: – Даремно, сестро ти так про Лукерію... Хіба ж винна вона, що життя отак повернуло... Хіба ж знаєш як доля назавтра посміхнеться...

Надія Забіла: – Про що ти говориш, Олександро? Про яку долю? Про сирітську... Так, я знаю яка вона тяжка. Варвара Яківна розповідала, що Лукерія лишилася сиротою зовсім маленькою, її батьки загинули від холери, коли їй виповнилося ледве п'ять роцків.

О. Білозерська: (*хитаючи головою*) – І так сестро... і зовсім не так... Не знаю, чи правду я тобі скажу, чи передам побрехеньку кимсь ладно складену... Але цю історію розповів мені Куліш... Ти ж знаєш, що він змолоду працював у канцелярії Ніжинського юридичного ліцею... Саме цей ліцей і закінчував Микола Якович Макаров, хазяїн нашої Лукерії... Так от там, чи пліткували, чи правду казали... Але розповідав один близький сусіда Макарових, що буцімто старий поміщик Макаров попросив свою покоївку, зробити його сина Миколу чоловіком, щоб не довелося юнакові позбавлятися цноти у якомусь брудному ніжинському єврейському борделі. Покоївка блискуче впоралася зі своїм завданням. Але хлопець від тих жіночих пестоців та втіх ледве не втратив голову. Він закохався... Розуміючи усю небезпеку скоєного, старий поміщик хутко віддав покоївку за помічника повара Івана Полусмака, який давно за нею впадав. Причому пан подарував нареченій такий великий посаг, наче це була його донька.... А через чотири місяці Мар'яна народила дівчинку. Це було у травні 1840. Говорять, що старий пан особисто розпорядився, щоб відіслали екіпаж за бабкою-повитухою... І добре нагородив її. Довго провозилася повитуха з породіллю, та згодом винесла новонароджену дитину. Через кілька днів її охрестили. Батюшка, як годиться, полистав святки на три дні в обидва боки і щоб догодити багатому пану, вибрав ім'я «Гликерія», що в перекладі з грецької означає «Солодка», день якої припадає на 13 травня.

Назначений батьком Іван Полусмак турботи про дитину полишив на матір, а весь свій вільний час віддавав смакуванню горілок, які поставляв пану до столу, справжній знавець цієї справи, гурман і дегустатор, а ще чудовий поет Віктор Забіла. Якого безперечно ти добре знаєш ще по Борзнянщині...

Надія Забіла: *(роздратовано)* – Олександро, я ж просила тебе не нагадувати мені про нього...

О. Білозерська: *(усміхнено)* – А я й не нагадую... Я лише переповідаю історію життя цієї бідної дівчини... Так от, коли її батьки померли, старий пан Макаров, не полишив її напризволяще, а забрав, наче б то у прислуги, до своєї доньки Варвари. Хоч жила Лукерія на чорній половині будинку, разом зі слугами та їх дітьми. Зростала вона розумною і кмітливою. Була улюбленицею двірні. Лакеї їй носили з панського столу солодоці. Жінки навчили вишивати... Так і жила...

Надія Забіла: *(стишено)* – А як же її справжній батько... Як Микола Якович?

О. Білозерська: – А ніяк... Мовчить, робить вигляд, що не знає і не відає чия то дитина... Після закінчення ліцею подався з Ніжина до Петербургу... Та й старий пан нікому не признавався від кого завагітніла покоївка... Але коли помирав, то лишати свою кровинку беззахисною не наважився. Наказав, щоб записали її у метриці, наче б то, що її батьки були не кріпосними, а вільними козаками... От як!

Надія Забіла: *(здивовано)* – То чого ж вона у прислузі? Чому не вільна?

О. Білозерська: *(втомлено)* – А це я вже тобі, сестро, не скажу. Запитай у її пана... Та й куди їй діватися тут у Петербурзі..? А так: і стіл, і дім... ще й копійка якась за

вишивання. Вона ж стала справжньою майстринею... Вишиває по всякому, навіть білим по білому. А то є ознака вже найвищої майстерності.

Надія Забіла: – Так, я знаю... Я бачила її вишивки. Дуже гарні...*(подумавши)*

Ти знаєш, Олександро, попри моє негативне ставлення до Лукерії, усе ж у ній щось є...Щось невловимо привабливе. Красунею її назвати не можна... Так собі, приємна українського типу дівчина: середнього зросту, кругловида, трохи веснянкувата, кароока, рот маленький, уста пишні, вишневі, коси густі, темно русі... ну що здається особливого? Але ж тримається як – гордо, незалежно, з викликом... А постава. Пишна у плечах, вузька в талії... Вона ніби хизується цим... Звідки це у простої дівчини? Та й за словом у кишеню не полізе...

О. Білозерська: – Не знаю, сестро. Про це лише Бог відає. Я ж тобі розповіла про те, що знала...

(підбігає Надійка)

Надійка: *(радісно вказуючи на тин)*

– Мамо, тьотю Сашо, до нас здається Тарас Григорович іде! Я його запримітила ген-там, ще біля гаю...

(сестри підходять до паркану, дивляться у далечінь)

О. Білозерська: *(радісно)* – Дійсно, перехожий на Тараса схожий! Звідки це він?

Надія Забіла: – Та звісно звідки... зі станції... Приїхав потягом з Петербурга та ще до Стрільні чотири верстви пішки пройшов... Ліском та полем... Ось і дістався до нас...

О. Білозерська: – Який молодчина! А мого Панька за вуха з міста не витягнеш... Якихось двадцять верств звідси до Петербурга, а він все ремствує: «Ніколи! Часу немає...Робота заважає»

Надія Забіла: – Ой, сестро, здається мені не це його тримає в Петербурзі... Ой, не це... Тарас дивись також не менше зайнятий: і нове видання «Кобзаря» готує, і «Катерину» впорядковує для перекладу російською мовою, і мистецтво гравюри опановує. А час знайшов, щоб нас навідати...

(махає рукою, ніби вітає Тараса що наближається, далі із запитанням поглядає на сестру). Панько, хоч на свій день народження завітає до нас? Ось уже ж незабаром?

О. Білозерська: – Так, 27 липня, але про це ми не домовилися. Може Тарас якусь звістку принесе!

Надійка: *(запитує)* – Мамо, а можна я назустріч Тарасу Григоровичу вибіжу? Зустріну його...

Надія Забіла: *(посміхаючись)* – Та добре, доню, біжи...
(Надійка вибігає)

О. Білозерська: – Тараса треба пригостити з дороги. Роздмухати самовар..., дістати випічку.

Надія Забіла: *(з докором)* – То буди хутчіш свою Лукерку! Годі їй вже неробі спати! Гості у нас!

О.Білозерська: – Так, звісно так... *(Голосно)* Лукерко! Чуєш, Лукерко! Хутко вставай, годі спати! У нас гості...

(Із за сцени лунає: «Та чую я, чую! Зараз прийду!»)

Надія Забіла: – От бісова дівка! Ніщо її не лякає...
(виходить заспана Лукерія, вона не розчесана, у довгій спальній сорочці, босоніж...)

Лукерія: *(потягуючись)* – Ну чого б я отак волала, пані! Ну хто вам сказав, що я сплю? Я уже більше, як пів години сиджу лиштви вишиваю. Що то, скажіть не робота? А ще ліжко застелила...

Надія Забіла: *(перебиваючи її)* – Та ти краще б косу заплела... Та до ладу себе привела, а то гидко дивитися...

Лукерія: (з викликом) – То й не дивіться...! Я вас не змушую.

О. Білозерська: (суворо) – Лукеріє! Притримай язика! Годі просторікувати...

Лукерія: (ворожо) – А чого вони...
(заходять Шевченко і Надійка)

Надійка: (весело) – Тарасе Григоровичу, а ми ввечері на прогулянку до «Квіткового саду» Великого князя Костянтина підемо? Ходімте, там завжди духовий оркестр грає і люд гуляє... Там такі пані походжають...

Шевченко: (сміється) – Та застарий я вже з панянками гуляти. Давай краще сходимо на Леваду, на колодки, там звичайні парубки з дівчатами збираються... Знаєш яких чудових пісень співають? Чи чула?

(тихенько наспіває) :

«Ой, у лузі, лузі... Червона калина...»

(обриває пісню, шляхетно кланяється Білозерським)

– Доброго ранку чарівні, Олександро Михайлівно !

(цілує руку О. Білозерській-Куліш)

Надіє Михайлівно!

(цілує руку Н. Забілі)

– Чи не зарано я до гостини?

Надія Забіла: (з посмішкою) – Та, що Ви, Тарасе Григоровичу, ми завжди раді бачити Вас. Як Ви добралися?

Шевченко: (щиро) – Чудово... Зійшов на станції та й почимчикував до Стрільні. Огледів неповторні краєвиди. А яку дзвінку пісню співає у полі жайвір...

О. Білозерська: (з посмішкою) – Ви поет, Тарасе Григоровичу! То можете у будь-якій буденщині знайти романтику... Які новини з Петербургу?

Шевченко: *(стримано)* – Для Вас не втішні, Олександро Михайлівно. Пантелеймон Олександрович просив передати, що не зможе приїхати до Вас на свій день народження... Невідкладні справи зуть його до Ніжина.. Завтра збирається від'їжджати... Хоче також навідати Матронівку... Я йому гостинця для Забіли передав. Обіцяв завезти.. Прохав, щоб Ви не сумували... А ще, щоб в день його ангела ми добряче випили за його здоров`я! Я обіцяв...

Надія Забіла: *(з посмішкою)* – Та звичайно ж вип`ємо. Правда ж, Олександро? Неодмінно...

О. Білозерська: *(стримано)* – А що нам лишається.

(Шевченко побачив Лукерку, здивовано розводить руками)

Шевченко: – А це що за мара? Дівчино, чи ти була не забула, що зранку зачісуватися треба? Чи може ти такою нечопайдою і вродилася? Куди воно годиться.. Так ні ж... У Карташевських я тебе бачив гарно вдягнуною, моторною, під тобою ж на три версти земля горіла. Не вже так нові пани занедбали...

Надія Забіла: – Тарасе Григоровичу, припиніть! Ледащо воно і є ледащо...

Шевченко: *(задумливо в зал)* – Ледащо... Скільки раз змолоду чув я ці слова... Скільки тумаків і запотиличників отримав від ненависного пана Енгельгарда... Ось так і зараз... принижують цю бідну дівчину – кріпачку, обездолену і неприкаяну, як сама Україна... Ганьба, панове, ганьба!

(Грім, блискавка, гасне світло, блискавиці продовжуються)

Ява 5

(Декорація та ж. Дача в Стрільні. Липень 1860 рік. На терасі сестри Білозерські. П'ють чай.)

О. Білозерська: – Щось зачастив до нас Тарас Григорович. Чого б ото? Обіцяв і сьогодні бути...

Надія Забіла: *(зітхнувши)* – Буцім ти не знаєш, сестро, чому. Заморочила йому голову Лукерка... Заморочила своїм кокетством та плітками. Ти ж глянь, як вона чепуритися стала. Зранку від люстра не відірвеш...

О. Білозерська: *(зі сміхом)* – Ну тобі, сестро, не вгодиш... То сварила Лукерку, що нечесана та невмивана, а тепер, що чепурна та принадна. Хіба ж то погано?

Надія Забіла: – Та звісно, що не погано. Але навіщо вона ото робить? Хіба не розуміє, що Тарас їй не рівня?... Хіба ж така дружина йому потрібна?

О Білозерська: *(здивовано)* – Сестро, чому це тебе так розхвилювало? Чи бува гедзь тебе у одне місце не вжалив? Чого ти бідкаєшся за Тараса? Нехай сам обирає...

Надія Забіла: *(ляснувши у долоні)* – Тільки не кажи мені, Олександро, що тобі байдуже до долі Тараса. Хіба я не пам'ятаю, як у Мотронівці перед одруженням з Паньком блукала алеями саду і гіркі думи думала... Про що, вірніше, про кого? Чи не про Тараса?!

О. Білозерська: *(перебиваючи)* – Облиш, сестро! Коли то було... Та й не про Тараса я думала... щоправда, не зовсім... Так, подобався мені Тарас, і я йому... Але ж між нами був Панько... Тарас подобався, а Пантелеймона любила... Принаймі тоді так думала.

Надія Забіла: – От бачиш, а кажеш, що байдуже хто буде Тарасу за дружину...

О. Білозерська: (*врівноважено*) – Надіє, це має вирішити сам Тарас. Це його доля.... Пригадай, які надії ми покладали на Варвару Репніну..? А що з того вийшло... (*махнула рукою*)

Надія Забіла: – Та все ж ми не повинні стояти осторонь. Ми повинні розкрити йому очі на Лукерку. Йому така дружина потрібна, щоб душевні рани згоїла, лід у серці розтопила, вірною порадицею стала....

О. Білозерська: (*зацікавлено*) – То що ти пропонуєш?

Надія Забіла: – Не що, а кого... Давай запросимо до нас на гостини Надію Ракович. Вона знайома з Тарасом ще з минулого року. Пам'ятаєш на літературному вечорі у Карташевських Микола Макаров їх знайомив. І потім, ще кілька раз зустрічались...

О. Білозерська: – Так, пам'ятаю. Дуже вихована й ерудована панна.

Надія Забіла: – Вона до безтями закохана у Шевченка, точніше у його вірші. Тарас для неї не просто поет. Він, за її виразом, – Глас Божий на землі. Так от їй і треба пояснити, що він не намісник Бога, а звичайний чоловік, який здатний кохати...

О. Білозерська: (*перебиває*) – А йому, що ти поясниш?

Надія Забіла: (*морщить лоба*) – Кому, йому?

О. Білозерська: – Тарасу... Що ти поясниш Тарасу? Які переваги пані Ракович наведеш? Зрештою, як змусиш полюбити її?

Надія Забіла: (*схвильовано*)- А що її переваги та чесноти ще слід доводити?! Хіба їх одразу не видно? Вона – дворянка, добре освічена, ерудована, знає кілька мов... Зрештою вона

чепурна, охайна, має добрі манери... гарно вдягається. Та ще й обожнює Тараса.

О. Білозерська: *(глузливо)* – Ото ж бо й біда, що обожнює... Хіба ти не знаєш, що Тарас дворянок, як чорт ладана, сахається. Не сприймає їх душа його. Розум сприймає, а серце ні...

Надія Забіла: – То що й ми для нього чужі?

О. Білозерська: *(задумливо)* – Та, здається, що не чужі, але й не найрідніші... Ми близькі по духу, по літературній справі... Нас ріднить наш біль за Україну.... Але він ніколи не вибачить нам дворянства.

Надія Забіла: *(тихо)* – То ти проти того, щоб запросити на гостини Надію Ракович?

О. Білозерська: *(з посмішкою)* – Та звичайно ж ні! Але переконана, з того мало що вийде... А втім на все воля Божа... *(зітхає)*.

(Входить Тарас. Він несе у руках букет польових квітів)

Шевченко: – Мої найщиріші вітання, чарівне жіноцтво!
(зупиняється, розриває букет навпіл, по черзі підходить до жінок)

– Шановна, Надіє Михайлівно!

(цілує руку, подає квіти)

– Шановна, Олександро Михайлівно!

(цілує руку, подає квіти)

– Ці чарівні польові квіти я зібрав спеціально для вас, щоб засвідчити свою повагу і шанування.

О. Білозерська: – Дякуємо, друже Тарасе! Ми у цьому анітрішечки не сумнівалися... Які чарівні квіти! Піду знайду для них підходящу вазу та й поставимо їх тут, на терасі... Хай прикрашають наш відпочинок *(виходить)*.

(Кілька секунд на сцені триває мовчанка. Обоє співрозмовників ніяково і мовчать. Першим її порушує Шевченко)

Тарас: *(дещо зніяковоло)* – Надіє Михайлівно, ви знаєте мене вже більше як п'ятнадцять років... З дня першого нашого знайомства у Мотронівці... Чи можу я прохати у Вас поради? І чи зрозумієте Ви мене?

Надія Забіла: *(схвильовано)* – Так, Тарасе Григоровичу... Я думаю, що роки нашої дружби дозволяють нам розмовляти чесно і відверто. Я буду щиро рада, якщо моя порада стане вам у пригоді...

Шевченко: *(ніяковіючи)* – Надіє Михайлівно! Карташевські і Макаров шанують вас надзвичайно глибоко. Вони поважають і цінують вашу душу... Варвара Яківна, полишаючи вам Лукерію, сказали що ви втілення добропорядності і честі...

Надія Забіла: – Не перебільшуйте, Тарасе Григоровичу. Це вона вам сказала?

Шевченко: – Та звісно ні. Це мені Лукерія передала, Але справа не втім...

Надія Забіла: – Та в чому ж, Тарасе Григоровичу?

Шевченко: – Ви ж знаєте минулого літа я їздив на батьківщину. Відвідав братів, сестру... Та й надумав я назавжди оселитися у рідному краї. Не можу я вже тут... Серцю важко, душі важко... Думами щоденно літаю на свою Україну убогу. А там... Там я оживаю. Усе навколо рідне, своє... І дихається вільніше, і пишеться свободніше, і рука сама до пензля чи олівця тягнеться. Там мої друзі, моя рідня...

Надія Забіла: – Я добре вас розумію, Тарасе Григоровичу. Сама б ластівкою полетіла б до батьківської оселі. Бо немає в світі ріднішої землі за Україну...

(втирає хусткою набіглу сльозу)

Шевченко: – Так от, Надіє Михайлівно. Попрохав я брата Варфоломія, щоб підшукав мені він діляночку землі під забудову. Хочу хатину поставити. Ну не зовсім хатину, а будиночок... Щоб було де і родині жити, і гостей приймати, і художню майстерню облаштувати. Я уже і план будинку намалював... Хай при наступній зустрічі візьму, то й вам покажу...

Надія Забіла: – Це чудово, Тарасе Григоровичу! Допоможи вам Боже!

(Шевченко жестом руки зупиняє її)

Шевченко: – То брат Варфоломій, спасибі йому, підсутився, поклопотався... та й знайшов мені саме таку діляночку, яку я хотів... Неподалік від Канева, на пагорбі... Видко Дніпро... Достатньо місця і для будиночка, і садочок можна насадити, і для городу місця досить... А що найголовніше – по грошам! Спасибі йому за клопіт, домовився, вже й по руках вдарили...

Надія Забіла: *(радісно)* – Вітаю вас, Тарасе Григоровичу! Я дуже рада...

Шевченко: *(схвильовано)* – Та поки що нема з чим вітати. Бо нема ні будиночка, а ні садочка, а ні родини...

Надія Забіла: – Та які ваші роки, Тарасе Григоровичу, ще усе надолужите.

Шевченко: – Ото ж і біда, шановна Надіє Михайлівно, що роки підганяють. Мчать мої роки, мов необ'їжджені коні... Тому й мову сьогодні про них із вами завів.

Надія Забіла: – Не розумію, Тарасе Григоровичу, про що це ви?

Шевченко: – Зараз усе поясню, Надіє Михайлівно, усе поясню... То навіщо ж мені отой будиночок, і садок, якщо у

ньому немає господині? Якщо хата не повниться дитячим сміхом?

Надія Забіла: (*здивовано*) – То чим же я вам зараджу?

Шевченко: – Поговоріть з Карташевськими нехай віддадуть за мене Лукерку. Вони ж вашу думку цінують...

Надія Забіла: (*схопилась*) – Лукерку?!!!

Шевченко: (*теж підводиться*) – Так, Лукерію!

Надія Забіла: – Боже мій, що ви задумали, Тарасе Григоровичу?! Хіба ви не знаєте, що то таке Лукерка!!

Шевченко: – Не розумію, чим вона вам не догодила? На скільки мені відомо і в роботі вона моторна, і у поведженні справна...

Надія Забіла: (*перебиваючи*) – Та ледащо вона! Ледащо і нероба... Не вірите мені, у двірні запитайте... Встає ранком, коли заманеться. Робить те, що бажає... Слова їй поперек не скажи...

Шевченко: (*невдоволено*) – Вона теж людина, має право...

Надія Забіла: (*сплеснувши у долоні*) – Та не про права зараз річ, Тарасе Григоровичу! Не така вам потрібна дружина, не така!...

Шевченко: (*стримано*) – Ви мене дивуєте, Надіє Михайлівно. Чому не така? А яка ж?!

Надія Забіла: – Щоб зрозуміти вас зуміла..., осягнути ваш талант, добрим порадиником стала і другом. Щоб серцем за вами боліла...

Шевченко: (*безнадійно*) – То де ж таку знайти? Де зустріти?

Надія Забіла: (*з надією*) – Та є такі панни, Тарасе Григоровичу! Є... Вам тільки уважно пригледітись треба... І розумні, і добре виховані, і ерудовані, а що головне – вас глибоко шанують і поважають. Моляться на вас, як на Бога.

Шевченко: (*задумливо*) – Щось не второпаю про кого це ви мову ведете?

Надія Забіла: – А хоча б і про Надію Ракович. Чим погана панна?

Шевченко: (*глузливо*) – Що оця худюча до прозорості, екзальтована дворяночка?! Ви що й справді уявляєте нас поруч?! (*сміється, згодом*)

Надіє Михайлівно, ви можете уявити, що пані Ракович буде підмітати віником хату, возитися коло печі, мити посуд і готувати страви...

Надія Забіла: (*безнадійно*) – Її посагу і вашого заробітку буде достатньо, щоб утримувати служницю...

Шевченко: (*роздратовано*) – Та не хочу я служницю! Мені потрібна жінка, щоб уміла це все робити сама... Та ще й дітей доглядати... Ви пропонуєте мені пані Ракович, а скажіть, Надіє Михайлівно, чи здатна вона мені народити трьох, а як Бог дасть, то й п'ятерко діточок?.. І не просто народити, і ще й вигледіти... А Лукерія зможе!

Надія Забіла: (*роздратовано*)

– Ця і не таке зможе... Ви засліпились, Тарасе Григоровичу! Не ймете віри мені, то запитайте будь в кого, у скільки Лукерія спати лягає. До котрої з парубками та солдатами женихається...

Шевченко: (*спокійно*) – Молода іще, от маки і цвітуть... А буде за чоловіком, то й заспокоїться. А ні, то дітьми так обсаджу, що ніколи й вгору буде глянути...

Надія Забіла: (*схвильовано*) – Не така вже й молода. Двадцять літ виповнилося. А у вісімнадцять сватався до неї кухар із сусіднього з Карташевськими будинку... Сватався та й передумав... Запитайте Варвари Яківни, вона розповість...

Люди відмовили... Кажуть на Лукерці немає того місця, де руки лакеїв не сновигали...

Шевченко: *(рвучко підвівся)* – Надіє Михайлівно! Хоч би й батько мій рідний устав із домовини та й сказав мені це, то й його б я не послухав...

Надія Забіла: *(безнадійно)* – Воля ваша, Тарасе Григоровичу. Як знаєте... Вибачте, мені потрібно іти... *(виходить)*

Шевченко: *(до залу)* – От і не вір приказці, що рука руку миє. Якщо мова про панну, то вона і чепурна, і розумна, і вихована... А якщо про бідну дівчину, то – нероба, ледащо, нечопайда... Та ще й в усіх гріхах звинуватять. Ні, паняночки, не буде по – вашому... Кого намітив, ту за дружину і візьму... І сам чорт мені не брат... А ви язиками плескайте... Треба неодмінно сьогодні ж з Лукерією поговорити.

(На терасу виходить Олександра Білозерська. В руках у неї ваза із квітами)

О. Білозерська: – Вибач, Тарасе, затрималася... Треба було Надійці із французьким допомогти *(ставить квіти)*. А де Надія Михайлівна?

Шевченко: *(понуро)* – Вийшла...

О. Білозерська: – Чому так без настрою відповідаєш? Чи трапилось щось? Я щось цікаве пропустила?

Шевченко: *(рیشуче)* – Та ні... Нічого... Окрім того, що твоя сестриця наговорила мені про Лукерію...

О. Білозерська: *(здивовано)* – А до чого тут Лукерія?

Шевченко: – Я її люблю і хочу взяти собі за жінку.

О. Білозерська: *(рвучко)* – Тарасе, ти збожеволів?!

Шевченко: – Та ні. Поки що сповна розуму...

О. Білозерська: – І тебе цікавить оця дівача?!

Шевченко: *(холодно)* – Олександро Михайлівно, я вас попрошу...

О. Білозерська: – Добре, Тарасе Григоровичу. Я вас зрозуміла... То ж що ви хочете від нас?...

Шевченко: – Я хочу, Олександро Михайлівно, щоб ви із сестрою замовили слово перед Карташевськими стосовно нашої з Лукеркою подальшої спільної долі.

О. Білозерська: (*холодно*) – Сестра цього робити, Тарасе Григоровичу, не стане... І я прошу, залишити її у спокої... Що ж стосовно мене... То я, задля нашої багаторічної дружби, пристану на це... Але прошу тебе, Тарасе, подумай... добряче подумай, щоб не вскочити у халепу...

Шевченко: (*сумно*) – Та я, Олександро, добряче вже подумав. Вбиває мене самотність... Що ж вік мені одинаком вікувати?! Чому ж я маю відмовлятися від радощів сімейного життя? Я вже й ґрунт на Україні під будиночок пригледів... Брат Варфоломій ось-ось завдаток має віддати. А без жінки: і над самісіньким Дніпром, і в новій веселій хаті – я буду самотнім. А Лукерка... Лукерка... буде мені за добру дружину. Бо вона той ідеал, який я мріяв зустріти усе своє життя: сирота, наймичка, кріпачка, українка, осина талія, карі очі... Саме її я зможу зробити щасливою..., саме її поверну до життя! Дам освіту, вдягну, як паву, незгірш за будь-яку з панянок, пригорну до самого серця, відцілюю її самотність. І заживемо ми в парі у своїй хаті над Дніпром! І подаруємо Україні діточок стільки, скільки Бог дасть... (*благально*)

Олександро, не лишай мене останньої надії... Прошу тебе... і поговори з сестрою.

О. Білозерська: – Добре, Тарасе, поговорю... Ми допоможемо тобі. Задля нашої дружби, нашої давньої дружби... Але, гляди, не помились!

Шевченко: – Це вже мої клопоти, сестро...
(*цілує Білозерській руку. Гасне світло*)

Ява 6

(Дія відбувається там же і цього ж дня. Альтанка. У альтанці двоє Лукерка і Шевченко. Він тримає її за руку).

Шевченко: – Лукеріє, серце моє, маю тобі щось сказати...

Лукерія: – То говоріть, панночку...

Шевченко: – Не називай мене паном. Я ж просив...Ну який я пан?! Я такий як і ти – сирота убогий...

Лукерія: – Та ні, ні... Ну який ви сирота... Можливо колись і були... Але то уже тереном поросло... З вами пани, як із рівним спілкуються... А вдягнені ви як? Як справжній пан... Та й грошики є... Он скільки цукерок мені накупили!

Шевченко: – Та гроші є...звісно є... Та не в грошах щастя!

Лукерія: (*перебиває*) – Е ні, панночку... Саме в грошах! Мені аби гроші, то я усе б у світі змогла...

Шевченко: (*жартуючи*) – Ну і що б ти змогла?

Лукерія: (*захоплено*) – Я б накупила собі найкращого вбрання. Такого, як у панянок. Та ні, ліпшого від них...Я б набрала найкращого у світі взуття – чобіток, черевиків, капців. А ще, я б придбала найкращого фаетона із прудконогими кіньми і розїзджала Петербургом, як цариця...

Шевченко: (*здивовано*) – І звідки це взялося у тобі? Звідки ці химерні мрії?

Лукерія: – Чому химерні? Так буде колись...А якщо й ні, то що вже і помріяти не можна?

Шевченко: (*сміючись*) – Та можна, безперечно, можна.

Лукерія: – А у вас мрія є?

Шевченко: (*радісно*) – Та звичайно ж є... Облюбував я собі на Україні моїй милій клаптик землі. І збудую я на ньому будиночок. Просторий такий, світлий...

Лукерія: – У два поверхи?

Шевченко: – Чому у два? В один... Але з світлицею, робочою, піддашшям... З ганком великим. А з того ганку видно і Дніпро старий, і кручі... А навколо будиночку сад і квітник... А в саду яблуньки, груші, черешні.

Лукерія: – А в квітнику – лілії, півонії, жоржини...

Шевченко: (*схвильовано*) – Так, так, моє серденько...

Лукерія: – А у садку соловейко тьохкає... дзвінко так.

Шевченко: – А у гаю зозуля кує...

Лукерія: (*твердо*) – Гарна мрія! Але гірша, чим моя!

Шевченко: – Чому мрія?! Брат Варфоломій уже й завдаток віддав...

Лукерія: (*здивовано*) – Який завдаток?

Шевченко: – За ґрунт... Уже і будівельні матеріали закупає.

Лукерія: – То це правда?!

Шевченко: – Суща... Як усе буде добре, то восени поїдемо на розглядини.

Лукерія: – Добре вам! Я б теж на Україну помандрувала. Тут вже набридло...

Шевченко: – То в чому ж річ?

Лукерія: – Пани не пустять... Восени знову до Петербургу, прислужувати...

Шевченко: – А що б ти сказала, кохана моя, якби я запропонував тобі у тому веселому будиночку за господиню стати? Усім тим управляти і раду давати?

Лукерія: – Я б, певне, згодилася...

Шевченко: (*радісно*) – Серце моє!
(*Міцно обіймає її, цілує у голову*)

Лукерія: (*пручаючись*) – То чого оце ви, панночку...
(*відитовхує*)

Шевченко: (*з подивом*) – Та ти ж щойно дала мені згоду...

Лукерія: – Яку?

Шевченко: – Стати моєю дружиною...

Лукерія: (*здивовано*) – То ви мене за дружину взяти хочете? То це була не омана?...

Шевченко: (*схвильовано*) – Так, моя люба, так... То скажи мені ще раз: чи згодна ти піти за мене?

Лукерія: – Та не знаю... А ви багатий?

Шевченко: – Нам на життя вистачить...

Лукерія: – Тоді згодна.

Шевченко: – Щастя моє! (*обнімає її, Лукерія не пручається*).

Лукерія: – То це мені можна вже квітку, як наречений в косах носити?

Шевченко: (*махнув рукою*) – Та можна... Звісно можна...

Лукерія: – І черевики ви мені нові справите?

Шевченко: – Обов`язково справлю!

Лукерія: – І корсетку?

Шевченко: – І корсетку!

Лукерія: – І пальто?

Шевченко: – І пальто... Навіть два. Світле – на весну, а темне – на осінь.

Лукерія: – А що пани скажуть?

Шевченко: – А що вони мають сказати?

Лукерія: – Чи віддадуть?

Шевченко: (*сміється*) – Віддадуть! Я вже з ними розмовляв. Олександра Михайлівна обіцяла допомогти, поклопотати перед Макаровим та Карташевськими. Думаю, і Надія Михайлівна не відмовить...

Лукерія: – Надія Михайлівна мене не любить...

Шевченко: – Дарма. Вони добрі люди. Та й я особисто звернуся листом до Миколи Яковича... Він дасть тобі вільну... Обов`язково дасть..

Лукерія: – Дивіться ж, ви мені обіцяли... Без благословення пана я заміж не піду! Він мені, як батько рідний...

Шевченко: (*схвильовано*) – Напишу... І ти йому напиши... Отак, як мені сказала, так і напиши.

Лукерія: – Та я пишу повільно... Читаю швидко, а пишу повільно... Змалечку мало писала...

Шевченко: – То нічого, я попрошу Олександру Михайлівну, то вона за тобою запише... З твоїх слів. Ти казатимеш, а вона писатиме. Згода?

Лукерія: (*примирливо*) – Добре. Я згодна..

Шевченко: (*схвильовано*) – Який я радий! Який я радий, що ти дала мені згоду. Кохана моя!

Лукерія: (*обережно*) – А нашим уже казати можна, що я ваша наречена?

Шевченко: (*сміючись*) – Та звісно ж можна! Навіть потрібно.

(Лукерія зірвавшись з місця, вибігає з альтанки, біжить до будинку через двір, гукаючи)

– Ура! Мене панич за дружину бере! Мене панич за дружину бере!

(вбігає до будинку, чути вигуки там, згодом вибігає)

– Я тепер наречена! Я тепер наречена!

(З будинку висипає двірня, на терасу виходять Білозерські)

Шевченко: (*сміючись у альтанці*) – Ох, і моторна дівка! Ох, і моторна... Йй богу, на три верстви під ногами земля горить... Добра буде жінка! Ой, добра...

(грає музика. Лукерія із двірнею танцюють. Шевченко сміється. Білозерські стоять мовчки).

Завіса

Кінець I дії

Антракт

ДІЯ ДРУГА

Ява 1

(На сцені темрява. Прожектор по одинці вихоплює дійових осіб, що стоять у різних кінцях сцени. Вони читають листи, адресовані один-одному. Хтось сидить за письмовим столом, хтось стоїть біля шафи, хтось сперся на камін, хтось стоїть біля бюро. Прожектор висвітлює їх по черзі, не дозволяючи потраплять у світло іншим. Лунає тиха музика, під час читання листа вона стихає.)

На авансцені Тарас Шевченко

Шевченко: Миколі Макарову, 30 липня 1860 року в м. Аахен, Німеччина.

«Шановний Миколо Яковичу!

Бог, в лиці Надєжди і Александрі Михайловен, помогає мені одружитися з вашою дочкою і сестрою Лукерією, помагайте ж і ви в купі з Варварою Яковлевной. Бо Лукерія, при купних наших друзях, 28 іюля сказала мені, що без братнього і батьківського вашого святого слова, вона не дасть мені такого ж свого слова. (Розумна і щира душа!) Вертайтесь же швидче до нас та благословіть і одружіть Лукерію з Тарасом, з вашим іскреннім другом, а поки що буде, напишіть їй і мені вашу думу і пораду.

P.S. Як побачите Мар`ю Александровну (Вовчок), то поцілуйте її гарненько за мене. Іскренній ваш Шевченко.»*

* Оригінали листів героїв твору цитуємо за виданням: Чалий М.К. *Життя і твори Тараса Шевченка: (звід матеріалів до його біограф.) / Михайло Чалий; пер., післям. та комент. В.Л. Смілянської. – К.: Веселка, 2011. – 263 с.: іл.*

(На сцені знову темно. Прожектор висвітлює стіл за яким сидить Олександра Білозерська і пише, поряд стоїть Лукерія і диктує)

Лукерія: Миколі Макарову в Аахен, 30 липня 1860 року.

«Милий, дорогоцінний Миколо Яковичу!

Насмілюсь Вас потурбувати й написати Вам. Прошу я Вас, не відмовте мені в моєму до Вас проханні, що я у Вас попрошу, бо як тепер трапляється мені жених і сватає мене, я Вас прошу настійливо, якщо Вам не обтяжливо, то Ви мене віддайте, якщо Ви спроможні для мене зробити таке щастя. Я до Вас пишу однаково, що до рідного батька, я за Вас буду Бога молити увесь вік і прошу я Вас, не знехтуйте, хоча я, може бути, не заслужила у Вас цього, то згляньтесь на моє сирітство, віддайте мене за цього чоловіка, якого Ви знаєте, Тараса Григоровича Шевченка. А ще я прошу Вас про одне: – порадьте мені, як мені – йти чи ні? Ви усе-таки більше за мене знаєте й усе. Коли він мені пропонував, то я не могла зважитися без Вашого дозволу, а позаяк я шаную Вас, як батька рідного, так Ви мені порадьте, як слід зробити все. Адже я в чужій стороні, ні з ким порадитися нічого, я сирота кругом, у мене ні батька, ні матері нема, я Вас вважаю і батьком і матір`ю своєю, бо в мене немає нікого...»

О. Білозерська: – Власноруч підпишись. Ось тут. *(вказує пальцем)*

Лукерія: *(виводить)* – Лукерія Полусмакова...

(Темно, прожектор вихоплює Миколу Макарова, він зачитує відповідь)

Макаров: Тарасу Шевченку в Санкт-Петербург, 18 серпня 1860 року.

«Мій щирий друже Тарасе Григоровичу!

Моє благословення й найкращі побажання душі моєї супроводять незмінно кожен порух Вашого життя. Так буде й стосовно Лукер`ї, дочки моєї. Та воно й не могло бути інакше, якщо на те Ваша та її добра воля. Та передусім я бажав би, щоб ви були щасливі й заспокоєні. Ось чому я думаю, що коли йдеться про ціле життя, то слід поміркувати гарненько, порадитися усім разом. Листовно це зробити не зручно. Зачекайте мене, я незабаром приїду.

М. Макаров.»

(Темно. Світло прожектора вихоплює Тараса Шевченка)

Шевченко: Варфоломію Шевченку в Корсунь, 22 серпня 1860 року.

«Я оце заходився жениться, то мені, бач, і тут треба гроші. Будуще подружжє моє зветься Лукер`я – кріпачка, сирота і така сама наймичка, як і Харита, тільки розумніша од неї, письменна і по – московському не говорить. Вона із під Ніжина. Восени, як одробишся з полем і окопаєш наше будуще кишло, вибери на тому кишлі найкраще місце і посади яблуню і грушу на пам`ять 1860 року 22 іюня. Поберемося ми після Покрови. Добре б ти зробив, якщо к нашому весіллю прислав сушених карасів десяток, другий або третій, та запеченого дніпровського ляща – одного, другого або й третього. Отаке-то скоїлось: несподівано я до тебе приїду в гості з жінкою – сиротою і наймичкою...

Твій Тарас.»

(Прожектор висвітлює Макарова. Він пише листа)

Макаров: – «Люба Лукерія! Оскільки я невдовзі повернуся в Петербург, то бажав би, аби ти зачекала до того часу відповідей на всі запитання твого листа. Заміжжя – діло велике й на все життя, слід гарненько подумати перед тим, як

зважитися. А втім, прошу тебе вірити, що я бажаю тобі усього доброго й щасливого і що ти маєш повне право виходити в усяк час заміж з цілковитою певністю, що одержиш моє благословення й щирі побажання душі моєї.

Відданий тобі Микола Макаров.»

(Прожектор висвітлює Олександрю Михайлівну Білозерську-Куліш. Вона пише листа Макарову)

О. Білозерська: Від Олександри Куліш Миколі Макарову в Аахен:

«Я й уявити собі не здатна тієї хвилини, добрий Микола Яковичу, коли ви побачите мого листа, написаного до Вас від імені Лукерії. Чи ж очікували Ви цього? Ви більшою мірою могли це передбачити, а ніж ми. 27 липня, у день ангела Пантелеймона Олександровича, за обідом я похлинулася й кажу, що буде до нас честь. Так і трапилося: після обіду приїхав Шевченко і зробив пропозицію Лукерії в саду. Нічого не підозрюючи, я пішла до нього у сад. Він помовчавши трохи, сказав: «Я приїхав до Вас Лукерію сватати, порадьте мені, у мене тут нікого нема». Ви й уявити собі не можете, до чого я була вражена не тим, що він хоче одружитися з покоївкою, а тим, що він обрав собі в подружжя Лукерію! Що на те сказати, трохи знаючи ті дуже недобрі риси, які прищепилися Лукерії чи то через рабство, чи вона від народження така зіпсута. Опинившись так неочікувано посередницею у такій важливій справі й усвідомлюючи неодмінну потребу доброї, відданої подруги життя для світлих осінніх днів Тараса Григоровича, я попри все це вважала за обов'язок висловитися щиро, щоб потім не докоряти собі нещирістю. І добре, й погане виявила, останнього було навіть більше. Шевченко каже мені: Чи не перебільшую ? – Ні, я кажу це вам для того, щоб опісля сумління

мене не докоряло, що я, люблячи Вас, могла від Вас хоча б щось приховати...Боже мій, який він засліплений! Поет і проза. Він створив собі ідеал і не бажає поглянути розплющеними очима, а нам боляче за нього... Пішов він у сад й сів із нею в альтанці: уся двірня збіглася й усі мешканці дачі ходили повз паркан і сміялися...(серце краялось на шматки). Ах, як сумно за Тараса Григоровича!»

(Прожектор висвітлює Надію Михайлівну Забілу)

Надія Забіла: – Від Надії Білозерської Миколі Макарову в Аахен.

«... До речі, про Лукер'ю. Ви даремно прохали мене прочитати частину вашого листа: вона, поки я обідала, поцупила Вашого листа, прочитала все й другого тільки дня повернула, хоча разом із нами скрізь його шукала. Замість того, щоб після Вашого усовіщання виправитися, вона завела вечорниці: ми ляжемо спати, я велю їй лягати, вона посидить трохи й пішла... і перед 3-ю тільки годиною вертається; розмовляє, співає, регоче з солдатами; ми чуємо, а вийти не можемо; тому, що вона проробляє це тільки тоді, коли у нас хтось ночує. Тарас Григорович через свою наречену пропонував мені 25 крб. на місяць, щоби я їй дала окрему кімнату, та я і за сто не бажаю тримати її і хотіла Вам писати ще до сватання, щоб Ви мені дозволили відіслати її на квартиру Варвари Яківни Карташевської».

(На авансцену виходить Шевченко)

Шевченко: Варфоломію Шевченку в Корсунь. – Тільки що спечене, ще й не прохолонуло:

Посаджу коло хатини

На спомин дружині

І яблуньку і грушечку

На спомин єдиній.

*Бог дасть, виростуть. Дружина
Під древами сими
Сяде собі в холодочку
З дітками малими.
А я буду груші рвати,
Діткам подавати,
З дружиною єдиною
Тихо розмовляти:
-Тоді, серце, як бралися,
Сі дерева садив я –
Щасливий я! – І я, друже,
З тобою щаслива!
Ото так то... Добре жити, та ще й про когось дбати... Ой
добре!
(Світло гасне)*

Ява 2

(Кімната на дачі у Білозерських. На софі сидить Лукерія і вишиває).

Лукерія: – І де це Олександра Михайлівна затримується... Мала б уже давно повернутися із Петербургу...

(вбігає Надійка)

Надійка: *(присідаючи до Лукерії на софу)* – Лукерія, а ти свого нареченого любиш?

Лукерія: – Та не знаю. Він і старий, і скупий, здається, так не охота й іти за нього...

Надійка: – Так він же відомий поет... Він – Шевченко!

Лукерія: – Ну то й що! А як поїдемо на село, то чи буде там сочинять? Та десь і друкуватися треба... *(розкриває вишитого рушника, звертається до Надійки)*

– Подобається?

Надійка: – Так... Дуже красиво... Лукерія, ти справжня майстриня!

Лукерія: – Отак-то... А за Шевченка я піду... Піду на зло дівчатам Карташевським, щоб вони збісились. До мене у Петербурзі кухар сватався, то дівчата Карташевських відмовляли його одружуватися. Говорили, що я негідна пара! Так от, на зло їм, я вийду за літератора та й ще полупанка. А таки вийду...*(чути як під'їхала карета, дзвоник, гримнули двері, заходить О.М. Білозерська-Куліш).*

О. Білозерська: *(з порогу)* – Лукеріє, тобі вітання від Тараса Григоровича, обіцяв після обіду заїхати... Я його учора бачила, так він оце передав даруночки... *(дістає із сумочки книжечку і хрестик на шнурку)*. Ось тобі «Грама-тка», а ось хрестик...

Лукерія: *(схопила книжку і не дивлячись поклала на софу, хрестик уважно розглядає, тре, плює на пальці і знову тре, згодом)* – А де ж проба? Він що не золотий?

О. Білозерська: *(спокійно)* – Та звісно, ні...

Лукерія: *(образено)* – Бог знає що... Теж мені гостинці... От якби золотий...

О. Білозерська: *(сміється)* – Так золотий заробити ще треба...

Лукерія: *(образено)* – Не піду за Тараса... Він скупий.

О. Білозерська: *(сухо)* – То чому ж. Коли ти хворіла він стільки дарунків он надіслав: вовняні панчохи, теплу хустку, ще й чобітки теплі обіцяв справити...

Лукерія: – Коли то було... А на обіцянки три роки чекають...

О. Білозерська: – А як ти хотіла... Ти ще Тарасу і не дружина, а він тебе подарунками обдаряє. І черевики кізлові

на шнурках придбав... і три низки коралів, і сережки з медальйонами.

Лукерія: – Так, сережки мені дуже сподобалися... У одному медальйоні хрест із жемчужними віточками, на другому – в жемчужі серце й Матір Божа, жемчугом висипані... Дуже красиві... і мені личать...

О. Білозерська: – Ото ж шануй Тараса Григоровича, повір він того вартий...

Лукерія: – Я не знаю. Заміж за нього все одно лячно іти. Сердитий він дуже. Чи то може через вуса таким виглядає?

О. Білозерська: – До чого тут вуса... Скільки знаю Тараса він завжди носив вуса, але від цього суворим не виглядав... Навпаки, посміхається та й ще вуса підкрутить, жартуючи. Справжній козак!

Лукерія: Ото ж бо й біда, що козак... А я його хочу бачити статечним паном... Щоб і одяг, і манери..., і щедрий.

О. Білозерська: (*вбік*) – Боже, у яку халепу Тарас втрапив... (*до Лукерки*) – Тараса люди шанують не за його манери, а за талант...

Лукерія: (*ображено*) – Ні, все одно я хочу, щоб він став паном... справжнім паном...

О. Білозерська: (*махнула рукою*) – Ет, нема з тобою про що говорити...

Лукерія: (*услесливо*) – Пані Олександро, а правда, що Тарас Григорович на Вашому весіллі старшим боярином був?

О. Білозерська: (*здивовано*) – Так, це правда... А чому це тебе цікавить?

Лукерія: – А у чому він одягнений був?

О. Білозерська (*з посмішкою*) – Як у чому? Та звісно ж у сюртуці... Я це добре запам'ятала, бо сама ж на лацкан квітку пришивала...

Лукерія: *(з радістю сплеснула у долоні)* – У сюртуці...
То він був, як справжній пан?..

О. Білозерська: *(здвигнула плечима)* – До чого тут пан?
Він був найкращий у світі дружка... Веселий, кмітливий,
чуйний, доброзичливий... А співав як!

Лукерія: *(захоплено)* – Ще й співав?

О. Білозерська: – А то ж! Коли ми з Пантелеймоном
Олександровичем, обвінчавшись у церкві в Оленівці, приї-
хали до Мотронівки, Тарас, допомагаючи мені зійти із екі-
пажу, жартома заспівав: «Чи ти царівна, чи королівна?», то
Панько навіть йому зауваження зробив: «На чужий коровай
рота не роззявляй, та собі дбай...»

Лукерія: *(захоплено)* – А він що?

О. Білозерська: – А він розсміявся і одповів: «Дбатиму,
друже, обов'язково дбатиму.»

Лукерія: – Ні, я піду... Обов'язково піду за Тараса
Григоровича.

О. Білозерська: *(стримано)* – А я б на твоєму місці ще б
подумала. Ти не знаєш його. Він сибіряка і п'яниця.

Лукерія: *(сахнувшись, прикривши долонею рота)* – Та
що Ви, пані? Ви ж щойно вихваляли його...

*(Білозерська не встигла відповісти, бо до кімнати
заходить Надія Забіла)*

Надія Забіла: *(до Лукерії)* – Лукеріє, я тебе дуже
попрошу, витри пилюку на люстрі у вітальні...

Лукерія: *(стримано)* – Добре, пані... *(виходить)*.

Надія Забіла: *(підходить до сестри, цілує у щоку)* – З
прибуттям, Олександро. Як з'їздила?

О. Білозерська: – Дякувати Богу, добре! Усе встигла,
відвідала наших, вчора зустрілася із Шевченком, завітала до
типографії...

Надія Забіла: – Що Тарас? Не відцурався від своєї нав'язливої ідеї взяти за дружину Лукерію?

О. Білозерська: (*сміючись*) – Та де там! Навпаки, сьогодні по обіді обіцяв заїхати на гостини... До речі, він тобі записку передав... (*риється у сумочці, шукаючи записку. Знаходить її, подає сестрі*) – Ось вона! Тримай...

Надія Забіла: (*бере записку, читає, безсило опускає руки*) – Боже милостивий, цього лишень нам не вистачало...

О. Білозерська: (*здивовано*) – Сестро, що там?

Надія Забіла: (*подаючи записку*) – Тарас просить відпустити Лукерію до нього в Петербург.

О. Білозерська: (*тримаючи у руках записку*) – Навіщо?

Надія Забіла: – Начебто для закупівлі приданого та придбання речей необхідних Лукерії для весілля...

О. Білозерська: – Таки весілля... Боже, який він засліплений.

Надія Забіла: – Що будемо робити, сестро?

О. Білозерська: – Не знаю... Я щойно перед Лукеркою його і сибірякою, і п'яницею називала... лишень би її відвадити. Та де там, вбила собі в голову, що йде за нього, як за пана і не відступає.

Надія Забіла: – Хоча б уже скоріш Карташевські поверталися! Щоб здихатися цієї напасті!

О. Білозерська: – А що це змінить? Тарас сам на них чекає, як на свято... Він засліплений.

Надія Забіла: (*перериває її, рішуче*) – Нікуди я Лукерку не відпушу... Ні з Тарасом, ні будь з ким... Я за неї відповідаю... Несу відповідальність перед її господарями і перед Богом... Не пушу! От прийдуть Карташевські, тоді хай і вирішують!

О. Білозерська: (*схвально*) – Правильно, сестро! Я тебе підтримую... Не личить дівчині до вінця з чоловіком шастати, невідомо де ночувати!

Надія Забіла: *(співчутливо)* – Сестро, ти ж з дороги. Ходи я тебе нагодую...

О. Білозерська: *(посміхаючись)* – Та я не голодна... Хіба що чаю?

Надія Забіла: *(бере її під руку)* – То ходімо вип'ємо чаю... У мене печиво добре є...

О. Білозерська: *(весело)* – А у мене цукерки... *(виходять)*

(У кімнаті з'являється Лукерія, вона ніби щось шукає..)

Лукерія: – Та де ж та клята записка? Невже із собою забрали? Я підслухала, що Тарас просив, щоб до нього відпустили... А ще про що там? Який посаг хоче мені придбати? Ет, хотілося б прочитати, про що ще він написав... *(ще раз оглядає кімнату)*. Немає... А Тарас теж таки хитрий... Щоб я до нього приїхала... А спати де? У його кімнаті в Академії? Отакої... Вигадав. Ні, я спочатку на посаг подивлюся. Хай справить мені одержу: корсетку із золотими гудзиками, спідницю шовкову голубу, білі черевики... І візитну одержу: шовковий білий козакин з голубою підкладкою і широкими рукавами з прорізами – золоті гудзики і білу шляпу... А ще корсетку підвіничну – бархатну, блакитну, з червоною і срібною лентою... *(замріяно позує)*. Приїде, неодмінно про все це треба буде йому нагадати...

(вбігає Надійка)

Надійка: – Лукеріє, радій! До тебе твій наречений іде... Я його здалеку признала... Ходімо мерщій, зустрінемо...

Лукерія: *(з погордою)* – Чому це я маю його зустрічати за ворітьми? Якщо до мене йде, то зустріну його, як і належить, у будинку...

Надійка: – Диви яка пані! А я зустріну! *(вибігає)*

(За лаштунками чути її голос: «Тарасе Григоровичу! Тарасе Григоровичу!»)

Лукерія: (*гордливо*) – Пані...А чому б і не пані? Що думаєте, гірша за вас буду? А от і ні...

(*До кімнати входить збуджений Тарас Шевченко. У руках він тримає букет польових квітів*)

Шевченко: (*схвильовано*) – Лукеріє, серце моє...Доле моя... Ці квіти я власноруч назбирав для тебе у лузі, йдучи зі станції...(протягує їй квіти). Я добирав квіточку до квіточки, щоб ти могла сплести весільний вінок...

Лукерія: (*бере квіти, розглядає їх, кидає на стілець*) – Таке, чорт знає що! Хоч би які квіти, а то трава!... На сміх людям!

Шевченко: (*обурено*) – Лукеріє! Припини ремствувати... Звідки у тобі оця панська зверхність? Дута гордість... Теж мені вельможа!...

(*ображено відвертається. На сцені триває мовчанка. Її перериває Лукерія*)

Лукерія: – А що, я не гідна бути панною? Чи вродою не вийшла, чи манерами?

Шевченко: (*ображено*) – Розумом...

Лукерія: (*гнівно*) – То й будь зі своїми панянками! А мене не чіпай (*ображено вибігає*).

Шевченко: (*задумливо в зал*) – От і зрозумій цих жінок! Ти до неї з усім серцем, а вона тебе окропом... Звідки у Лукерки оце мужиче холуйство, лакейська зверхність? Невже вона не розуміє, що я люблю і ціную в ній її природну красу, її уроджену гідність, її душевну простоту... Як що ні... то доведеться роз'яснювати. А в тім... Молода іще.. Як візьму за жону, то тоді і довчу... (*до кімнати заходять Білозерські*).

О.Білозерська: – О, Тарасе, ти вже прибув?

Шевченко: (*галантно*) – Доброго здоров'я, Надіє Михайлівно! (*Кланяється*) – Доброго дня, Олександро

Михайлівно! Так, я вже з півгодини, як у вас на гостинах... У садочку погомонів із Надійкою, у будинку кількома словами перекинувся з Лукерією... Надіє Михайлівно, ви прочитали мою записку? *(Забіла ствердно кивнула головою)*

Надія Забіла: – Так, Тарасе Григоровичу!

Шевченко: – То яка ваша відповідь? *(Забіла повертається до сестри)*

Надія Забіла: – Олександро, будь ласка, поклич Лукерію.

(Та виходить, чути оклик: «Лукеріє!» і відповідь: «Іду, пані!» За хвилину вони заходять до кімнати удвох)

Надія Забіла: *(звертаючись до Лукерії)* – Лукеріє, Тарас Григорович прохає, щоб я відпустила тебе із ним до Санкт – Петербургу. Яка твоя думка щодо цього?

Лукерія: *(смирнено)* – Воля ваша, пані!

Надія Забіла: – Ні, я хочу, щоб ти сказала, чи личить молодій дівчині їхати із дорослим чоловіком, та ще й в ніч?

Лукерія: – Та звісно ні, пані... Хіба, що Тарас Григорович замовить нам готель, окрему кімнату для мене, вечерю...

Шевченко: *(рвучко)* – Припини, Лукеріє... Ти нічого не повинна пояснювати цим панянкам! Вони і так добре знають моє ставлення до тебе *(підходить до Лукерії і бере її за руку)*. Вони знають, що я хочу взяти тебе за дружину. І поки ми не підемо під вінець, я і в думках навіть не наважусь посягнути на твою честь... А ось доказ моїх благих намірів...*(запускає руку до кишені, дістає звідти невеличку шкатулочку, розкриває її і ставить Лукерці на долоню)* – Це – наші весільні каблучки... Я придбав їх...і вручаю тобі їх на знак серйозності моїх намірів.

Лукерка: *(захоплено)* – Вони золоті?

Шевченко: *(ствердно)* – Так золоті!

Лукерія: *(розчулено)* – Тарасе Григоровичу...

Шевченко: *(зважено)* – То знову питаю: чи підеш за мене?

Лукерія: *(тихо)* – Так, піду!

Шевченко: *(звертаючись до Білозерських)* – То яких вам доказів ще потрібно, панове?

Надія Забіла: *(металево, з натиском)* – А ніяких, Тарасе Григоровичу! Ніяких... Я бачу благородність Ваших поривань... Бачу, що Ви налаштовані досить серйозно. Але знаю також, що сплески почуттів, а надто сильних почуттів, викликають пориви бажань, надто сильних бажань... А тому волею наданою мені господарями цієї дівчини, я забороняю їй їхати з Вами, навіть, якщо мова йде про безневинну мандрівку...

Шевченко:*(обурено)* – Це ваше остаточне рішення?

Надія Забіла: *(ствердно)* – Так, остаточне!

Шевченко: – А чи відпустили б ви, коли б ми були уже повінчані?!

Надія Забіла: *(у роздумі)* – Та, певно, відпустила...

(Шевченко рвучко сідає до столу, бере папір і щось швидко записує. Присутні мовчки слідкують за ним. Завершивши він встає і звертається до Забіли)

Шевченко: – Надіє Михайлівно, я глибоко поважав і шанував Вас, як рідну сестру. Та Ваша недовіра..., ваша зневіра у мені, у моїй порядності, вбила ці почуття... Я пориваю із Вами стосунки і негайно залишу Ваш дім... *(обертається до Лукерії)* – А тобі, моє серденько, я залишаю цього вірша, як нашу останню віру у щасливе майбуття...

(Виходить на авансцену і в зал читає поезію «Лукері»)

Моя ти любо! Мій ти друже!
Не ймуть нам віри без хреста,
Не ймуть нам віри без попа
Раби, невольники недужі!
Заснули, мов свиня в калюжі,
В своїй неволі! Мій ти друже,
Моя ти любо! Не хрестись,
І не клянись, і не молись
Нікому в світі! Збрешуть люде,
І візантійський Саваоф
Одурить! Не одурить Бог,
Карать і миловать не буде:
Ми не раби його – ми люде!
Моя ти любо! Усміхнись
І вольную святую душу,
І руку вольную, мій друже,
Подай мені, то перейти
І він pomoже нам калюжу,
Поможе й лихо донести
І поховать лихо дебеле
В хатині тихій і веселій.

(Шевченко виходить. Жінки лишаються у кімнаті вражені).

Завіса

Ява 3

Сцена закрита. Перед лаштунками з`являється Надійка Забіла (Наталка Полтавка).

Надійка: (звертаючись до глядачів) – Осінь 1860 року була ранньою. Вже під кінець серпня ми повернулися до Петербургу. Після дачі наш будинок вражав своїм простором

і впорядкованістю. У Лукерії тут була окрема кімната і Шевченко вже став відвідувати не нас, а тільки свою наречену. (До нас же заходив дуже рідко – переважно вдень). До неї ж приходив, траплялось, у годин 10-11 ночі, коли ми вже були у ліжках, послав когось із двірні за пивом і у солодких бесідах зі своєю «любою дівчиною» просиджував далеко за північ...

Одного разу Шевченко сказав матері, що графиня Толстая запрошує його наречену жити до себе, аж до того часу, поки та не вийде заміж. А так, як Макарова ще не було у Петербурзі, то мама порадилась із його двоюрідним братом Андрієм Маркевичем і вони дійшли згоди, що Лукерку можна відпустити до Толстої, але за умови, що пан Маркевич повинен особисто з рук на руки передати дівчину графині. У назначений день Шевченко наняв візника і приїхав за Лукеркою. Разом з ними до Толстої поїхав і Маркевич. За словами останнього, «наречену» Шевченка графиня прийняла надзвичайно люб'язно...» *(Виходить.)*

(Завіса відкривається. Мебльована вітальня графині Толстої. У центрі на софі сидить Лукерія, поруч стоїть графиня)

Толстая: – Я дуже рада, Лукерія, що бачу Вас у своєму домі... Дозвольте запропонувати Вам каву..., або краще гарячий шоколад. Чому Ви надаєте перевагу?

Лукерія:*(невпевнено)* – Дякую. То хай буде шоколад...*(до глядачів)* – Це ж мені вперше прислужують, як справжній пані.

Толстая: *(наказує за куліси)* – Принесіть нам шоколаду!*(до Лукерки)* То як Ви дісталися до нас?

Лукерія: *(впевнено)* – Добре. Тарас віднайняв візника, то ми дуже швидко доїхали... *(оглядається)* – У Вас дуже

красивий будинок..., такий просторий та світлий і вмебльований дуже гарно...

Толстая: *(задоволено)* – Дякую на добрім слові. Поки чоловіки заняті розмовами, ми з Вами побесідуємо про літературу. Мені буде приємно знати думку нареченої одного з найвизначніших поетів нашого часу...

Лукерія: *(зняковіло)* – Перепрошую пані, але я не знаю, чи ж зможу задовольнити Вашу цікавість... Тарас не розмовляє зі мною про літературу...

Толстая: *(здивовано)* – Як? Він не читає Вам свої вірші? *(пауза)* – Хіба він не присвячує Вам поезій? Що ж то за закоханий чоловік...?

Лукерія: – Та присвячує... Про яблуньку і грушку, а ще про віру і хреста читав у Білозерських, але по правді я нічого не второпала... Але читав голосно і натхненно.

Толстая: – То як же ви збираєтесь бути Музою такого знатного поета?! Він для України, що Пушкін для Росії, чи Міцкевич для Польщі, а можливо навіть і величніше?

Лукерія: – Я не знаю... Я простого роду – племені...

Толстая: – То нічого... Катерина Велика також була із простих, але це не завадило їй стати імператрицею.

Лукерія: *(в роздумі)* – Катерина Велика... Ні не чула про таку...

Толстая: Вам би не завадило вивчати історію, адже доведеться із чоловіком бувати на різних прийомах та літературних вечорах. То ж слід буде розуміти, про що ведеться мова... *(Заносять шоколад)*

– Прошу, Лукеріє, пригощайтесь...

Лукерія: – Дякую. Я й сама розумію, що мені слід трохи підчититись... Я швидко читаю, а от пишу повільно...

Толстая: – Та не в письмі справи... Поряд з Тарасом Ви маєте відповідати на усі його духовні запити... Бувати в театрі, опері... Мати власні судження про побачене і почуте... Розумітися на живописі.. Адже Шевченко – чудовий художник, учень Брюллова. Чули про такого?

Лукерія: *(Ствердно киває і мовчить)*

Толстая: – Ну і як Вам його «Останній день Помпеї?»

Лукерія: – Красива картина... Велика...

Толстая: *(здивовано)* – Красива... Хіба можуть бути красивими обличчя людей приречених на смерть. Але масштаб дійсно вражає... Ви не читали про трагедію Помпеї?

Лукерія: *(хитає головою)* – Ні... Але я читала інші книги. Для прикладу, «Дневник девицы Петушковой», у журналі «Пчела». Там такі цікаві історії розповідаються...

Толстая: – Лукеріє, Вам обов'язково слід учитися... Я поговорю про це з Тарасом, обіцяю Вам... *(Заходить Шевченко)*

Шевченко: *(поштиво кланяється)* – Доброго здоров'я шановна Настасіє Іванівно! Дозвольте виразити свою щирю вдячність за те, що ви згодні прийняти мене і мою наречену в своєму будинку...

Толстая: *(перебиваючи його)* – Облиште, Тарасе Григоровичу! Ви чудово знаєте що і я, і мій чоловік завжди раді бачити вас у себе. Хіба роки нашої дружби не є свідченням цього?

Шевченко: – Та звісно ж Настасіє Іванівно, дякуючи Вам, а особливо графу Федору Петровичу, я сьогодні на волі та ще й у Петербурзі.

Толстая: *(зупиняє його монолог жестом)* – Та досить, Тарасе Григоровичу, дякувати. Коли то було... Розкажіть

краще про сьогодні, поділіться, якщо ваша ласка, своїми планами на майбутнє... З чого живете? Про що мрієте?

Шевченко: (*схвильовано*) – Усі мої думи, шановна Настасіє Іванівно, пов'язані ось із цією дівчиною (*вказує на Лукерію*). Вона моє сьогодні і моє майбутнє. Доля нарешті посміхнулася мені. Закінчилася моя холостяцька самотність. З нетерпінням чекаю того дня, коли зможу повести її під вінець. Одружимося, та й поїдемо на Україну, побудуємо там хатину, і будемо жити, як усі. А ще мрію, що Лукерія народить мені багато дітей...

Толстая: – А як же література?

Шевченко: – Ой, Настасіє Іванівно, не до літератури мені тепер... Маю стільки передвесільного клопоту. Треба наречену добре вбрати. Щось придбати для посагу. Тому, поки що не пишу. Проте, продовжую малювати для заробітку... Треба ж з чого жити?

Толстая: – Тарасе Григоровичу, то чи варто розмінювати талант на дрібниці? Ваша Муза сильна Вашою Правдою. А Ви про якісь посаги!

Лукерія: (*перебиваючи її*) – Е ні, пані! Тут Ви не праві! Не личить нареченій такого поета ходити як задрипанці... Тарас Григорович замовив на пошив для мене два пальта: чорне плюшеве, оброблене нерозрізним оксамитом та біле суконне на голубій шовковій підбивці з обділкою з білого оксамиту і золотого шнуру. А ще, мій наречений купив для мене чорний круглий капелюх з перами. Я його одягала вчора, коли ми гуляли з Тарасом Невським проспектом, так з нами знайомі віталися так, наче б то з шанованим панамі.

Шевченко: (*обриває її*) – Лукеріє, облиш... Вибачте її, шановна Настасіє Іванівно, не порозумінню верзе казна що... Сирота вона у мене, ото й тішиться з кожної обнови...

Толстая: *(беручи Шевченка під лікоть і відводячи на авансцену)* – Не переймайтеся Тарасе, то все пусте... Ви самі обираєте і свій шлях, і свою долю... А тому чудово розумієте, щоб Лукерія хоч трохи дорівнялася до загальноприйнятого етикету, має вчитися. Вам необхідно для неї найняти репетитора: щоб трохи підготував її з літератури, історії, навчив хорошим манерам... Тоді вже можна буде виводить її у світ...

Шевченко: *(зняковіло)* – Та я не думав про це, Настасіє Іванівно! Мені б скоріше обвінчатися, та й до України. Тисне на мене Петербург, вичавлює усі мої нутрощі, а найперше душу... Які вже там манери!

Толстая: – Ти не правий, Тарасе! Це ж твоя дружина! Хай і майбутня, але дружина... З нею вік-вікувати. То чого ж вона навчить твоїх дітей? Оповідками про долю сиротинську щасливим не будеш... *(після паузи)* – Отож, Тарасе Григоровичу, роби як знаєш.. Але добряче перед цим подумай. Сам розумієш, лишити вас на нічліг у своєму домі не може. Не хочу поголосу. Напишу листа до своєї сестри Катерини Іванівни Іванової, вона в одному з будинків здає кімнати під найм. Якщо буде в тому потреба, знімеш... До речі, вона тобі із репетитором для Лукерії також pomoже.. Має певні зв'язки.

Шевченко: *(цілує їй руку)* – Дякую, шановна Настасіє Іванівно! Дякую, перш за все за гостинність Вашу і турботу за долю мою і моєї майбутньої дружини... Обов'язково скористаюся Вашими порадами. Для мене велика честь бути прийнятим у Вашому домі. На сім дозвольте відкланятися...

(Толста схвально киває головою і відходить до Лукерії у глибоку сцени. Вони про щось стиха говорять, потім графиня щось пише на аркуші паперу)

Шевченко: *(до зали)* – А права ж таки графиня! Ну хто ж окрім мене цією сиротиною опікуватися буде. Хто принесе

у її чарівну голівоньку просвітлення науки, хто засіє там зерна знань...Гляди, а може й справді вродить. Заїду таки до Іванової, поговорю про репетитора.. Придивлюся, можливо й віднайму для Лукерії кімнату. Хоча ні... Хай перебуде там день – другий.. А кімнату я вже приглянув. Таку чистеньку, затишну і недалеко від Академії, щоб ближче було до неї ходити... Наречена нареченою, але вже й про очіпок слід подумати. Дай Боже, усе збудеться, як надумав.

Завіса

Ява 4

Завіса ще закрита. Перед лаштунками з`являється Микола Макаров, у руках тримає два листа. Макаров звертається до зали.

Макаров: – Ну що за чудовий день сьогодні. Отримав аж два листа. Тут за кордоном, кожна вісточка з батьківщини, як ковток свіжого повітря. То ж прочитаю мерщій...
(читає вголос)

Миколі Макарову від Тараса Шевченка, 5 вересня 1860 року, м. Санкт-Петербург: «Іскреніший мій друже єдиний!

Порадившись добре з Андрієм Миколайовичем (Марковичем), от що ми зробили з твоєю дочкою й сестрою: до вашого з Варварою Яковлевною благословенія, перевезли Лукерію до Катерини Іванівни Іванової. Мені здається, що ми добре зробили. Що ви на це скажете? В очікуванні на добре слово лишаюсь і я, і Лукерія вашими щирими друзями».

(Макаров припиняє читати, кілька секунд стоїть в роздумі, а потім говорить розмірковуючи...)

– А що я маю тобі сказати, Тарасе, коли ти вже усе вирішив і за себе, і за мене, і за Лукерію... Якщо вже так

вчинив, то й тримай відповідь перед людьми, а найперше перед Богом! *(Бере до рук другого листа)*

Макаров:*(читає)* – Миколі Яковичу Макарову від Василя Михайловича Белозерського з Санкт-Петербурга, 6 вересня 1860 року.

«Друже мій, Миколо Яковичу! Тарас Григорович незадоволений своїм поспіхом, усвідомлює, що помилився, що дійсність не справджує його надії, та через самолюбство, впертість, безвихідь власного становища не бачить можливості звернути з дороги, на яку ступив і нишком від себе самого бажає, щоб стороння сила звела його з хибного шляху... *(Припиняє читати, розмірковує)*

– То що ж виходить, Тарасе, ти у власній долі розібратися не можеш? Чи не тому за порадою звертаєшся? Ох, Тарасе, Тарасе – бачили очі, що купляли, їжте, хоч повилазьте!... *(Залишає сцену)*

(Завіса відкривається. На сцені – інтер'єр найманої кімнати Лукерії Полусмак. Стіл, два стільця, широке ліжко, шафа для речей, велике люстро, у глибині сцени крісло, на якому висять панчохи, халат, ще якісь речі. Ліжко не застелене. Лукерія стоїть біля люстра – чеше косу. На підлозі валяється гребінець. Вона у вишитій сорочці та спідниці. Заходить Шевченко.)

Шевченко: *(розстібаючи гудзики на піджаку)* – Доброго ранку, моя кохана Лукерко. Вибач, відімкнув двері власним ключем, бо думав, що ти ще в ліжку...*(підходить до неї, жартівливо щипає за бока. Лукерка сахається)*

– Жаль, що припізнився. А то могли б, ще повалитися і вдвох...

Лукерія: *(ображено)* – Тобі аби валятися... Голодній кумі одне на умі... Ти ж бачиш, що я не причесана, та й в

кімнаті безлад.. А тобі жаль було кімнату з прислугою найняти...

Шевченко: *(перебиваючи її)* – Яка прислуга? Ми що пани? А у власному будинку тобі теж прислугу накажеш наймати?

Лукерія: *(з погордою)* – А чому б і ні?! Що робочі руки в оселі будуть зайвими? А що ти думаєш мені легко буде між чоловіком і піччю розриватися? А як діти підуть, то коли те господарство вести? Ото ж обирай, або будеш із дружиною у ліжку ніжитись, або з чумазою наймичкою по господі тішитись! А якщо ти такий скупий на гроші, то нічого і тин городити, живи сам, як байстрюк.., годі й думати про родину.

Шевченко: *(лагідно бере її за плечі)* – Та не скупий я! І для своєї родини усе зроблю... Але я хочу, щоб дружина була у мене охайненька, чепурненька.. Щоб лад у оселі тримала, щоб діточок доглядала й про чоловіка дбала...

Лукерія: *(порухом плечей скидає його руки)* – Якщо усе це хочеш, то без прислуги нам не обійтись...

Шевченко: *(ображено)* – Та що ж ми пани? Невже після себе ладу не наведемо?

Лукерія: – Бачила я твій лад у помешканні в Академії. Як харцизяка живеш... Так там ще Хведор прибирає... Як би не він, то за пляшками певно й кроку не можна було ступити.

Шевченко: *(махає рукою)* – Лукеріє, облиш.. Ну що ти рівняєш життя одинака і родини. Та я для своєї сім'ї ти знаєш, що зроблю..

Лукерія: *(насмішкувато)* – Ну що? Що?

Шевченко: – Світ перефарбую... Гори розрівняю... Сивий Дніпро проти течії поверну...

Лукерія: – Нічого цього не треба... Краще найми прислугу!

Шевченко: – Та добре...*(погляд його падає на гребінець, що валяється на підлозі)* – А це що таке? *(вказує пальцем)*

Лукерія: – Чи не бачиш, чи повилазило... Гребінець.

Шевченко: – Та я бачу що гребінець... Та чому він на підлозі?

Лукерія: – Чому? Чому? Звечора розчісувалася та й обринула...

Шевченко: – І він звечора лежить?

Лукерія: *(легковажно)* – Та забулася підняти. А що з того...

Шевченко: *(похмуро)* – Ой, недобрий це знак, Лукеріє.. Ой, недобрий.. Невже й справді моя майбутня дружина нечепура, як кажуть прості люди, пропаша нечопайда. Невже тобі самій не бридко від власного нехлюйства.

Лукерія: – О, вже завівся старий ворчун... Ну що з того, що він там валяється? Тобі аби поскрипіти...

Шевченко: – Лукеріє, припини огризатися. Скажи краще, коли воду у графині міняла? *(Підходить до стола, бере графин, розглядає його)*

Лукерія: – Позавчора, а що?

Шевченко: *(роздратовано)* – А те, що воду слід кожного дня міняти, щоб не застоювалася.., на столі патьоки води не витерті, гребінець з вичесаним волоссям, покинуті брудні панчохи *(вказує на крісло)*, постіль не прибрана, хата неметена... Я не хочу такої..., мені не треба такої жінки!

Лукерія: – І мені такого чоловіка не треба! Старий і поганий! Піду від тебе...

(Хоче вийти з кімнати та у дверях зіткнулася із молодим чоловіком)

Репетитор: *(намагається говорити російською)* – Я прошу прощення, ясная пани. Здесь ли снимает комнату Тарас Григорьевич Шевченко?

Лукерія: *(відступила крок назад, видно, що вона вдоволена шанобливим звертанням)* – Ні, ви помилилися... Це кімната пані Лукерії Полусмакової.

Репетитор: – Но мне далі іменно цей адрес і сказали, що здесь я могу найти Тараса Григорьевича Шевченка.

Шевченко: *(підходить до молодика)* – Я – Шевченко! Чим можу бути корисним?

Репетитор: *(схиляє у поклоні голову)* – Разрешите откомендоваться – Михаил Сельвестрович Вертихвостов, надомный учитель. Можно просто Мишель. Меня направила к вам глубокоуважаемая Катерина Ивановна Иванова. Вот её рекомендательное письмо... *(протягує Шевченку конверта)*

Шевченко: *(бере конверта, відкриває його, мовчки читає, прочитавши, дістає з кишені олівець і щось підкреслює у листі. Звертається до гостя)* – Так. Значить величати Вас Михайло Сельвестрович Вертихвостенко?

Репетитор: *(перебиваючи його)* – Убедительно прошу, Вертихвостов. Именно Вертихвостов...

Шевченко: – Ну а звідки Ви? Чийого роду-племені?

Репетитор: – Родом я из славного городка Пирятина, що на Полтавщині...Отец мой работал там секретарём в земском суде...

Шевченко: *(радісно)* – То ти землячок! Знаю я славний город Пирятин..., не раз бував там. Знаю і шаную Полтавщину нашу милу. Бо мав і маю багато друзів там: Репніних, Закревських, Гребінок, Мокрицьких... Та хіба ж усіх згадаєш...

Репетитор: – Почту за честь сообщити, что большинство из названных Вами фамилий мне известны... Они – гордость нашего края!

Шевченко: – А як же ти, землячок, опинився в Петербурзі?

Репетитор: – Это долгая история... Виной всему тяготение моё к знаниям. Дома я окончил коммерческое двухгодичное училище, потом в Прилуке гимназию.... Приехал сюда поступать в университет. Хотел стать медиком – знаний оказалось маловато, поступил на философский...проучился два семестра – выгнали, на следующий год собираюсь восстановиться, а пока вот подрабатываю надомным учителем...

Шевченко: – А скільки ж тобі літ, земляче?

Репетитор: – Двадцять три...

Шевченко:*(роздратовано)* – Та годі тобі цвенькати! Батьківської мови ще не забув? Говори українською!

Репетитор: – Та не забув, Тарасе Григоровичу! Але по російські уже призвичаївся!

Шевченко: *(невдоволено)* – Чи бачиш, Михайле!

Репетитор: *(поправляє)* – Мішель...

Шевченко: *(роздратовано)* – Та чорт з тобою, хай буде Мішель! Відпала у мене потреба в репетиторстві... Хотів я свою майбутню дружину грамоті підучити та світським манерам об'яснення *(киває головою на Лукерію, що заклакла біля дверей)*. Так вона мене кидає... каже, що я старий і поганий, та ще й до всього скупий. А я ж, повір чоловіче добрий, хотів тебе віднайняти, за отаку – то суму*(тицяє олівцем у лист)*. А сума не маленька... Так хотів, щоб ти мое ладо і історії навчив і літературі, про театр їй об'яснив, про музику... А вона мені – старий та поганий. Тоді й до науки їй годі, зась...

Лукерія:*(услесливо)* – Та ти Тарасе, мій любчику, усе не так зрозумів... Я сказала, що ворчиш ти, як старий,...і

гніваєшся задарма. А так ти у мене ще ого-го! Сам же про п'ятерко дітей казав!

Шевченко: *(уїдливо)* – Дивись, як одразу заговорила, як защебетала... І очима любисток стеле... А зовсім же недавно така брехлива була...

Лукерія: – Тарасику, не гніви Бога... навіщо на мене наговорюєш?

Шевченко: – Ти вже врешті визначся... Чи хочеш за мене йти? Чи не хочеш!

Лукерія: – Та хочу, серденько, хочу...

Репетитор: *(покахикав у кулак, щоб привернути до себе увагу)* – Кахи-кахи! Я прошу прощення пани – добродії, але як же мені бути?

Шевченко: *(удавано набусурманився)* – Та я оце не знаю, чи треба тепер моїй нареченій ота освіта?

Лукерія: *(покvapливо підбігла до Шевченка, обняла його)* – Та треба ж, Тарасику, ой як треба! Ти ж не хочеш, щоб твоя дружина гірше за інших панянок знала літературу чи історію? Що про нас люди скажуть? Що скажуть твої друзі? А Марковичка? А Кулішиха?

Шевченко: *(засміявшись)* – Звідки така велика тяга до знань?! Ще ж зовсім недавно тобі було байдуже, що про тебе скаже Кулішиха?

Лукерія: *(серйозно)* – Бо тоді я була панською наймичкою, а зараз вільна людина...

Шевченко: *(радісно)* – Слава Богу, Лукерочко, що це до тебе дійшло... Що ти відчула різницю між наймичкою і справді вольною людиною. Воля – то є найбільша радість людського духу! *(звертається до репетитора)*

– А Ви Михайле..., як Вас там?

Репетитор: – Сильвестрович...

Шевченко: – А Ви, Михайле Сильвестровичу, лишайтеся. Скористаємося Вашою послугою. Щоправда, не за таку суму (*вказує на листа*), а за ось таку...(*дописує у листі якісь цифри*). Згода?

Репетитор: (*зітхнувши*) – Та згода... Що мені лишається...

Шевченко: – Оплату буду здійснювати потижднево, залежно від проведеної кількості уроків... Ознайомиш її з історією держави російської, сучасною літературою, даси кілька уроків етикету... Ну, зрештою, сам побачиш чого навчати.

Репетитор: (*з готовністю*) – Я обов'язательно виконую все ваші приказання...

Шевченко: (*зупиняє його*) – І найголовніше, розмовляй із нею українською мовою, і уроки проведь українською... Зумієш?

Репетитор: – Та звісно зумію!

Шевченко: (*задоволено усміхається*) – От так би й давно, а то Мішель...Мішель!

Репетитор: – Коли позволите розпочати?

Шевченко: – Та хоч і зараз... Про графік уроків домовишся із Лукерією. Але щоб не пізно... Бо увечері у нас є свої справи...

Репетитор: – То позволите сьогодні провести ознакомітельну бесіду.., щоб зорієнтуватися.., визначити рівень знань.., определітся з учебніками..

Шевченко: – Та определяйтесь...(*до Лукерії*) – Лукеріє, мені необхідно зайти в редакцію «Руського слова»... Там збираються друкувати мою «Катерину» в перекладі російською... Буду години через три. А ти поки що побесідує з оцим паном, визначся щодо графіку уроків і, зрештою, наведи лад у кімнаті!

Лукерія: – Добре, Тарасе! Усе зроблю як скажеш...

Шевченко: *(вдоволено)* – Оце вже інша справа...*(до глядачів)* – Ні не буває такого, щоб путній чоловік жінку не приборкав! *(Виходить)*

Лукерка: *(до репетитора)* – Ну чого оце ми стоїмо біля дверей? Милості прошу, проходите до кімнати...

(Вони проходять до столу, Лукерка видвигає стілець, жестом пропонує репетитору сісти – той сідає. Лукерія прямує до розстеленого ліжка. Під ноги потрапляє гребінець, якого вона відфутболює під ліжко)

Лукерія: *(вдавано стидається)* – Ви вже вибачайте, що ліжко не застелене... На сьогодні відпустила служницю, а сама не встигла... Воно Вас смущає? *(вмощується на ліжку і принадно виставляє груди)* – Чи може його і не застеляти? *(зухвало закидає ногу на ногу)*

Репетитор: *(помітно хвилюючись)* – Воля ваша, чарівна Лукеріє...

Лукерія: – Іванівна

Репетитор: *(червоніючи)* – Іванівна. Оно мне не мішає... Ми ж с вами не на ліжку урокі будем делать, а наведено же за столом.

Лукерія: – А чому б і не у ліжку... *(раптом весело зіскакує із ліжка, регочеться)* – Та не бійтесь, Михайле Сильвестровичу, жартую я, жартую...

Репетитор: *(втирає хустинкою спітнілого лоба)* – А я й не распереживался, прекрасная Лукерія Івановна... С чего Ви взяли?

Лукерія: – Та бачу я, Мішель, усе бачу... До речі, можна я буду вас кликати Мішель... Так романтичніше.

Репетитор: *(радісно)* – Конечно ж можна, очаровательная Лукерія Івановна...

Лукерія: *(перебиваючи його)* – А Ви мене – пані Лукерія.

Репетитор: *(зняквовіло)* – Як скажете... пані Лукерія.

(Лукерія видвигає іншого стільця і також сідає до столу)

Лукерія: *(рішуче)* – Ну, а тепер вчіть мене, Мішелю...

Репетитор: – Чому?

Лукерія: – Усьому, що знаєте! Історії, літературі, мистецтву, бодай воно б не здалося... Усьому! Бо я жінчина общительна і дуже любознательна.*(сміється)*

Репетитор: – Ну, что ж... Почнемо, пожалуй, с літератури... Вам, как жене известного літератора...

Лукерія: *(поправляє)* – Будущій жене... А краще нареченій, невесте... значить по – вашому.

Репетитор: *(киває на знак згоди)* – Я і говорю, невесте івсного літератора, следует орієнтуватися в тонкостях современного літературного процесса..., знати його найбільіе івсних представителі... іх поезії. Скажіте, к примеру, кому принадлежат еті стихи? *(декламує):*

*Я Вас любил, любовь ещё быть может,
В душе моей угасла не совсем;
Но пусть она Вас больше не тревожит,
Я не хочу печалить Вас ничем.
Я Вас любил безмолвно, безнадёжно,
То робостью, то ревностью томил;
Я Вас любил, так искренно, так нежно,
Как дай Вам Бог любимой быть другим.*

(Лукерія слухає затамувавши подих, коли репетитор закінчує читати на якусь хвилину на сцені виникає пауза)

Лукерія: – Боже, як красиво і душевно сказано... Я не знаю, хто автор цих рядків, але вони вцілили мені прямисінько в серце... Ось послушайте, як воно калатає... *(бере руку репетитора і притискає собі до грудей)*

(Обоє піднімаються із-за столу. Лукерія продовжує притискати руку репетитора до грудей. Вони зближуються. Репетитор і вільну руку кладе на груди Лукерії. Через хвилювання говорить:)

Репетитор: – Це Пушкін! Олександр Сергійович Пушкін...
(Схиляється для поцілунку. Їхні вуста зустрічаються. Гасне світло, грім, блискавиці)

Завіса

Ява 5

Сцена ще закрита. Перед лаштунками зустрічаються Надія Михайлівна Білозерська – Забіла і Лукерія Полусмак. Лукерія вдягнена як справжня пані. Вона вітає Надію Михайлівну присівши у реверансі.

Лукерія: – Доброго здоров'я, шановна Надіє Михайлівно! Дякую Вам за паспорт та речі. Хведор мені усе передав...

Надія Забіла: – Це не варто подяки, Лукеріє! Як живеш? Як наречений?

Лукерія: – Живу добре, маю власну кімнату, хоча й без прислуги. Тарас поскупився. Проте простора, добре вмебльована...

Надія Забіла: – Я рада за тебе, а що ж Тарас? Не відцурався своєї ідеї щодо одруження?

Лукерія: *(весело)* – Та де там! Зовсім терпіння втратив! Найняв мені репетитора... Ми тепер різні науки опановуємо... В дарунок купив дорогі коралі на шию, аж три низочки, а ще дав 200 карбованців сріблом. Я таких грошей одвіку в руках не тримала. Тільки й розмов у нього про очікуваний приїзд Макарова. Чекає на ту Покрову, як мале дитя Різдва!

Надія Забіла: – А ти ж як? З таким же нетерпінням чекаєш на весілля?

Лукерія: – Та я вже й не знаю... Чудний він якийсь... То лагідний та щедрий, хоч до рани прикладай. А то, як надійде щось... Сердитий такий, побачив у графині воду, що я забулась днів зо два перемінити, та так кричав на мене, так кричав, що й Господи! Я вже й вирішила – не піду за нього!

Надія Забіла: (*тривожно*) – А як же буде?

Лукерія: (*погордливо*) – Та так же й буде, що заберу я усе те, що він мені дав, а за його таки не піду! Такий старий, поганий, та ще й сердитий.

Надія Забіла: – Гріх так думати, Лукеріє! А чинити так, ще більший гріх!

(*жінки виходять*).

З'являється Шевченко.

Шевченко: (*до глядачів*) – Пани – добродії, ну що ото робити? Закохався я в оту каторжну Луцьку, щоб вона... здорова була, як чорт у суху вербу. А вона ж таки гарна. Я навіть боюся, щоб не зіпсували її добру від природи натуру вихваланнями і принадами їй же у вічі, від чого й «заскакають зайчики» в молодій дівочій, ще не зміцнілій голівці. Гарненьке личко й ніжне «як у телятка м'ясце», ще не роблять із жінки доброго чоловіка. Чомусь тривожно і лячно мені на душі... Яюсь погано зашкребло на серці. (*Виходить*)

Завіса відкривається

Дія відбувається у кімнаті Лукерії Полусмак. Лукерія ще ніжитья в ліжку. Шевченко одягає сюртук

Шевченко: – Лукеріє, серденько моє, я тебе вже сьогодні не навідаю. Маю термінову роботу. Учора, 9 сентября, у останньому числі «Руського слова» надрукована моя «Катерина»

російською мовою. Якби ти знала скільки зусиль затратив я, щоб отой переклад ладний вийшов...

Лукерія: (*із ліжка, потягуючись*) – А гонорар виплатять?

Шевченко: – Та звісно ж виплатять... Можливо навіть і сьогодні. Ну, так ми з друзями домовилися на сьогодні, 10 сентября, обмити це замечательне діло... Зустрінемося десь по полудню на Невському... Є там містечко одне затишне. Буде Костомаров, Мартос, ще кілька землячків... Тебе не запрошую, бо компанія буде чоловіча... Отож, замочимо цес діло, можемо забаритися, то певно ночувати в себе, в Академії буду...

Лукерія: – Та я й не напрошуюсь, бо кепсько себе почуваю.. Чи не простудилася? Чи може учора морсу холодного випила? Щось голова болить і у горлі шкребе... Ще полежу трохи, як не пройде лікаря гукну...

Шевченко: (*з досадою*) – Гукни... Тільки не того, що був минулого разу. У тебе тоді теж горло боліло, а він усі груди обмацав... Я ледве тоді стримався. Не можна ж моє майбутнє подружжя так безцеремонно лапати.

Лукерія: (*весело*) – І добре, що стримався... А то б зчинив бучу із-за якогось дріб`язка.

Шевченко: (*бурхливо*) – Нічого собі дріб`язка... Ти, Лукеріє, не шануєш свого тіла, коли дозволяєш чинити таке над собою. Годі вже дівувати, час і на чоловіка оглядатися.

Лукерія: (*глузливо*) Тарасе, невже ти не розумієш, що мене того й примічають, що я молода, гарна й м`якенька..., не бійся мене від того не убуде... Цього добра ще задосить, лишиться і на твою, чоловічу частку.

Шевченко: (*перебиває її*) – Лукеріє, не зли мене, шануйся...

Лукерія: *(емоційно)* – Я ще й вінця не бачила, а вже беретеся, паночку, мене бідну, муштрувати по – своєму.

(Падає обличчям у подушку, плаче)

Шевченко: *(примирливо)* – Та годі ж, годі...*(сідає на ліжку, гладить її голову)* – Лукеріє, я ж нічого не маю проти лікаря, лише хочу, щоб він тобі допоміг. А гроші на ліки візьмеш там, у шкатулочці...

Лукерія: *(схлиуючи)* – І на цу-кер-ки!

Шевченко: *(схвально)* – І на цукерки.

Лукерія: – І на нову хустку... голубу.

Шевченко: – Та гаразд, бери і на нову хустку...*(вона сідає на ліжку, вдячно обнімає його)* – От і добре... А тепер я пішов, бо вже спізнююся... А ти чим будеш займатися?

Лукерія: – Підлікуюся, та й буду читати історію... Про царя Іоанна Михайловича. Сьогодні, під вечерю Мішель прийде, уроки будуть...

Шевченко: *(встає)* – Ну от і добре..., от і домовилися. До зустрічі! *(цілує її в лоба)* – Ти ліжка ж не забудь прибрати.

Лукерія: – Та не забуду... Йди вже, йди...

(Світло на сцені гасне, загриміло, зблиски блискавиць).

Завіса

На авансцені перед лаштунками Шевченко і Костомаров. Вони сперечаються.

Костомаров: – Нічого ти, Тарасе, так і не зрозумів... Вихід твоєї «Катерини» російською мовою, ніяка це не культурницька подія. Це глум... Написав ти чудову поему про долю української жінки... Майже два десятка років приносив цей твір славу українській літературі, був її окрасою..., а тепер що? Переклав її російською і..., немов, живу закопав. Де й поділися ті задушевні слова, та співуча мова, те щире голосіння

за долею українки й України? Де, Тарасе? Нема! Єсть сюжетець про бедную девушку на великорусском язиче...

Шевченко: (*бурхливо*) – Та нічого Ви не розумієте... Я навмисне дав згоду на переклад, щоб її прочитало якомога більше людей... Щоб знали про цю долю не лише в Україні, але й по всій Росії, по великих і малих її народах... Зрештою, щоб знали по всьому світові...

Костомаров: – Тарасе, хай знають... Але, хай читають її мовою оригіналу. Інакше рідна наша українська мова ніколи не вибереться із наймичок. Ніколи... Так і будемо вік – вікувати малоросами...

Шевченко: – То це через те, хлопці і випити до пуття не змогли, чи не схотіли. Пригубили по келишку, та й розійшлися. Навіть Мартос і той не впився...

Костомаров: (*зажурливо*) – Хто ж на поминках напивається!

Шевченко: (*ображено*) – То ти, Миколо, все таки вважаєш, що це були поминки?!

Костомаров: – Поминки, Тарасе! Поминки...

Шевченко: – Знаєш, Миколо, я все одно не згоден... Є у мене мрія давня... Написати твір на такій мові, щоб її зрозумів і українець, і білорус, і великорос... Треба, щоб мова об'єднувала усіх нас..., усіх слов`ян!

Костомаров: – А оце вже, Тарасе, зовсім інша проблема і вирішувати її потрібно іншим шляхом, а не кидати власні твори на поталу перекладачам...

Шевченко: – Але ж між нашими мовами так багато спільного.. Невже ж не можна укласти якогось спільного словника, а далі можливо розробити і якусь граматику...

Костомаров: – Навіщо, Тарасе, навіщо? Невже ж ти не розумієш, що не в мові справа, а в думці... Чого великороси

нав'язують нам свою мову? Та щоб привчити нас думати по – їхньому, а привчивши думати, годі вже буде сподіватися, що будемо ми відстоювати власні чесноти і переконання...

Шевченко: *(киває головою на знак згоди)* – У цьому ти, Миколо, правий... Що правий, то правий! Он дивися у наших церквах й слово Боже по – російські читають...

Костомаров: *(перебиваючи)* – Та хіба, Тарасе, лише у церквах... А у школах, в університетах? А де ж українська преса? Немає! Нічого немає... Пустка!

Шевченко: – То ти кажеш, Миколо, що не варто було «Катерину» російською перекладати?

Костомаров: – Ні, Тарасе, не варто...*(Пауза, обидва про щось зосереджено думають)* – Піду вже я, брате Тарасе, щось зовсім кепсько на душі...

Шевченко: *(із сумною іронією)* – То ти, брате Миколо, не допив...

Костомаров: *(нічого не відповідає, лише безнадійно махає рукою)* – Прощай, Тарасе.

Шевченко: Прощай, друже. *(Костомаров виходить. Шевченко дивиться в зал, ніби шукає підтримки)*

– То виходить хотів як краще, а вийшло на манівці... Не зрозуміли мене землячки, або ж не захотіли зрозуміти... Без сумніву, в словах Миколи якась доля правди є..., але ж і моє слово не полова! Як ти доведеш світові, що українська література живе, коли не будеш публікувати твори? Як же світ про неї, сердешну, дізнається? А так і Котляревський, і Основ'яненко, і Шевченко, і Куліш, і Вовчок..., та ще з десяток братів по перу, гляди і заговорять про українських літераторів. Тільки публікуватися треба, неодмінно публікуватися... Щоб знали, щоб відали про український народ, про Дніпро сивий, про батька Хмеля... Ні, землячки, я

таки правий! Але ж чому на душі так кепсько? Не вдалася вечірка... Ой не вдалася!

Виймає годинника, дивиться на нього

– Додому наче б то, ще й рано... Піду навідаюсь до Лукерії.. Дасть Бог, ще не спить! (*Йде за лаштунки*)

Завіса відкривається. Сцена напівосвітлена. На сцені інтер'єр кімнати Лукерії. Стіл, крісло, ширма, ліжка, під ковдрою щось вовтузиться, на стільці чоловічі брюки)

Шевченко: (*тихенько заходить, звертається до зали*) – Добре, що власного ключа маю. Зайшов і не потривожив її сон. (*Легідно, неголосно*) – Лукерочко, серденько моє, це я, твій суджений... Прокидайся...

(Підходить до ліжка. Із під ковдри вислизає репетитор і на карачках повзе до порога. Він у підштанниках і спідній сорочці. Шевченко на мить застигає, як вкопаний. Так триває лише мить...)

Шевченко: (*гучно, обурено*) – Ах ти, паскуднику! То ось яка твоя наука! Та я ж тебе зараз із світу зжену...

(Наздоганяє репетитора б`є ногою по сідниці, той перевертається і починає скиглити. Шевченко продовжує бити його ногами)

Репетитор: – Ето не я! Поверьте ето не я! Ето она всьо, она, іскусительніца Лукерія!

Шевченко: (*зі злобою*) – Іскусительніца, кажеш! Не ти, падлюко, винен... А я ось тебе доб`ю і за неї візьмуся...

Репетитор: (*істерично волаючи*) – Простіте, простіте мене! (*зривається і втікає зі сцени*)

Шевченко: (*Витерши рукою чоло повертається обличчям до ліжка, крицевим голосом запитує*) – То де ж та зрадниця – іскусительніця?! (*наближається до ліжка. На його дорозі трапляється стілець – він відкидає його, на*

столі пляшка з під вина та склянки. Він змітає їх на підлогу.. Збиває ногою наступного стільця. Лукерка сидить на ліжку прикрившись ковдрою)

Лукерія: (голосно, верескливо) – Тарасе, не підходь! Не підходь, тобі кажу! Якщо вдариш, піду і заявлю на тебе в поліцію! Ти мені ще не муж...Не маєш права! Не муж мій, і не пан... Я вільна людина і можу поводитися як забажаю...

Шевченко: (спинившись) – От як ти заговорила! Не муж значить...(нахилиється, підбирає пляшку) – У поліцію заявиш... Та я тебе зараз оцією пляшкою вб'ю... Що для мене тюрма, та після десяти років заслання, я не те що тюрми, я пекла не боюся! Гадина!!!

(Заносить пляшку над головою. Лукерка хутко зіскакує з ліжка, кидається на коліна, обхопивши Тарасові ноги притуляється до них)

Лукерія: – Вибач мене, Тарасику! Ой, вибач... Грішна я, грішна... Або краще вбий! От одразу, не сходячи з місця і вбий. Краще вже смерть, аніж таке життя!

Шевченко: (втомлено) Смерті хочеш! Та смерть ще потрібно заслужити... З під гарячої руки смерть заробити легко, а ти у гріху поживи...,та відмолити його спробуй, ти ще вимоли у Бога оту смерть... Вимоли!! Хай Він тобі смерть, як нагороду подарує!!!

(Опускає руку з пляшкою, а потім відкидає її. Лукерка продовжує стояти на колінах, обхопивши ноги Тараса)

– Забирайся від мене геть (відштовхує її. Та негайно звільни кімнату, щоб блудом тут і не смерділо (голосно). – Чуеш, негайно!

Лукерія: (покійно) – Та чую, чую... Дай лишень одягнутися.

(Встає, заходить за ширму)

Шевченко: *(злобно)* – Одягнутися... та тебе, стерво, треба було через увесь Петербург голою прогнати, щоб усі побачили, яка ти паскудниця... Голою! Та гаразд, вбирайся вже у своє халамиддя... *(замовкає, а через хвилинку)* – Як ти могла?! Як же ти могла знехтувати моєю любов'ю... Я ж тобі вірив, як рідній сестрі... та що там сестрі, я тобі вірив, як найріднішій людині. За жону хотів узяти... Спасибі, Господь не допустив, Господь врозумів... Забирайся геть!

(Лукерка виходить із-за ширми. Вона вже вдягнена, навіть у черевиках)

Лукерія: *(спокійно, врівноважено)* – Гіркі твої слова, Тарасе, дуже гіркі... Але справедливі. Дозволь же і мені тобі правду сказати. Нічого було і тобі, Тарасе, міняти мене, молоду і красиву, на дружню компанійську пиятику. Раз ти мене поміняв на горілку, то я тебе на молодого коханця... А взагалі мені такого мужа не потрібно – старого і паршивого! Не любила я тебе! Жаліла, думала, що зживеться – злюбитися, аж бачиш, не вгадала... Не злюбилося! Добре, що ми ще не обвінчані... *(хоче вийти, Тарас перепиняє її дорогу)*

Шевченко: *(суворо)* – А як же слова любові, що говорила...? Слова кохання, що нашіптувала?

Лукерія: *(спокійно)* – Брехала! Про все брехала... Та й не тобі я говорила... Себе вмовляла! А тепер прощай! *(виходить)*

Шевченко: *(підходить до стільця, на якому висіли брюки, піднімає їх, кидає навздогін Лукерії)* – Да бодай би ти пощезла із своєю брехнею! Грішниця!!!

(Вдарив грім, світло на сцені гасне, видно відблиски блискавиці).

Ява 6

Завіса відкрита. На сцені інтер'єр кімнати будинку Надії Забіли. На авансцені – господарка дому. Задня частина сцени – затемнена.

Надія Забіла: *(стривожено)* – Тієї фатальної ночі Лукерія прибігла до мене, впала навколінки, стала цілувати руки, плакати й вмовляти дозволити їй залишитися у будинку. Говорила, що пішла від Тараса, бо він старий і злий, до всіх її ревнує, до всього чіпляється і за все її сварить. Я їй дозволила лишитися. Не виганяти ж в ніч. *(пауза)* – За кілька днів Тарас запискою попередив мене, що приїде. Ось чекаю на нього...

(Чути дзвінок, який сповіщає про гостя. Заходить Шевченко)

Шевченко: – Доброго дня, Надіє Михайлівно!

Надія Забіла: – І Вам доброго здоров'я, Тарасе Григоровичу!

Шевченко: – Дякую, що Ви зголосилися прийняти мене. Чи вдома Лукерія?

Надія Забіла: – Так, вдома.

Шевченко: – Покличте її. *(Забіла бере зі столу дзвіночок і дзвонить. Заходить Лукерія. Вона у вбранні служниці. Побачивши Шевченка завмирає напів дорозі)*

Шевченко: *(голосно звертаючись до Лукерії)* – Скажи правду, чи я коли вільно обходився з тобою, ображав?

Лукерія: *(тихо)* – Ні!

Шевченко: – Може, я сказав тобі якесь брутальне слово?

Лукерія: – Ні!

Шевченко: – Так геть же від мене, а то я тебе задушу. І все верни! До нитки верни! І старих порваних черевиків тобі не подарую! Грішниця!

(Лунає грім. Світло на сцені гасне. Зблиски блискавиць. Через хвилину прожектор вихоплює постать Надії Забіли)

Надія Забіла: – Після цієї зустрічі Шевченко захворів на серце. Він провів у ліжку решту вересня і частину жовтня. У середині жовтня у Петербург повернулися Карташевські і Макаров... Лукерію я відправила до них... Слава Богу, спеклася....

(Прожектор знову гасне. На сцені темрява. За хвилину прожектор вихоплює Шевченка)

Шевченко: Варфоломію Шевченку, 5 жовтня 1860 року:
«Дуже, дуже ти добре зробив, що не посадив яблуні і груші: я з своєю молодого, не побравшись, – розійшовся. Лукерія така самісінька, як і Харита, дурніша тим тільки, що письменна. Що мені на світі робить? Я одурію на чужині й на самоті!»

(Прожектор гасне, за хвилинку він засвічується, вириваючи із темряви Миколу Макарова)

Макаров: – Я повернувся до Петербургу в середині жовтня. Від Тараса отримав кілька записок і ось цього вірша *(читає)*:

*Барвінок цвів і зеленів,
Слався, розстилався,
Та недосвіт перед світом
В садочок убрався.
Потоптав веселі квітки,
Побив, поморозив...
Шкода того барвіночка
Й недосвіта шкода!*

(відкладає вірш, роздумує)

– А ось лист від 31 жовтня (*читає*):

«Чи Ви бачили Лукерію? Чи сказали їй, щоб вона вернула мою мізерію до ниточки (реєстр повинен бути у О. М. Куліш). Як сказали їй, так ще додайте, щоб вона за тиждень заробила 4 карбованці і од свого імені послала в Чернігів на ім'я Тризни, з написом: “На користь воскресної школи”. Цією ціною окупить вона свою і мою погану славу».

(Прожектор гасне. Згодом він знову засвічується і висвітлює Тараса Шевченка)

Шевченко: – Ніяк не можу вирвати її а ні з мозку, а ні з серця (*читає*):

*Поставлю хату і кімнату,
Садок – райочок посаджу.
Посиджу я і походжу
В своїй маленькій благодаті.
Та в однині – самотині
В садочку буду спочивати.
Присняться діточки мені,
Веселя присниться мати.
Давнеколишній та ясний
Присниться сон мені... і ти!
Ні, я не буду спочивати,
Бо й ти приснишся. І в малий
Райочок мій спідтиха – тиха
Підкрадешся, наробиш лиха...
Запалиш рай мій самотній...*

(Прожектор гасне, на сцені темрява)

Ява 7

Чернеча гора. Могила Шевченка. Біля неї Лукерія Іванівна Яковлева-Полусмак

Лукерія Іванівна: – Даремно боявся, Тарасе, випустити мене у свій рай.... Ой, даремно! Не наробила б я там лиха, більшого аніж заподіяла собі... Молоді мої роки, дівоча розважливість і прагнення вибитися у пани, не дозволили мені осягнути щирість твоїх почуттів і глибини твоїх думок.... Не розгледіла я у змученому життєвими негараздами твоєму серці, тієї Божої іскри любові, яка дається людині можливо раз на все життя. Не розгледіла...

І сьогодні сама себе запитую: «Чи любила я тебе?» Шукаю відповіді і не знаходжу... Чи любить сліпий сонце?! Чи любить річка воду? Народжена і вихована без любові, чи здатна була я розрізнити щирі почуття і плотські втіхи?! Для цього треба було прожити життя... пройти через зневагу, наругу, біль втрати...

Коли ти вмер, то Карташевська запитала: «Чи хотіла б ти бачити Тараса Григоровича?» «Хочу», – кажу. – «То царство йому небесне!» І лише тоді я зрозуміла, що ти ж був єдиною людиною, яка любила мене з усіма моїми вадами і гріхами, моїми чеснотами і мріями. Я немов би, прозріла... Я кинулася до тебе, бігла отак простоволосою через Неву, бігла і провалилася.... Тонула... та Господь не прийняв, ані мого тіла, ані моєї душі.... Не дарував мені смерті... Ти ж мені говорив, що смерть, як прощення, треба заслужити... Якийсь москаль йшов, та й поспів мене витягти. Я потім довго хворіла... Місяці три...чи чотири. То ж не змогла з тобою, Тарасе, попрощатися...

(вона замовкає, поправляє квіти на могилі, згодом):

– Нині люди різне про мене говорять. Хто добре, а хто зле... Та що мені їх балачки... Я й сама знаю – занастила я тебе... Підірвала серце... Вкоротила віку... Грішна я перед тобою... Грішна! Тому й вимолю всі ці довгі роки у тебе прощення. У тебе, як у Бога... Бо ти для мене уже давно правиш за Бога. Чи простиш безталанну свою Лукерію? Чи подаруєш душі моїй спокій? *(опускається перед могилою на коліна, далі благально):*

– Тарасику, соколе мій! Я вже давно вишила весільного рушника... Такого як ти хотів... З квітами та півнями... Не сподобив Господь подати його при житті, прийми хоч на порозі смерті *(дістає із сумки вишитого рушника і пов'язує їм хреста, цілує полотнище рушника, хреститься):*

– Господи, всемогучий, прости мене грішну! Прости гріхи мої вольнії і невольнії... І ти прости мене, Тарасе.... Прости, заради любові, яку плекав у серці до мене... І ви люди, простіть... *(звертається до зали)* Простіть і передайте Тарасу, хай іде по мене.... Він прийде! Обов'язково прийде. Скажіть йому – я його чекаю...

(лягає на могилу, обхоплюючи її руками)

Завіса

*Серпень, 2014р.
Одеса – Ніжин*

ОПОВІДАННЯ

ІЛЬКОВІ ТРИВОГИ

Старий Ілько Голобородько на схід села іти не хотів... Ну чого ото переливати з пустого в порожнє? Хоча зранку до нього заходив молодий учитель історії місцевої дев'ятирічки. Отой, що власне все і затіяв... Прохав: «Прийдіть, Ілька Григоровичу, ви ж чи не єдиний свідок...». І чого ж це єдиний? Он півсела жінок ще лишилося які пам'ятають ту історію... А вчитель: «Ну, то жінки, вони і сплутати щось можуть. А ви ж чоловік! Та ще й безпосередній учасник подій. Прийдіть!»

А що приходити? Все одно із цієї справи нічого не вийде... Щоб перейменувати село ви знаєте скільки клопоту пережити треба? Вчитель казав: треба рішення сільського сходу, яке мають затвердити депутати сільської ради. Потім мають це рішення підтримати депутати районної ради, далі – обласної, а потім хтось ще там у Києві. Ет, нічого з цього не вийде... Бути нашому Жуковому ще сто років Жуковим!

– Ні, ну дивні діла твої, Господи, – посміхнувся Ілько. – Загубилося серед черкаських гаїв невеличке село Соловівка. Жило собі мирно. Сіяло і збирало хліб, народжувало дітей. І так не одне століття. Аж раптом у сорок третьому, під час останньої війни, завітав до нього маршал Жуков. Ну, отой, що згодом став маршалом Перемоги... у Берліні капітуляцію приймав.

Думки відносили Ілька все далі у минуле... А по закінченню війни, через кілька років, приїхав до них у Соловівку секретар райкому, зібрав загальні збори і повідомив:

– Дорогі земляки, годі вам у несвідомих ходити. Таких Соловівок, як ваша, на Україні за сотню. У кожній області є, а то навіть і по дві... Є компетентна думка обкому партії, а ще рішення нашого райкому, про перейменування вашого

села в Жукове, оскільки тут перебував штаб легендарного маршала Перемоги і він особисто. То як, згода?!

Збори мовчали... Тоді парторг колгоспу Іван Свистун пригрозив:

– Ви що, не розумієте важливості цієї справи?! Це ж політична акція... А ви, фронтовики, чому мовчите? Чи забули, хто Перемогу на фронтах кував?!

Піднявся Микола Федорченко. Він не так давно повернувся у село весь просяклий війною. Обличчя чоловіка оперезував величезний шрам, а на грудях рівненьким рядочком вмістилися два ордени Слави та кілька медалей. Федорченко повагом відповів секретареві:

– Перемогу на фронтах кували рядові... і добре кували, але, безперечно, під керівництвом командирів. І маршал Жуков був одним із них. Ми супроти нього нічого не маємо... Хороший командир! Але нас не було тут, коли він приїздив. Ми воювали... То хай приймають рішення ті, хто був у селі, хто його стрічав. Жінки наші, дід Тарас, Михайло Глущенко, он Ілько... І він ткнув пальцем у мій бік.

Збори зашуміли. Секретар райкому владно встав, підняв руку і гучно промовив:

– Я саботажу не допущу! Ви знаєте, який час був... Війна є війна і вона без крові та втрат не буває! Отож, годі згадувати минуле. Треба жити сьогоденням. А воно напружене і тривожне... Он вже сіяти треба, а збіжжя катма. Я обіцяю вам, як секретар райкому, що зерном ми вам допоможемо... А що стосується перейменування села, то питання це вже вирішене. Можете розходитись, – і, повернувшись до голови сільради, наказав. – Готуй замовлення на нову печатку та вказівники!

Ото і все... І стала їхня Соловівка – Жукове. І місцевий колгосп став імені Жукова, а школа – Жуковською восьми-

річною... Клуб села Жукове, а в йому співала хор-ланка дівчат із рільничої бригади і теж «Жуківчанка».

«Якась дурниця, – подумав Ілько. – Але таке ж було...». Він знехотя вийшов із хати і вмовився на колоді під шовковицею. «Чи може піти таки на той схід? Он диви, і через тин видко, як люди поспішають до сільбуду, – подумки почав вмовляти себе Ілько. – Капості від того не буде... А мо дійсно повернуть селу стару назву – Соловївка. Отой вчитель історії казав, що головне, щоб вагомі аргументи на це були, сурйозні підстави». Ілько з кишені вийняв прим'яту пачку «Прими», дістав цигарку і запалив. Тютюновий дим заспокоював і наводив у думках лад:

– Все одно не вірю, – стиха повідомив сам собі. – Комуністи все одно не дадуть переіменувати. Дарма що маємо уже двадцять років незалежності. Вони міцно тримаються влади. За просто так її не віддадуть. Не поступляться. Ну як же це так... зазіхнути на світле ім'я маршала Перемоги? Ні, не дозволять...

За свої вісімдесят три роки Ілько Голобородько набачився всього. І оту трикляту війну, яку зустрів одинадцятирічним, і свято Перемоги, і голодні повоєнні роки, і «кукурудзяну епопею» Хрущова. Радів польоту Гагаріна в космос і сумував за односельцями, які так масово дременули до міста. Пережив він і «розвинутий соціалізм», і «перебудову»... при звичаївся і до нового часу. А тому, споглядаючи цей стрімкий у змінах світ, він все робив зважено, не поспіхом:

– Ну що я вам скажу на тому сході? – розмірковував Ілько. – Про те, що ви і так знаєте... Знаєте, але мовчите. Ось вже сімдесят років мовчите. Чи не бачите посеред сільського кладовища оту велику братську могилу під дубовим хрестом на якому ні прізвись, ні дат? У кінці восьмидесятих хотіла громада вста-

новити там гранітну стелу..., не дозволили. Той же райком і не дозволив. А там же лежать односельчани. Наші люди лежать!

Голобородько спересердя сплюнув. І він, Ілько, теж мав там лежати... Та Господь вберіг, відвів напасть... Дарував друге життя. І йому, і Михайлу Глущенку, і діду Тарасу... Хоча той прохав Бога вкоротити йому віку, аби лише повернути онука, десятилітнього Темка.

Ілько глибоко затягнувся цигаркою і витер сльозу, яка по-зрадницькі набігла та й скочувалася щокою. Він усе пам'ятав, пам'ятав до найменшої дрібниці. Пам'ятав, як блищали гудзики на кітелі та погони на плечах у Жукова... Пам'ятав, як той куштував грушу, що взяв із кошика старої Бабайки, який вона принесла йому на гостинець. Пам'ятав, як підбіг до маршала ординарець і хвацько доповів, що рухатись далі немає змоги, бо дорогу заміновано. Передові військові частини обійшли її болотом. А сапери прибудуть ще не скоро, та й їм потрібний час для роботи... Ось тоді командувач і вибухнув гнівом. Брутально вилаявся і гримнув, що він не може чекати. Що він має бути там, на передовій! Де вирішується доля фронту... І якщо немає саперів, то хай дорогу розмінують «оці німецькі холоуї», які «два з половиною роки жили під ворогом, прали йому підштаники і варили їсти!» Моложавий підполковник виструнчився, віддав честь і підбіг до вантажівки із солдатами, яка зупинилася за «вілісом» командувача. Вже пізніше, по війні, дізнався Ілько, що то був «розстрільний взвод» Жукова, котрий на місці виконував вироки маршала. Отак, без будь-якого суду і слідства... Пролунала команда і солдати кинулися по хатах, зганяти селян на майдан.

Їх відібрали рівно тридцять: старих дідів, фронтовиків-калік, які повернулися із війни у перший її рік, а ще хлопців-

підлітків... Михайлу було п'ятнадцять, Ільку – тринадцять, а Темку лише десять, дарма що в зріст пішов, як лозина. Голосили жінки, вимолюючи пощади...

– Ніякої пощади фашистським холоуям! – вигукнув втомлений капітан і наказав рушати. Оточені автоматниками сільчани йшли понурою колоною. Попереду діди, що вже доживовували свій вік, далі одноногі–однорукі дядьки, биті-шматовані війною, а на самкінець вони – невелика ватага сільських парубчаків. Так вишикуватись наказав усім дід Тарас. А він статечний, сивий від років і болю, крокував першим. У статурі літнього сільського коваля все ще відчувалася сила і міць. Дійшовши до дороги за селом колона зупинилася. Невеличка дощечка, прибита на вербі, сповіщала: «Обережно! Міни!» І стрілкою вказувала у бік болота – «Обхід». Автоматники відійшли і вишикувалися позаду колони.

– Рушайте! – наказав капітан. Дід Тарас повернувся до громади, перехрестився і голосно почав:

– Видно, браття, доля наша така, полягти на оцій дорозі. Отож, розділимося на ланки по чотири чоловіка. Відстань від ланки до ланки – двадцять кроків. Якщо пролунає вибух, усі кидайтеся на землю, і ті, що вже на дорозі, і ті, що ще не рушили. Осколки річ небезпечна! А ще, дорогі земляки, пробачте мені, якщо перед ким завинив.

Після цих слів дід Тарас підійшов до капітана і попрочав:

– Хлопців відпусти.

– Не положено, – понуро відповів той, відводячи погляд, і додав. – А якщо не вистачить, що накажеш самому їти...

Дід Тарас спересердя сплюнув і відповів:

– Атож, від тебе дочекаєшся! Дай хоча б ножа.

– Навіщо? – здивовано запитав офіцер.

– Дай кажу! – твердо промовив старий. – Не бійся, поверну.

Капітан повернувся до солдат і наказав подати ножа. Дід Тарас, озброївшись армійським кинджалом, підійшов до старої верби, обійшов її, щось уважно розглядаючи у кроні, а потім гукнув до Ілька:

– Ану, Іллюшко, залізь на дерево та зрубай мені, он ті, дві рівненькі гілки.

Хлопець виконав завдання. Дід Тарас неспіхом обчухрав гілки від листя, одну палицю вкоротив, вийняв із кишені якусь шворку, міцно перев'язав нею навхрест гілки. Вийшов півтора-метровий хрест. Потім повернув ножа офіцерові, вийшов наперед колони, перехрестився, підняв над собою хреста і скомандував:

– Перша ланка, рушаймо!

Діди ступили на дорогу...

Старий Ілько сахнувся від болю. Недопалок цигарки пропікав пальці. А сльози непрохано котилися з очей. Сльоза за сльозою... Ні, він не плакав. Він поминав... Ось ця сльоза, за діда Савку, він підірвався першим, рознесло на шмаття. А ця – за діда Прокопа, він так майстерно робив свистульки... Ця – за старого Івана Бондаренка. Гарний був музика-бандурист! А ця – за його сина, Олексія, який зустрів ворога на самому кордоні і утримував свій рубіж, допоки гранатою не відірвало руку. Тоді вижив, а смерть дістала його вже тут, на батьківщині... А оця остання, пересохла, за дядька Андрія. З ворожого оточення він вийшов, а зі свого не зміг...

Ілько добре пам'ятає, як лунали вибухи, як одна ланка змінювала іншу; як після кожного вибуху усі кидалися на землю, притискувалися до неї, благаючи про захист – і ті, хто мусив іти на дорогу, і ті, хто їх примушував. А потім знову піднімалися, і знову рушали... Він бачив, як солдати охорони опустили зброю і зняли пілотки, а дехто у ту пілотку заховав своє обличчя, а може... свої сльози. І тільки дід Тарас, немов Мойсей, вперто

йшов вперед, високо піднявши хреста і, здавалося, що ніякі міни, ніякі осколки не зможуть збороти цього чоловіка... Аж ось надійшла черга рушати і їхній ланці. Їм ніхто не давав команди рушати. Офіцер понуро стояв на дорозі, а дехто із солдат вже попрямував до села. Але чи могли вони, юнаки, вчинити по-іншому? Чи могли виплакати собі волю? Та, зрозуміло, що ні! Бо попереду йшов дід Тарас, а оця дорога просякла кров'ю їхніх односельців... Ланка рушила. Ілько прямував впевнено, без страху, не зводячи очей з постаті діда Тараса... Не відриваючи погляду від хреста... Він майже наздогнав діда Тараса! Майже...

Прийшов до свідомості вже у військовому шпиталі. Сказали, що його туди закривавленого приніс дід Тарас. Боліло пошматоване тіло, боліла відірвана нога, але найбільше боліла згорьована душа... Чому боліла? І зараз болить... Та хіба ж поясниш!

Той капітан, що керував охороною, зупинив якусь маршову піхотну роту і наказав очистити дорогу від трупів, вірніше від того, що від них лишилося. Поскладали усе під вербою... Сіли на вантажівку та й рушили. За ними на своєму «вілісі» рушив і Жуков.

Баби і дівчата викопали на кладовищі велику могилу... Туди і знесли односельців. Трохи згодом, дід Тарас змайстрував великого хреста. Але про це Ілько дізнався вже коли виписався із шпиталю і звикав ходити на милицях.

Окрім його та діда Тараса, вижив ще Михайло Глушенко. Хлопець із його ланки. Коли Ілько підірвався, Михайла відкинуло вибухом і добряче нашпигувало осколками, але нічого... вичухався. Хоча лікар добрі три години витягував оті осколки. Десь у сімдесят третьому році, коли Михайло, з п'яну, розповів оцю історію в обласному центрі якомусь журналістові, його заарештували... Засудили до трьох років позбавлення волі

за наклепницьку діяльність проти радянського ладу. З мордовського табору Михайло вже не повернувся.

А дід Тарас помер в шістдесят першому. Помер якраз на Великдень. Люди казали, що то Бог призвав! Бо на такі свята помирають лише святі... Для Ілька дід Тарас і справді був святим... А хіба не так?!

А він, Ілько, ще живе... Топче землю своєю єдиною ногою. Свариться зі своєю Пріською, доглядає сад, ще й опікується синовію пасікою. Треба ж жити, коли Бог надомив... Тільки одне непокоїть Ілька – йти, чи не йти на отой капосний схід?

*Травень, 2014р.
м. Ніжсин*

БРАТИ

Оповідання

Близнюків Михайла і Василя Задорожніх у Яблунівці любили... Ну такі вже поштиві хлопці. Бувало, як вийдуть на сцену сільського Будинку культури, як заспівають «Смуглянку» або «Ой, на горі два дубки» все село, і старі, і малі, підхоплюються на ноги, підтанцьовують, а потім несамовито аплодують... Довго не відпускають. А батько, Олексій Степанович, місцевий завідувач клубу, стоїть позаду з баяном і так задоволено посміхається. Сини-орли – батькова гордість!

І в роботі, і в навчанні брати завжди серед перших. Кому що допомогти, кому підсобити – це до них... Матінка їхня, Олена Михайлівна, яблунівська фельдшерка, дітьми не нарадується. Кровинка ж рідненька...

Незчулися, як повиростали. Вже й повісток до війська дочекалися, в акурат на Вербну неділю 1980-го. Районний военком викликав тоді батька й сказав: «Степановичу, брехати не буду, готуємо до відправки в Афганістан... За законом обох синів на війну одночасно забирати не можемо. Обирай, кого лишати?» Легко сказати: «Обирай!». А як то обрати? Ще й хлопці одностайно: «Підписуй, батьку, згоду. Разом підемо!». На тому і порішили... Тільки коли вже вертали із Прилук до Яблунівки попрохав: «Матері нічого не кажіть... Як не як, а одного від напасті врятувати зміг би». А вони давай пересмішки бавити: «А ви що, батьку, мами боїтеся?! Та як бити почне, то ми заступимося!». Олексій Степанович набусурманився і сплюнув спересердя: «Вам би

тільки зуби скалити... От діждетесь своїх, тоді й будете знати, як-то батькові». Та й замовк аж до самої Яблунівки. І хлопці затихли, думаючи кожен про своє...

Бог милостивий! Із Афганістану Задорожні дітей дочекалися. Щоправда, зранені обоє... Під Кандагаром Василь Михайла з палаючого БМП витяг під зливою душманських куль, а під Гендекушем Михайло Василя затулив собою, коли із засідки вибиралися. Так що квити... Повернулися додому статні, засмагли, у тільняках та голубих беретах. На грудях у обох по ордену Червоної зірки та медаль «За відвагу». Обняли маму, татка, а потім давай вмиватися з дороги! Набрали відра колодязної води, напилися... Ох, цієї б водиці та в Кандагарі! Поскидали одіж, обливаються. А мама крізь сльози шрами від куль по тілу рахує...

* * *

Минуло тридцять п'ять літ з того щасливого для Задорожніх дня. Життя скуйовдило долі хлопців, порозкидало по манівцях, рясно засіявши густі русяві чуби сивиною. «У всякого своя доля і свій шлях широкий», – пророче написав великий Кобзар. Широкими та далекими виявилися ті шляхи у братів Задорожніх. Після військової служби вирішили до інституту вступати. Звичайно ж разом... Обрали Івано-Франківськ, інститут нафти і газу. І де та Марійка взялася Михайлові на голову?! Хоча, чому на голову? Скоріш на серце. А точніше – у самісіньке серце! Коли до війська йшли, сусідське дівча восьмикласницею бігало. Ще кіски заплітало... А повернулися – така красуня! Школу закінчує, до вузу збирається. Ото вона Михайла й збила... «Обирай, – каже, – або зі мною до педагогічного, або із братом...» Та куди ж він без неї? Йому без неї не лише жити, а й дихати не

можна! Поїхали до Ніжина, до педагогічного... Марійка на факультет іноземних мов, а Михайло на природничий, хімію студювати. На третьому курсі одружилися. По завершенню навчання у вузі викликали Михайла до військомату, запропонували поїхати працювати на одне з хімічних підприємств Монголії... А потім були Алжир, Конго, Туніс. Марійка з ним, перекладачі з англійської потрібні скрізь. Поїздили, побачили світу... До України повернулися весною 1995-го. Помер батько... Отак стояв собі на сцені, вітав пісню жінок, доспівав, вклонився на оплески і ледь дістався куліс... Інфаркт. Тоді і повернувся Михайло до Яблунівки. Повернувся назавжди. Ось тепер викладає хімію у місцевій школі.

У червні того ж року у Михайла народився син. Первісток... Як питаєте назвали? Та звичайно ж Васильком! Ну як же іще... Братові телеграму дали. Він тоді десь аж за Магаданом газопровід будував. Прилетіти ж звичайно не зміг, але щиросердно дякував. Телеграма, певно, гривень на сто була... Згадалося... Проте, коли то було, стільки вже років пройшло.

Через рік по тому до Яблунівки прилетіла нова звістка. У Василя Задорожного на Уралі син народився! Як назвали? Та звісно ж Михайликом! А як же могло бути по-іншому. Брати ж! Тепер Василь уже живе у Москві... Намотався світом. Годі вже... Час зупинитися. Працює начальником управління у Міністерстві. Роботи тьма, нема коли і дух перевести. У Яблунівці вже років п'ять не був, матінки з братом не бачив. Та що брата, з сином рідним лише вихідними стрічався. Усе ніколи... Той школу закінчив, до вузу вступати не схотів, пішов до війська. Сказав так: «Я маю віддати свій священний обов'язок Батьківщині, як батько з дядьком Михайлом, а потім уже оберу куди піти

вчитися». Звісно ж, молодий іще... Надивився телесеріалів про спецназ і мріє. Хоча на умовляння матері не пристав. А батько й не умовляв – йому нема коли. Жаль лише, що у синочка на службі не буде такого брата як Михайло! Та якось буде... Службу несе десь під Ростовом, уже більше як півроку. Навідник у бойовому розрахунку ракетної системи «Град». Тільки ось чомусь вже кілька тижнів не озивався. Востаннє дзвонив то говорив, що на польові навчання кудись мають відправити. Може, й справді...

* * *

Горе у Яблунівку прийшло несподівано... Воно приїхало на військоматівському «УАЗу». Михайло сплотив, коли до хати увійшов голова сільради Борис Трохимович Нечай і втомлений військовий у майорських погонах. Вони стояли біля дверей, ненаважуючись підняти очі. Зрештою Нечай видавив: «Тримайся, Михайле, горе прийшло у твій дім...». Його перервав голос майора. Він звучав втомлено і видавав завчені до хрипоти фрази: «Під час виконання свого військового обов'язку перед Україною, поблизу селища Щастя, у зоні АТО, загинув смертю героя старший сержант повітряно-десантних військ Василь Михайлович Задорожній...».

Зойкнула Марія, а потім заридала у своєму..., у нашому..., у вселюдському горі за сином. На плач пришкандибала мати та й собі захлинулася у прокльонах та замовляннях... Збіглися сусіди.

Михайло всього того не чув. Він став німим. Несамовито гупало серце, віддаючи у скроні. Тіло стало важким і некерованим. А мозок краяла єдина думка: «Немає Василька! Боже, завіщо мене караєш?! За які провини? Немає синочка мойого..., лише ж піврочку прослужив... Як же я..., як же

ми будемо без нього? Як?!! Треба телефонувати братові!
Треба телефонувати Василеві!»

* * *

Постріл пролунав опівдні. Власне він не пролунав... Та ні, пролунав! Тільки не постріл... Дзвінок. Василь щойно провів нараду. Щось говорив, когось розпікав, спираючись на директиви з Кремля, відповідав на чийсь запитання... А потім зайшла його секретарка і байдужим голосом повідомила: «Включите третью линию, Василий Алексеевич, вам звонят из Украины». І враз у кабінеті стало холодно і зле... Чужі погляди заблукали стінами і по ньому. Він жестом наказав підлеглим вийти... і вони слухняно виконали його наказ. Серце шалено калатало, а мозок краяла одна думка: «Мама! Щось із мамою... Михайло ж ніколи не телефонував йому на роботу. Щось із мамою... Бідна сива моя голубко! Пробач мені... Ось і в нашу хату прийшло горе». Тремтячими пальцями перемикнув тумблер і взяв слухавку. Чужим голосом промовив: «Агов, Михайлику, я тебе слухаю...». Він, напевно, знав, що телефонує брат, відчував, що це саме він. Відчував своїм серцем і всім своїм єством. Ледве видавив із себе: «Хто? Мама?!». Голос із іншого боку слухавки мовчав, як здалося Василеві, невимовно довго мовчав. А потім простогнало: «Ні, брате, Василько... Хоронитимуть завтра, о першій... Приїдь, попрощайся...». Останні слова прозвучали благально.

Йому здалося, що він божеволіє. Там, у далекій, але такій рідній йому Яблунівці, у родині Задорожніх горе... Не стало Василя Задорожнього. Не стало його! Але ж він живий... Це якась маячня... Він живий!! Ось тут він сидить у кабінеті із вікон якого видно Кремль. Він усе бачить, усе чує, усе

відчуває... Це якась фатальна помилка! Треба їхати до Яблунівки і все пояснити, в усьому розібратися. Василь Задорожній живий. Треба негайно їхати, негайно! Викликати водія, дати розпорядження секретарці, замовити квиток на найближчий літак до Києва. Повідомити Маринці, що полетів до брата. Якщо буде телефонувати Михайлик... Михайлик... Стій!!! Михайло сказав, що не стало Василька, не Василя, а Василька. О, Боже! То мова йшла про племінника, про його сонячно-русявого тезку, про його Васюню, якого він при першій їхній зустрічі, підкидав високо вгору аж до сонця і ловив міцними руками, а хлоп'я заходилося сміхом... Марія тоді бідкалася і сварила його, а брат Михайло усміхаючись примовляв: «Та не бідкайся! Хай звикає до неба!! Десантником буде!!! Правда ж, брате? А я тобі ще й дівчинку змайструю. Згода?». Марія соромливо змовкла і, відібравши дитину, покликала братів до столу. Тож не стало саме того Василька! Боже, яке горе...

Треба негайно їхати... Негайно! Там же Михайло, Марія, мама... Там рідня! Викликав секретарку: «Замовте квиток на найближчий рейс до Києва. А ще хай Микола підганяє авто... Мене не буде три дні».

* * *

Щось таки в світі змінилося... Щось таке, що він, Василь, не второпав. Або не хотів розуміти. Вважав, що то все дурниці... Ну яка самостійна Україна?! Хочуть президенти побавитися в «удельных князей», то хай бавляться! Уже майже двадцять п'ять років бавляться... Спочатку Єльцин з Кравчуком, згодом Путін з Кучмою, Ющенком та Януковичем. Нині цей ... Як його? Ще не запам'ятав... Он у Білорусії та Казахстані взагалі одні і ті ж бавляться скільки

вже років! А до чого тут люди? Жили однією сім'єю, то й продовжували б жити! З Михайлом вони про політику принципово не говорили. Як посварилися після Помаранчевої революції, так жодним словом зась! Чого його псувати нерви. Михайло багато чого не розуміє. Що там казати... Ось він, Василь, усе життя має справу з нафтою та газом... То він ніяк не второпає, як Україна дожилася до того, що закуповує нафту та газ?! Та у сімдесяті роки увесь Союз користувався українською нафтою та газом! Стільки її було... А нині вона де? Розікрали... На маєтки розмінляли. Кожному депутатику по вищці та свердловині. Щоб не збідніли. Господарі життя! Ні, правий таки Путін, з Україною треба жорстко...

Та, як з'ясувалося, дещо таки змінилося. Літаки, які з Москви до Києва літали майже щогодини, нині літають із перервою в п'ять годин. А деякі рейси і зовсім повідміняли. При проходженні паспортного контролю моложавий прикордонник, перевіряючи паспорт громадянина Російської Федерації, поставив якесь дивне запитання: «Мета поїздки?». Василь відповів як завжди: «Додому», – чим немало здивував перевіряючого.

У літаку людей було не так уже й багато. Переважно розмовляли українською. Василь усе розумів і також долучався до розмов. Давалося важко... «П'ять років не був дома. Жах! Ну що за кляте життя? Майже щороку їжджу на відпочинок до Єгипту чи Туреччини, у службові відрядження до Тунісу, Кувейту, Еміратів..., а до рідної Яблунівки бодай на десять днів часу не знайшов. А Михайло ж кожного року кликав... Життя, життя!»

А потім думки повернули до сина: «Ну як він там, мій Михайлик? Солдатське життя не солодке, та й «Град» зброя сурйозна. Чому мовчить? Якщо у польовому таборі немає

зв'язку, то хоча б листом озвався... Невідомість пригнічує. Мало віриться, що у сьогоднішньому світі є місцина, де немає сотового покриття. А втім...»

Час у літаку тягнувся повільно. Дозріла думка: «А що сталося з Васильком? Певно, дорожня пригода. Ця ж молодь така ризикова». Згадалося, як у юності вони з Мишком «вишивали» мотоциклами. Михайло справжнім гонщиком був, з таких трамплінів злітав... І не боявся! Певно, Василько у нього вдався. Ой, горе, горе... Не доведи, Боже, батькам хоронити своїх дітей!».

Київ зустрів Задорожнього малопривітно. Навколо буяла весна, але в серце закрадалася осінь. Особливо, коли його речі прискіпливо почали перевіряти, а в очах немолодого митника він прочитав відверту ворожість. Здивувала і відповідь прикордонника... Діалог був традиційним:

– Мета приїзду?

– Додому.

– Я питаю про мету приїзду до України?!

– Я вам повторюю... додому!

– Ви вже визначтесь, де ваш дім, – втомлено вимовив лейтенант і повернув паспорта.

З Борисполя до Яблунівки було значно ближче, аніж від Києва..., тож Василь винайняв таксі. Хоч і дорогоувато, але зручніше і швидше. Водії спочатку не хотіли їхати, але дізнавшись, що клієнт збирається розплачуватися доларами, почали пропонувати свої послуги наперебій. Василь обрав веселого сорокап'ятирічного чоловіка із пристарілим, але ще жвавим «Мерседесом» і вони рушили.

Дорогою водій емоційно розповідав про проблеми сучасного приватного бізнесу, а потім запропонував послуhati музику. Зупинилися на шансоні. Після хрипливо-

тужливої пісні Лепса про склянку горілки на столі почали передавати новини. І тут Василь почув таке! Виявляється російські війська воюють на Донбасі!! Дурниця, цього не може бути!!! Щоправда, ще у Москві по телебаченню він чув таке припущення, але Кисильов, Толстой, Соловійов, Даренко, та й сам Путін, переконували, що це нісенітниця. А цим хлопцям він звик вірити. Особливо останньому... Водій хотів перемкнути хвилю, але Василь попрохав залишити. Далі мова пішла про повномасштабні військові дії... «Дурниця яка! Війна між Росією та Україною!!! Цього не може бути! Не вірю. Зрештою, чому ж тоді її не оголосять офіційно? – розмірковував Василь. – Чому продовжують бавитися у демократію?» – обурився Задорожний. Здивований водій запитав:

- А ви звідки?
- З Москви.
- А-а-а, – протяжно видихнув таксист, вимкнув приймача і замовк. Замовк аж до самої Яблунівки.

* * *

Василька привезли пізно ввечері... Чотири зморені війною вояки внесли до кімнати цинкову домовину. Останнім увійшов офіцер, дбайливо розгорнув прапор аеромобільних військ і накрив ним домовину..., потім зняв з голови блакитного берета і поклав його на прапор. На німе запитання Марієних очей відповів лаконічно: «Спалили “Градом”... Вибачте, не вберіг». І замовк. О, скільки болю у цьому мовчанні...

Не забарився і сільський голова. Нечай приніс портрет Василька у траурній рамці і прилаштував його над домовиною. З фото Василь посміхався щиро і невимушено. Михайло пригадав, що цю світлину зробив він, коли при-

їздив до сина на присягу. Чи ж думав батько тоді, що це фото стане похоронним. О, горе, горе!

Глянувши на сина, Марія заплакала, і в цьому материнському риданні зайшовся в тузі увесь світ. Її ніхто не втішав... Чоловіки стояли мов закам'янілі, відчуваючи провину перед жінкою. Не вберегли!

Михайло запалив перед світлиною сина поминальну свічку... Велика жалоба і нестерпний біль скували кригою у цей скорботний вечір світлицю Задорожніх. Скувало кригою серця, думки і сльози... А просякла людським болем ніч уже перефарбовувала світ у траурний колір.

Василь дивився на те, що відбувається довкола, немов би у якомусь страшному маренні. Він ніяк не міг второпати: «Що відбувається?! У нашу родину прийшло горе, страшне горе! Люте горе!! І я, Василь Задорожній, хочу помститися кривдникам. Люто помститися! Але кому мститися? Росіянам?! Та ні... Це абсурд... Цього не може бути... Адже він живе серед цих людей... У нього дружина росіянка, друзі. Вони абсолютно мирні люди. Тоді хто?!!! Хто ота чорна сила, що стравлює народи, ставить брата супротив брата? Власноруч удавив би! Щось не так у цьому світі... Ой, щось далеко не так!».

Із роздумів його вивів голос Нечая. Той запрошував вояків на вечерю та нічліг, який приготував для них у пришкольному інтернаті. Зазбиралися...

Василь підійшов до брата і поклав руку на плече. Михайло неспіхом повернувся. Їхні погляди зустрілися, і батьківська туга перелилася із одних очей в інші, із одного серця до іншого, і сльозою скотилася по щоці. Скупою чоловічою сльозою... Про що розмовляли брати Задорожні тієї ночі, не відає ніхто. Та й хто ж зможе переповісти батьківську тугу, батьківське горе... Де та криниця слів?!

А Марія, прихиливши чоло до віка домовини сина, подумки перебирала хвилиночки його короткого життя і пекучим болем згораючого серця намагалася відігріті непоступливу холодність металу, аж поки за вікном не забринів світанок.

* * *

Василь прокинувся із невідомим донині почуттям провини. Боліло зшрамоване серце... Ті кілька годин, які він передрімив у колісях його з Михайлом кімнати, не принесли бажаного відпочинку і не відігнали втоми, яка робила тіло важким, а думки гранітними...

Він не знав у чому його провина, але він її відчував... Чим же він завинив перед братом, перед матір'ю, перед односельцями, перед отими втомленими вояками, зрештою, перед Україною? Відповіді не знаходив... Снідати не схотів. Шматок хліба в горло не ліз. Та й хіба до того... Незчувся, як у роздумах злетів час, і на подвір'ї затужив духовий оркестр. Час проводити Василька у останню путь... Він, Василь Задорожній, проваджає у вічність Василя Задорожнього. Здоровий глузд цього не витримує. Але це ж так...

Коли Василь вийшов на ганок, підтримуючи безсилу від горя та років матір, подвір'ям прошелестіло: «Василь приїхав, дивись, і Василь приїхав...». Прошелестіло і втопилося у скорботній тиші. Бойові побратими підняли домовину на плечі і вона попливла над людською юрбою, над посивілим від горя вишневим квітом, над скорботним шляхом, над рідною Яблунівкою. Попереду з прапором України, який намагався вирватись із обіймів траурної стрічки, йшов Борис Трохимович Нечай, а за ним з портретом Василька крокував його бойовий командир... Василь дивився на це крізь густу пелену сліз. Йому навіть здалося, що це відбувається не з ним.

І раптом сталося те, що відкинуло його зовсім за межі свідомості. Оркестр змовк. Сотні людей, що вщент заповнили головну вулицю його рідної Яблунівки, стали на коліна. І січені роками діди, і зовсім молоді дівчата із жовтими та голубими стрічками, виплетеними у кіски, і статечні механізатори з потрісканими від роботи руками, які годували хлібом чи не увесь світ, і зчорнілі у спільному горі жінки – усі стали на коліна!!! На коліна перед світлою пам'яттю Василя Задорожнього. А над вулицею, над Яблунівкою, над усім світом залунало: «Герої не вмирають! Герої не вмирають! Герої не вмирають!!!». Василь засліп від сліз...

Хтось зтягнув невідому для Задорожнього пісню: «Пливе кача по Тисині. Ой, пливе кача по Тисині. Мамко моя, не лай мені. Мамко моя, не лай мені». Її слова цвяхами входили у мозок і серце Василя Задорожнього. Таких пісень раніше його рідна Яблунівка не співала ніколи... Це була якась чужа і водночас рідна пісня, це був діалог матері та сина, який поліг у чужім краї, а вона ж, рідненька, носила його під серцем, і тепер не може відпустити.

Затужила мама, згорали у горі Марія та Михайло, стоголоссям відгукувався цей біль у серцях його однолітків, у Василевому серці...

«Герої не вмирають! Герої не вмирають! Герої не вмирають!!!».

І раптом, мов ножем по серцю, мов розпеченим залізом: «Хай будуть прокляті Богом клякі москалі зі своїм Путіним! Скільки горя, скільки лиха...». Василь зрозумів, ці слова адресовані йому, саме йому, а ще мільйонам українців, які безтурботно проживають на теренах Росії і нічого не роблять, щоб зупинити цю братовбивчу війну на Донбасі... Усьому світу не байдуже до цього горя, а їм байдуже! Чому?! Чи вони одурені, засліплені, зачерствілі душею? Чи,

може, від духовних лінощів віддали свій мозок, свою долю новому вождеві нації, а він заодно і серця прикупив. Отак, оптом, за дешеву нафту та газ. Не болить рідна Україна у серці. Бо нема більше серця! Українського серця!!!

Ця здогадка скуйовдила Василеві думки, розхвилювала, змусила надривно битися серце.

Пісня стихла... Світ зупинився у хвилині мовчання. Зупинився і час на межі безсмертя... А потім знову затужив оркестр...

«Коли ж я став яничаром, – мордував себе думками Василь, – коли зрікся матінки рідної, світлої пам'яті батька, найдорожчої в світі дружби і любові брата? Коли? Чи ж тоді, як за великими грішми подався до Сибіру? Може, тоді, коли всівся у крісло, з якого видно Кремль? Та із вдячності за призначення, у догоду тому ж Кремлю мовчав – відслужував! А з іншого боку, а що я міг змінити? Нічого! Роздавили б, як таргана, та й забули б! Зате честі своєї не позбувся б! Не мовчить же Макаревич... Не лукав, Василю, сам перед собою. Боягуз ти і зрадник, а ще – яничар!».

Василь витер сльози і глянув на Михайла. Він завжди у найскладніші хвилини шукав підтримки у брата. Із самого дитинства... І завжди знаходив. Можливо, і нині брат розрадить?! Михайло, обнявши за плечі Марію, шепотів їй якісь найважливіші у світі слова..., а може, просто молився.

Михайло... І раптом ще один здогад поціливі блискавицею у самісіньке Василеве серце: «Михайло... Михайлик... Сину мій! А чи не ти на своїх польових навчаннях направив смертоносний постріл у брата?! Чи не твій “Град” спопелив землю біля українського селища із такою романтичною назвою Щастя?! Що ж ти, сину, наробив!!! Це – гріх! Це – великий гріх!!! Він немає спокути...».

Вони зупинилися біля брами кладовища. Зупинилися лиш на мить, а потім перетнули межу пам'яті. Василька ховали поряд з дідом. І Михайло, і Василь знайшли поглядом батька. Олексій Задорожній дивився на синів спокійно і гідно. Коло Василевої могили говорили якісь дуже правильні слова... Ні Михайло, ні Василь їх не чув. Кожен думав про своє... Михайло – як жити без сина, Василь – як після всього побаченого і осмисленого взагалі жити... І коли вже настала хвилина прощання, Василь зробив крок до домовини, опустився на коліна, і коли замовкла навіть тиша, голосно сказав: «Пробач мене, Васильку, пробачте мене, люди, пробачте мене, мамо!». І вже не ховав своїх сліз. Міцні братові руки підвели його з колін, дбайливо струсили землю з одежі, а потім пригорнули до плеча. Василь почув такий рідний голос: «Ну, що ти, брате, я ж поряд... Тримайся. Прорвемося!». Гримнули постріли прощального салюту...

* * *

Василь повернувся до Москви якимось не таким. Це помітила і дружина, і підлеглі... Він схуд, на загострених вилицях, оброслих щетиною, вигніздилася суворість. Говорив стишено, ніби розмірковуючи. Ось і сьогодні, повернувшись з роботи, кинув Марині: «Михайлик телефонував?». Дружина відповіла запереченням. Втомлено опустився на диван і ввімкнув телевізор. З екрану Володимир Соловйов переконував, що Вашингтон буде воювати з Москвою до останнього українця. Вимкнув маячню. Вийшов на балкон, запалив цигарку і набрав номер брата. Протяжний гудок мобільного ніби зшивав шматочки розірваного серця. На тому кінці відповіли: «Слухаю, Васильку! Слухаю, брате!».

*Квітень 2015р.
м. Ніжсин*

ПРОЗРІННЯ

Оповідання

Сашко Карпенко на похорон матері таки встиг. Примчав з Борисполя на «таксичці», вбіг до хати та й впав на коліна перед материною домовиною. Отак і простояв Бог знає скільки часу, мовчки, заглиблений у тільки йому відомі думи. Не зважив на умовляння тіток піти переобідати, сестри – вмитися з дороги. Хіба ж до цього?

Сашко Карпенко – полковник повітряно-дисантних військ Російської Федерації, керівник Центру підготовки підрозділів спецпризначення. Питання про його від'їзд на Україну вирішувалось на найвищому рівні, у Кремлі... Ще б пак, адже Сашко має доступ до державних таємниць найвищої категорії. Про отих «зелених чоловічків» у Криму він знав бозна ще коли. Знав і мовчав, бо добре закарбував у свідомості, що ото значить вірність присязі та поняття офіцерської честі. Не міг второпати єдиного: чому отак чинять з Україною? Але навчений виконувати накази без обговорення він особливо не переймався цим...

Дозвіл на відліт йому таки дали. Викликав особисто заступник міністра оборони. Щось там говорив про пильність, про можливі провокації, навіть про арешт..., але все таки відпустив за умови, що Карпенко повернеться за три дні. У разі затримки це буде вважатися дезертирством і відповідати доведеться за законом. Сашко мовчки кивав..., лише зрідка видавлював: «Так точно. Буде виконано». Дружина і діти мали залишатися у Росії, за місцем служби. Це не обговорювалося. Сашко усе розумів, а тому й не сперечався.

Вдома на збори мав лише кілька годин. Хотів їхати до матері у військовій формі... Він завжди так приїздив. І після Афганістану, і після Анголи, і після Чечні... Одягав бойові нагороди та й поспішав до рідних Калюженець. Мама любила розглядати ордени та медалі, перепитуючи: «А це за що?». Сашко щось вигадував, жодного разу не сказавши правди. А мати тішилась і довго потім хвалилася перед сусідами, який то в неї поштивий та заслужонний син... Він і цього разу хотів одягнути парадного кітеля, проте втрутилась дружина: «Шурко, скинь! Не розумієш куди їдеш? Не встигнеш із літака вийти, пов'яжуть! Одягни цивільне». Карпенко хотів заперечити Оксані, але здоровий глузд підказував, що треба чинити саме так. Одягнув костюм, пов'язав краватку, поклав до кишені паспорта, гроші та ще оту страшну телеграму із звісткою про материну смерть. Більше нічого й не брав...

До Києва добирався новим, як для нього, дивним шляхом. Літаком до Мінська, а звідти вже до Борисполя... Ну не морока? Ні, Карпенко усе розумів. За тридцять п'ять років служби добре навчився реально оцінювати ситуацію. Він усвідомлено сприйняв і розпад СРСР, і державну незалежність, і навіть цю дивну гібридну війну... Так, іде боротьба систем... Росія чи США, ФСБ чи ЦРУ? Але чому це все відбувається на теренах його рідної України? Хто обирав майданчик для цього нелюдського експерименту? Москва? Вашингтон? Вибухав мозок... Відповіді не було! Вірніше вона була, але Карпенко боявся у цьому зізнатися!

Сашко гнав від себе оті пекучі думки правди, які підступно закрадалися в мозок, а вибухали в серці. Він не міг зізнатися собі, що причетний до тієї кривавої справи, яка чинилася на Сході України: «Та ні, я не винний, я ні в кого не стріляв... На моїх руках немає крові... Я занадто далеко

від палаючого Донбасу... За тисячу кілометрів. Я просто виконує свою роботу, те чого вчили».

Проте пручався мозок: «Кого ти хочеш надурити?! Хіба ж ти не бачиш в очах своїх курсантів збентеження перед випуском? У кожному погляді застигло німе запитання: «Куди? Куди?! На Донбас? Чи в Сирію?» І ти, полковнику Карпенко, відводиш погляд, бо не знаєш й сам... Але добре розумієш, навіщо усі довгі місяці навчання вони стріляли бойовими патронами і опановували піротехніку не на муляжах, а на справжніх мінах».

Усе це проносилося блискавицями в мізках Карпенка. А він стояв на колінах перед маминою домовиною і тихо плакав...

* * *

Марію Карпенкову проводжало все село. Її любили за туху вдачу, за працьовитість, а ще за готовність прийти на допомогу в будь-яку хвилину. Про таких у народі кажуть: «Останню сорочку з себе зніме та й віддасть»... Втративши рано чоловіка Марія сама піднімала дітей. І Олександра, і Ярину. Виховала, вивчила, ще й онуків дочекалася. Отак у роботі та клопотах і згорювала свій вік...

Сашко, крізь пелену сліз, мало кого пізнавав, коли домовину виносили на подвір'я. Він ішов за матір'ю закам'янілий у своєму горі і відганяв геть усі думки. Усі, окрім однієї: «Як жити без мами?» Пройшовши через стільки життєвих випробувань Карпенко виявився зовсім безпорадним у оцьому своєму людському горі. Помираючи сотні разів Сашко виживав лише тому, що на нього чекала мама...

Від їхньої хати до кладовища не так вже й далеко... Отак вигоном до майдану, що біля сільради, а далі мимо

крамниці та й повернути до тракторного стану..., а там вже й кладовище. Сумний потічок людей тік за доживаючим свій вік «Газоном», який кашляючи, як старий дід, все ж рухався у заданому напрямку. Сиплий гомін його двигуна був прощальною мелодією над Марією. Оркестру в селі вже давно не було. А інструменти, що тьмарніли у клубі, були німим докором оцьому, такому не простому, людському буттю... Добили таки село!

Зупинилися біля кладовищенських воріт... Четверо чоловік підхопили домовину на плечі і неспіхом рушили вперед. «Хто вони? – піймав себе на думці Карпенко. – Ось той крайній, здається, Микола Черевків. Змарнів як..., не пізнати. Шматувало видко життя. Ех, Колю, Колю, друзяко-однокласнику, а колись від твого дзвінкого сміху тремтіли шибки у класній кімнаті. А поряд хто? Здається, Сашко Загуменний... Сусіда. Цей молодший, але, дивись, теж січений роками. Життя, життя...» Лет думок обірвався, зупинилися біля свіжовикопаної ями... «Ось і все, мамо, тут і скінчається твоя земна дорога, – захурделило в голові і морозом вдарило по серцю. Карпенко заляк...

До тями його привів голос Яринки. Сестричка шепотіла: «Сашуню, час прощатися. Братику, чуєш?» Оте «Сашуню» було сказане так ніжно, як колись говорила мама. Вдарили слъози...

Він стояв над могилою матері зачерствілий, як окраєць хліба, що старі люди лишаяють «про чорний день». Ось цей чорний день і настав у його житті! Підходили люди, щось говорили... Тисли руку, обнімали за плечі. А він мовчки кивав головою, не розуміючи змісту слів. Кам'яніло серце...

Потім повернулися до хати. Поминали... Люди говорили багато добрих слів про маму. Говорили правдиво.

Поминальним обідом опікувалися тітки, а тому було усього в достатку, як і належить... Сашко перехилив чарку за чаркою, але горілка не брала... Коли надвечір'я заглянуло в шиби односельці стали збиратися. Він дякував людям за шану до матері, дякував за співчуття і тис їхні зашкарублі від праці долоні. Такі ж долоні були і в його мами, коли вона змалечку гладила його голову. Мамо..., мамо!

Тітки поралися біля столу. Яринка заходилася розстеляти ліжко... Тихенькими кроками до оселі вкрадалася ніч.

* * *

Ранком, як і годиться, понесли Марії снідати... Попереду, про щось тихо гомонячи, йшли тітки і Ярина, за ними старшенька племінниця, а далі вже й Карпенко. Він ішов неспіхом, оглядаючи все довкола, ніс валізу з харчами. Ранок видався напрочуд тихим і спокійним...

Їх обігнав на старенькому «ЗІЛу» Сашко Загуменний. Привітно махнув рукою і, пригальмувавши, вигукнув: «Ну що, топчеш ще землю, москалику?!» Сашко жарту не зрозумів, лише махнув услід рукою. Мовляв, давай, займайся своїми справами. А Ярина пригрозила у бік авто кулачком.

Далі зустрілися Кривичі. І Світлана, і Олексій були однокласниками Сашка. Товаришували..., але зараз чомусь не підійшли. Лише здалеку мовчки кивнули головами. «Горе у них, – пояснила Яринка. – Сина під Авдієвкою тяжко поранили. Лежить у госпіталі в Дніпрі. Не знають, чи виживе?»

Микола Черевків зустрівся вже біля крамниці. Вештався у пошуках випивки. Підійшов до Сашка, але руки для привітання не подав. Карпенко першим розпочав розмову:

– Дякую, Миколо, за допомогу. Я вчора не зміг підійти...

– А я не тобі допомагав. Я з тіткою Марією прощався, – обірвав його Микола.

– Ну, тоді дякую за те, що прийшов, розділив з нами горе.

– А як я міг не прийти, коли вона мені була за матір. З дитинства піклувалася. Пам'ятаєш, прийдемо з тобою зі школи, вона обов'язково за стіл посадить, нагодує. Знала, що у нас із бабою харчів катма... А потім, коли ти вже поїхав, зустріне, висповідає за п'ятику, а все ж до хати запросить, нагодує... Сорочку випре, випрасує. Людиною себе почуваєш. Розумієш, лю-ди-но-ю! Ех, не доріс ти, Сашко, до своєї матері. Не доріс!

Карпенко посміхнувся і запросив:

– Ну то ходімо з нами. Пам'янемо маму, по чарці вип'ємо.

– Пам'яну, обов'язково сьогодні пам'яну, – найжачився Черевко. – Але не з тобою!

– А чому це так? – зніяковів Карпенко.

– А хай з тобою Путін поминає! Оте кремлівське х..ло, – буркнув Микола. – Ти ж, здається, у нього у холуях служиш?

Карпенко закипів:

– Я служу Батьківщині і народу! І чесно служу. А будеш ображати, по пиці дам, як у дитинстві, пам'ятаєш?

– О, по пиці дати ти мастак. Я це пам'ятаю. Тільки тоді ми з тобою в одній ватазі були. Спиною до спини стояли проти шістьох сокиринських... І не втекли, не здалися, хоча і отримали доброго прочухана. А нині ми один супроти одного... І ти мені погрожуєш...

– Чому це один супроти одного? – зніяковіло запитав Карпенко.

– А ти своє високе начальство запитай! Що вам потрібно в Криму і на Донбасі...

– Крим – важлива стратегічна база, – завчено почав Карпенко.

Микола обірвав його:

– Облиш ці пояснення для своїх вояків! Ви вдерлися до чужої господи, нагло обікрали її, а тепер ще й виправдуєтесь перед усім світом. Крадії! Злодії і поганці!

– Знаєш, Миколо, я чужого змалечку не брав... І Крим я не захоплював! Я чесно служив, віддано служив. Є така професія – Батьківщину захищати! Я і захищав. І не тобі мене судити.

– Добре сказав, – відпариував Черевко. – Батьківщину захищати! Твоя Батьківщина сьогодні захлинається кров'ю своїх синів. А ти де? Може під Маріуполем, чи Донецьком?! Ти з іншого боку! З боку ворога-загарбника... А ще говориш про Батьківщину. Знаєш, Сашко, я дуже хочу випити. Страшенно хочу. Бо втратив рідну людину, а ще друга..., але з тобою я пити не буду. Бридко мені з тобою пити!

Карпенко стояв ошелешений. Почуте болуче вразило його. І це йому каже закадичний друзяка. Той з ким усе дитинство були «не розлий вода». «За що? За що ці образи?» – згорьовано запитувало серце. «Це не образи, це правда... Страшна правда!» – розважливо відповідав мозок.

Карпенко замовк.

– Бувай! – недбало кинув Черевко і повернув до крамниці шукати напарника або якусь добру людину, яка змилюється над його спраглою душею і дасть таки засмальцьовану гривну «на пиво». Карпенкові він руки так і не потис...

Згорьована від втрати неньки Карпенкова душа наповнилась новим болем, раніше не знаним, не віданим. Болем несправедливої образи. Болем втрати чогось більшого за власне горе. Невже ж й справді він яничар і відступник? Решту шляху до материнної могили Сашко пройшов у тяжких роздумах.

* * *

Невеликий горбик із чорнозему та прив'ялих квітів виріс поруч із могилою батька. Кущ калини, який мама колись посадила з гілочки, розрісся і рясно вродив. А чорнобривці з батькової могили здивовано поглядали на прибулих і немов запитували: «А що Марія не прийшла за нами доглядати?».

«Треба вже і батькового пам'ятника замінити, а то стоїть металевий хрест, поставлений ще на роковини, – обсівся думками Карпенко. – Ось мамі буду замовляти, попіклююся і про батька. Хай будуть могилки однаковими, під мармуровими плитами... І щоб обов'язково з викарбуваними на стелах портретами. А ще плиткою треба обкласти довкола...»

– Шуро, налий татку чарку, – вивела його із роздумів сестра. – А я свічку запалю.

Карпенко дістав із валізи чарки, пляшку горілки. Налив батьку повну, поставив на могилу і накрив крайцем чорного хліба. Потім налив чарку собі. Перехилив не заїдаючи.

– А мамі? – нагадала Яринка.

– Вона цього не любила, – видавив разом зі сльозою, але все ж таки налив на чверть у чарку і, накривши хлібом, поставив на могилу. Собі ж налив вдруге. Випив, але очікуване полегшення не прийшло.

– Шурко, ходи закуси, – погукала тітка Настя. Карпенко лише махнув рукою у відповідь.

Тітки ж, прочитавши молитву над сестриною могилою, заходилися накривати стіл. На їхньому кладовищі, на відміну від міських, столики не ставили біля могил, та й могили не огорожували... Вони розросталися рівненькими рядочками, немов вулиці села, і збігалися до центральної алеї. Тут кожен

сільський куток мав свою містину: ось тут – перша бригада, далі – друга, а далі Салимонівщина, Хутори... Поминали ж на галяві, майже під огорожею. Тут вкопали довжелезного стола з довгими по обидва боки лавами. Отак, навідали могили і до столу. Один поминальний обід, а поруч інший... Вже після другої чарки об'єднувалися, родичалися, згадували своє коріння. Бо знали, більша половина села рідня... І всі, хто у цей час з різних причин був на кладовищі, міг підійти і сісти до поминального столу. Саме тому їжі завжди брали із запасом.

Тітки розщедрилися... Марія серед них була старшенькою, а тому сестри не поскупилися на харчі. Було тут і печеного, і вареного. Стали підходити односельці. Сашко, випивши кілька чарок, повернувся до могили матері. Обережно познімав квіти, відставив вінки і руками став впорядковувати непокірні грудки чорнозему, які розбігалися у різні боки з пагорбка. «Копачі, певно, до столу поспішали, тому лопатами добре й не втрамбували, – незле подумав Сашко. – Нічого, по обіді візьму лопату та й виправлю». Придавши могилі правильної форми він знову обклав її квітами. «Треба руки десь умити», – пробубнів сам до себе. Пригадав що неподалік кладовища був старий колодязь і попрямував до нього.

Карпенко майже дійшов уже до вхідної брами, як погляд відшукав серед могил самотню жіночу постать у чорному вбранні. Жінка поралася біля добре впорядкованої могили, вибираючи лише їй помітне зілля. Якийсь внутрішній, незрозумілий потяг змусив Сашка повернути до жінки... Підійшов, кинув погляд на надгробок, неспіхом прочитав: «Пилипенко Олександр Васильович. 1995-2014». З фото на світ дивився усміхнений юнак з русявою непокірною чуприною. Жінка рвучко обернулася і він побачив її обличчя: русяве із

сивиною волосся непокірно вибивалося із цупких обіймів чорної хустки, дві глибокі борозни переорали чоло, рясне мереживо зморшок вгніздилося побіля очей. Але очі... Очі! Він би їх упізнав серед тисячі інших.

- Надійко! – вихопилося.
- Так, Шуро, так... А це – мій син.

* * *

З Василенковою Надійкою Сашко Карпенко познайомився коли приїздив на канікули з училища. Вона ще зовсім дівчиськом була, восьмикласницею... Якось косили траву худобі. Сашко косив, мама загірбала. Аж бачать: дівча біжить, прудко так, а на голівці – вінок з ромашок. Гукає:

- Тітко Маріє! Тітко Маріє!
- Чого тобі, дитино? – неня у відповідь.
- Мама казала, щоб Ви увечері на день народження до нас приходили. Вона чекатиме на Вас!
- Дякую, обов'язково прийду.
- І хлопця свого беріть!
- Його теж мама кликала?
- Ні, це я запрошую! – і засміялася.

Тоді Сашкові здалося, що він вперше чує хор польових дзвіночків, так весело і радісно було. Саме тоді вперше і познайомилися..., а зустрічатися почали вже пізніше. Років через два, коли Надійка до педучилища вступила. Щоправда зустрічі були короткими. Що тієї курсантської відпустки? Місяць... та ще два дні на дорогу! Їхнє кохання було світлим і чистим. Мріяли побратися. Певно і побралися б, якби у Карпенкову долю не увірвалося оте страшне слово: «Афган...»!

Уже годину блукали околицями села статечний полковник і вчителька місцевої школи. Згадували юність, згадували своє незрадливе кохання...

– Пам'ятаєш, Сашо, отам під вербами, біля ставу, ти мене вперше поцілував?

– Пам'ятаю... Хочеш я і зараз тебе поцілую?

– Відцілувала я вже своє, Шуро, – сумно мовила Надія.

Щось вагоме і неказане змушувало їх мовчати. Зрештою Карпенко не витримав, несміло запитав:

– А син як загинув? Певно автопригода?

– Під Іловайськом, у котлі... Обіцяли «зелений коридор», а потім почали стріляти в спину. Ми з чоловіком довго сина шукали, лише піврочку, як привезли...

Заплакало небо.

* * *

На вечір Карпенко став збиратися у дорогу. Добігала до кінця друга доба відведеного для прощання часу. Сашко подумки перебирав зроблене: «Могилку мамі підправив, гроші Яринці лишив. Вистачить щоб пам'янути і на дев'ять, і на сорок днів. Впорядкуванням могили батьків займуся коли приїду у відпустку...»

«А якщо не впустять, або, скоріш, не випустять?» – підступно нашіптувало сумління. «Як не випустять?! Це ж батьки!» – гнав від себе ці думки геть. До кімнати постукали:

– Заходьте, – невимушено запросив Сашко.

На порозі з'явився сивий статечний чоловік і привітно посміхнувся:

– Привіт, Олександрє! Гостей не чекав?

– Таким гостям завжди раді! Проходьте, Борисє Трохимовичу. Радий Вас бачити при добром у здоров'ї.

Вони обнялися, а згодом зручно вместилися на дивані, розмова обіцяла бути тривалою.

Колишнього завуча місцевої школи Бориса Трохимовича Лісового у селі любили і поважали. За веселу вдачу, влучний

жарт, мудре і добре слово. А ще за ерудованість та інтелект. Не одне покоління калюженчан із захопленням слухали його уроки історії. Лісовий умів гостро і правдиво сказати про політичну ситуацію в країні, а під кінець уроку все перевести на жарт. За це у радянські часи мав п'ять, чи шість доган від районного керівництва. Проте педагогом він був від Бога! Для Карпенка він був беззаперечним авторитетом...

– Зайшов, Олександр, навідати. Вчора тобі не до балачок було. Ну, як живеш-буваєш?

– По-всякому, Борисе Трохимовичу.

– Служиш?

– Ще служу. Не відпускають... Хоча вислуги вже достатньо маю. Ви ж знаєте, у «гарячих точках» рік за три рахували.

– Знаю, знаю... Поводило тебе життя багряними шляхами. Родина як?

– Та слава Богу! Дружина ще працює, хоча вже і на пів ставки. Донька медінститут закінчила, обрала професію мами. А найменший – комп'ютерна душа... Вже час до війська йти, а він все у стрілялки грає...

– Хай бавиться, Олександр. Ще настріляється! Нині час такий...

– Складний час, Борисе Трохимовичу. Складний і несправедливий. Он мене сьогодні зранку, під крамницею, Микола Черевків так висповідав, що матінко-рідна... Наче б то злочинця якого!

– Певно, п'яним був?

– Та ні, на диво, тверезий! Я пропонував випити, уявляєте, відмовився.

– Це щось на нього не схоже... Певно, ти міцно його зачепив?

– Та не чіпав я його... Ну то й що з того, що мені доводиться служити в Росії?! Ще десять років тому всім до

цього було байдуже! Сестра казала, що й досі моя фотокартка на стенді «Гордість школи» розміщена. А нині, одразу так – запроданець, яничар! А кого я зрадив? Кого?! Я вірою і правдою державі служив. Єдиній державі!

– Кого ти зрадив, Олександрє, ти не в мене питаєш, а в сумління свого. У своєї душі...

– Мовчить моя душа, Борисє Трохимовичу. Бо немає вже того, що колись називалося «радянським». Ви ж самі мене вчили, що немає нічого міцнішого за радянський народ. І я Вам вірив. Вам і замполіту в училищі... Саме життя підтвердило ці слова! В Афганістані мене білорус захистив від кулі своїми грудьми, а з палаючого БМП витягнув грузин... Ось їм я вірив! І душа моя вірила...

– Час іншим був.

– Не час – люди!

– Можливо й так, Олександрє.

– Ви знаєте, Борисє Трохимовичу, як я, звичайний калюженський парубок, потрапив до елітного Рязанського десантного училища? Хочете розповім?! Це не займе багато часу... Так от, історію я, дякуючи Вам, здав на «відмінно». Осилив і математику. Твір написав. Ви ж знаєте, з літературою у мене проблем ніколи не було. А от англійську... Чорта з два, ні в зуб ногою! Англійський алфавіт російською читаю... Не було в нашій школі вчителя іноземної мови! Ви ж знаєте, одна приїде, півроку повертиться і гайда до міста, за нею інша, а далі такі ж... Одним словом, стою я під аудиторією, журюся. Впевнений, завало іспит. Коли це підходить до мене майор, я пізніше вже дізнався, прізвище у нього було Боровик. Запитує: «Чого зажурився, козаче?». «Та англійської не знаю,» – відповідаю. «А ти родом звідки? – З Чернігівщини, – А я з Полтавщини. Земляки значить!». Він поміркував трохи, а потім й каже: «Не журись! Співати вмієш?». «Та співав, як усі, –

відповідаю. – А щоб так, щоб щось особливе, то ні». «Та й дарма! «Розпрягайте, хлопці, коней» знаєш? – Та звичайно знаю! – Ну тоді ходімо...». Заходимо до аудиторії. Майор Боровик звертається до екзаменаційної комісії з такими словами: «Шановна комісіє! Ось оцей абітурієнт дуже добре склав попередні екзамени. Але англійської він не знає... Та з нього буде дуже добрий офіцер, бо душа у нього така... Чесна і співоча душа. Ось послухайте!» І від тих слів у мене, немов, крила вирости. Я так у житті ніколи ще не співав. Ми дуєтом як затрептіли. Та ладно так. Комісія не витримала, плеще у долоні: «Молодцы, хохлы! Ух, какие молодцы!». Тай поставили мені добру оцінку. Так що, Трохимовичу, свій екзамен на душу я давно уже склав. Успішно склав! І перед майором Боровиком мені не соромно. Жодним кроком я не порушив дане йому слово. І честь моя офіцерська не заплямована! А англійську я таки вивчив... Там же в училищі і вивчив.

На якусь хвилину в кімнаті оселилася тиша. Її порушив Лісовий:

– Ось ти, Олександрє, дорікнув мені, що я тебе народ радянський любити вчив... Так я тобі скажу, що правильно вчив. Бо немає в світі поганих народів, є погані керманичі, які керують ними. І коли Гітлер очолив Німеччину ставлення до музики Моцарта, чи поезії Гейне в світі не змінилося. Бо краса над політикою. І ніякі політичні доктрини не здатні її збороти... І радянський народ був чудовим, могутнім, талановитим! Він зборов фашизм, відбудував країну, розорав цілину, освоїв космос. І життя було радісним. Але життя – не сталий процес, воно розвивається, змінюється, розкриває нові горизонти... Час мчить, стрімко мчить... Не згледілись і нова епоха розпочалася. Епоха нових ідей, нових технологій, навіть нового мислення. І вимоги до людини стають іншими... Я до цього часу у тому комп'ютері нічого не второпаю, а п'ятирічні

хлопчаки з ним таке виробляють... Новий час вимагає нового ставлення між людьми. Нового...

– Та усвідомлюю я це, Борисе Трохимовичу! Добре усвідомлюю. Але до чого це? – не витримав Карпенко.

– До того, Олександрє, що Бог, історія, випадок (обирай на свій смак) надав нам унікальну можливість самоідентифікуватися, по-справжньому відчувати себе українцями, відродити свою державність, свою мову, культуру. І це не омана – держава Україна вже існує на мапі світу. Двадцять п'ять літ як існує! А у вас там, у Москві, ніяк змиритися з цим не хочуть, усе ще дивляться, як на колонію...

– Не як на колонію, а як на братню державу, – заперечив Карпенко.

– На братню державу танками не в'їзджають і «Градами» поля не перепахують... Братам кров не пускають, їм свою віддають! Знаєш, Олександрє, давай полишимо цю розмову. Не на часі вона... Не агітувати я тебе прийшов, а рану стишити на серці. Гірку і щемливу рану... Царство небесне Марії. Світлою і доброю людиною була.

Лісовий перехрестився, а згодом запитав:

– З хатою що робити надумали? Ти в Росії, Ярина в місті... Будете продавати?

– Чому продавати? Кому? – знітився Карпенко.

– А хоча б комусь із біженців... Війна багатьох людей із клунками світом пустила.

Карпенко раптом зримо уявив, як чужі люди господарюють у батьківській хаті. Скидають мамині рушники з покута, порсаються у речах, виносять його старе, ще з шкільних років, ліжко, перебирають посуд... Стало моторошно і лячно.

– Та ні... Ми ще про це з Яриною не говорили, – видавив. – Але продавати не будемо..., точно не будемо. Я на роковини

хочу пам'ятника батькам поставити..., та й взагалі, як тут вони без нас...

– Добре діло, синку, добре, – сказав Лісовий підіймаючись.
– Ну, навідав тебе, вже й додому час. Бувай. Не треба мене проваджати.

– Борисе Трохимовичу, дозвольте хоча б до хвіртки.

– Ну, хіба що до хвіртки.

Карпенко провів учителя до самої домівки. Чоловіки непоспіхом йшли вулицями рідного села, про щось говорили, а повнолиций місяць, забігаючи наперед, розстеляв перед ними сріблясту доріжку.

Коли ж Сашко вертав до домівки, оксамитово-чорне небо було вже рясно всіяне зорями, а жартун Місяць бавився тінями. Він кидав чоловікові під ноги якісь химерні силуети дерев, птахів та незвіданих чудовиськ. Защебетав соловейко, рясно обсіваючи довкілля своїм чарівним співом. Озвався одуд десь в очеретах побіля озера. Ніч дарувала світові своє казкове дійство...

Батьківський будинок зустрічав Карпенка тихою дрімотою. «Вже полягали», – тишився Сашко. Світилося віконце лише у його кімнаті... На цей вогник і прямував полковник. Прямував, як і багато років тому, у дитинстві, юності, зрілості... Коли повертав із далеких країв до рідного отчого порогу. І Карпенко раптом надзвичайно щемно відчув, що це – його садиба, його земля, його село, його Україна...

* * *

Р. С. Полковник Карпенко повернувся у розташування своєї військової частини вчасно. Доповів про прибуття і поклав на стіл командира рапорт..., рапорт на звільнення.

*Серпень, 2016р.
Ніжин – Миргород*

СТАРІ ДЕРЕВА НЕ ПЕРЕСАДЖУЮТЬ

Оповідання

*Якщо у твоїй душі залишилася хоча одна
квітуча гілка, на неї завжди сяде співочий птах.*

Китайська народна мудрість.

Хурделило... За вікном вило так, що наче б то не вітер, а ватага голодних вовків виспівувала на Місяць... Тужно і бездомно. Та ще й мороз... Увесь грудень наче й не було, а тут, на святки, спохватився. Періщить й періщить. Учора на градуснику було -20, а сьогодні вище. Чи то пак, нижче... Певно градусів двадцять п'ять буде? Треба було б глянути, так шиба замерзла, розмалював її мороз візерунками... Не вікна, а суцільний вітраж. А чого дивуватися? У старі часи на Різдво завжди стояли морози. Покійна мати говорила: «То цар Ірод лютує. Усіх немовлят зі світу хоче звести». І хрестилася при цьому так рясно... А може й справді?

Тихін Закалюжний відвів погляд від вікна, немов би хотів узяти передих у своїх роздумах...

«Добре, що дровами вдоволь запасся... Хоч місяць лежи на печі, лише поліна підкидай. А ще молодець, що хліба у сільмазі набрав, вистачить до Водохрещі...». Тихін задоволено посміхнувся. Живучи увесь свій вік тут, на хуторі, або як люди кажуть: «на висилках», Тихін навчився як зберігати харчі.

Ще як Марія жива була... Принесе було із села буханок п'ять хліба. Вона йому: – Навіщо набрав? Зачерствіє... А він їй: – Не зачерствіє! Чого його ото щодня до лавки бігати. Неблизький світ.

Огорне кожну хлібину в пакетик, та й у холодильник. Там хліб підмерзне і тижнів зо два може лежати, а то й більше. А потім виймай, хай з годину на столі вистойт'ся, та й куштуй на здоров'я. Та й скільки їм з Марією того хліба треба? Пів буханця на день... А нині й того менше.

Три ж рочки вже минуло, як відніс Марію на кладовище, а забути ніяк не може... Та й як забути?! Вона ж для нього усе! Разом вік звікували... Побралися в п'ятдесят п'ятому? А мо` в п'ятдесят сьомому? Вже й забув... Стривай, Миколка у шістдесят четвертому знайшовся? А Марія казала, що Бог їм не давав дітей, аж сім років... То як не крути, а пів століття таки разом прожили. Бідна, сива моя голубко, як важко вік без тебе вікувати!

Тихін квапливо змахнув сльозу, що непрохано обпалила щоку і знову поглянув за вікно... «Святий вечір, а не щедрувальників, ні колядувальників... Та їх уже років з двадцять, а мо й більше, на хуторі не чути. Як повідселяли усіх на село, так і катма... Жили трудно, але рідно!».

Посміхнувся... Спогади понесли його через роки.

Хутір Заліщина відбіг від села Високого десь кілометрів за три. Почитай, отак полем кілометрів зо два з гаком, а потім лісок..., та й ще з пів кілометра. Це якщо нікуди не звертати... Але ж як ти не зверниш, коли одразу за ліском кручі, а під ними тихоплинний красень-Удай порозкидав свої плеса? А далі очерети, верболози, аж під самий небокрай... А ген далі, по той берег річки, віддзеркалює сонцю золоточерхими банями сивочолий Густинський монастир зі своїми дзвонами. Он на святки, коли дзвонять, ніяка завірюха не завадить! Чути як під вухом... А воно ж і не дивно, що то там для Божої пісні якихось десять кілометрів? Та й дзвони линуць знизу до небес! А село Високе вгніздилося на високих пагорбах Удаю, тому й назву отримало таку. Хоча Високим у всіх відношеннях воно було років сорок

тому... І люду було вдосталь, і колгосп міцненький, і ФАП із фельдшерцею, і в школі учителів з десяток було своїх, а не зайжджих. А нині, тьху! Уграли таки село... Інвестори!

Тихін спересердя наморщив лоба і невдоволено скривився... Почалося все у кінці сімдесятих. Комусь там у Києві, а мо`й в Москві, видалося, що тримати хутори не рентабельно. Ось і почалася компанія... Понавозили «фінських будиноків» по селах і гайда переселяти. А де ті будиночки ставити?! Тільки по задвірках та окраїнах... А там городи не розорані, не впорядковані! Але ж парткерівництву директиву треба виконувати... Отак і з'явилися у майже кожному селі «нові Черемушки».

Тихін встав з лави і підійшов до цеберка з водою. Смачно напився. Він тоді їхати з хутора відмовився. Як не викликали до контори, як не умовляли... Стояв на своєму: «Не поїду!». Лишилося тоді не переселеними тільки п'ять хат.

Решта пустокою стояли. А їх катма: вдова Глущенкова, Пріська з Іваном, стара Бабайка та колишній зоотехнік Микола Григорович із дружиною Наталкою. Ну, той, що з сталінських таборів повернувся. Ото і все... Та цур йому пек..., себе з Марією не порахував. Так от ці відмовилися переселятися. Правління колгоспу махнуло на них рукою, лишили для усіх одну свиноферму, щоб було де працювати, тай відзвітувалися «на верх», що постанову партії виконали.

Отак і віджнивували вік... Останні десять років на хуторі zostалися лише вони з Марією. Сусіди померли. Ферму розікрали. Та й нікому на ній уже працювати. А хати ще стоять пустокою... Хоча, які там хати, розвалюхи порослі бур'яном! Спадкоємці заходять до них раз на рік – на «діді». Чи то, як кажуть у народі, «на гробки». Позїзджаються звідусіль, могилки на кладовищі впорядкують, а потім зайдуть до Тихона, попрохають косу. Дворище батьківське обкосять,

вірніше позбивають бур'яни. Та ото і все... Аж до наступного року. А дехто зовсім уже не приїздить...

Тихін відмахнувся від думок, що обсідали, і подався до печі. Витяг рогачем чавунець з картоплею що «упрівала». Духмяна яка... Смачна певно, пів курки туди вбухав... Час уже накривати святковий стіл. Накришив сала, шинки, домашньої ковбаски... Виставив солоних огірочків, грибів. Кинув пригорщу цукерок... Поставив було «Козацьку раду», казьонку, а потім забрав і повернув до буфету...

«Чого його? Всеодно ж ніхто не зайде. Наготував на ватагу, а до столу сідати самому. Обійдуся і самогонкою». Та й який із його п'яка! Чарчини дві-три перехилить для порядку. Свято ж таки... А більше ні-ні! Ще змолоду так призвичаївся...

Тихін сів до столу, але вечерю розпочинати не поспішав. Хоча і чекати було ні на кого. Син Микола у Києві. Дружина Ірка, онук Валерка – студент, на художника вчиться... Приїздили влітку, як казав онучок: «на етюди». Днів з десять були...

Микола уже давно кличе батька до столиці, ще Марія жива була. «Тату, переїздіть, у нас будиночок на Борщагівці, місця усім вистачить. Чого вам ось тут нудитись?». Та вони ніяк. Куди вони з свого хутора...

Коли Марії не стало Микола кріпко плакав. На дев'ятини приїхав мікроавтобусом: «Тату, збирайтеся, я за вами. Ми вам уже і кімнату приготували». Та Тихін, ні! Куди він від Марії, від свого саду, від пасіки... Хоча вже й під вісімдесят, а ще тримає... Та й Бровко не пустить. Свого собацюгу Тихін поважав. Справжній хазяїн, стереже справно! Та й від Тихона ні на крок. Не вмовив тоді Микола, хоча і кріпко старався. Та хіба ж старі дерева пересаджують?! Поїхав нічим...

Тихін підвівся, перехрестився на ікону: «Христос родився! Славимо його...». Врізав хліба. Перехилив першу чарку, закусив огірочком та й взявся до картоплі...

Горе у синову сім'ю прийшло раптово. У п'яту хвилину мобілізації забрали Миколу в АТО. Хоча вже п'ятий десяток добіг... Колись, по закінченню інституту, присвоїли йому звання молодшого лейтенанта та й забули. А тепер ось згадали! Не вистачає у них молодших командирів... У серпні забрали Миколу під Донецьк. А у листопаді вже повернули всього покаліченого. Підірвалася вантажівка із його взводом на міні. Багато загинуло, а він таки вижив... Хоч і посічений увесь, ще й руку скалічило. Ні ложки взяти, ні гудзика на сорочці застебнути... Кляті сепари!! Призначили сину пенсію по інвалідності. Не пенсія – сльози!

Тихін налив по другій, але пити не поспішав. Та й чого ото спішити? На гостей не очікував... А так, посидіти, думки до купи позганяти, то і без чарки можна. Воно навіть ліпше на тверезу голову... За роки самотності Тихін уже звик розмовляти сам з собою. Де посварить, де посперечається, а бува й пожаліє... Хоча жалівся вкрай рідко. А ще любив розмовляти із Бровком, бджолами, садом... Бровко – чудовий співрозмовник, у очі пильно дивиться, головою киває і мовчить..., але усе розуміє, чортяка! А бджоли розуміють його руки..., рідко коли жалять.

«Ой, чого це я меду на різдвяний стіл не поставив, – сахнувся Тихін. – Вони ж так ціле літо трудилися». Непоспіхом пішов у хатину і з діжника набрав меду. Запахло весною... «Треба Миколі в Київ меду передати. Той що брав, певно, уже витаскав?»

Біль за сина стисла серце. За віщо отак війна пошматувала його долю? Чому люди стали зліші за звіра? Що тим клятим москалям потрібно у нас на Україні?! Крові!! Так чи не досить власної напилися? Видко, усе мало... Он минулоріч забрали сімох парубків із села. А за рік уже трьох поховали... Та які ж хороші хлопці були. Веселі, роботящі, Михайло Савчинків ще й

на гармошці грав, співав... Золото – не хлопець! Хоронило усе село... Тихін навіть із хутора причвалав.

Закалюжний відігнав болючі думки, що обсідали... Випив другу. За хлопців! Царство небесне...

Так от, у жовтні поховали Михайла, а десь тижнів за два з'явилася у Високому вона – «сепарка». Статна така, моложава, десь років під сорок..., біженка. З нею діточок двоє: хлопчик – років одинадцять і дівчинка..., та либонь, рочків сім. Забилися десь аж із під Луганська, тікали від війни і голодухи... Прийшли до сільради за допомогою, а дільничий візьми та й запитай: «А чоловік де?» «Воює...», – та й відвела очі. З того дня і приліпилося до неї прізвисько «Сепарка».

У селі хати їй не знайшли. Ті під замком стоять, як дачі..., а в іншу – господарі не взяли, не захотіли чужу біду брати до господи. Тоді Максименко, голова сільради, сказав: «Ходімо на хутір, там кинутих хат вдоволь. Оберемо кращу..., підремонтуємо. За дітей не турбуйся, до школи будемо возити сільрадівським «Москвичем», ще й Тихону хліба закинемо. А тобі у селі роботи вистачить!» Взяли на ферму. Отак у Тихона на хуторі з'явилася сусідка...

Тихін налив втретє, гірко посміхнувся: «Сусідка..., про таких говорять: «ні кола, ні двора – хата згоріла, ще й чоловік помер». А голова теж хороший..., наобіцяв з три короби. Підремонтували зоотехнікові розвалюху: дах шифером перекрили, вікна нові поставили, лінолеум поверх трухлявих дощок кинули. Живіть! На більше у сільради грошей немає... А воно ж розвалюха-розвалюхою, стільки пустокою стояла...».

Тихін перервав лет думки, перекинув третю... Занюхав хлібом і піймав виделкою гриба, але думки не відпускали: «Та ні, ще ж буржуйку з тракторного стану приперли і віз дров з пилами... Хіба ж то дрова? Обрізки. Живіть... А як там жити, коли отак мете? Та ще ж і мороз переїщить...».

Догнала думка: «А чого ти, Тихоне, та мовчки випив? Не по-людські яюсь. Чи слова доброго не знаєш?» Закалюжний посміхнувся: «А й справді... За що там третю п'ють? За любов... І хто таке придумав? За любов хіба ж пити треба... Вона у душі людській розцвітає, квітне, там же і в'яне. А якщо її спопеляти горілкою, то якою ж буде душа? Чорною...».

А хурделиця розігралася не на жарт... Кидалася у вікна сніговієм, гоготала у димар, вила вовком, підвивала скаженою собакою... Лютувала. Раптом із цієї какофонії звуків Бровко учув щось таке, що змусило його піднятися із під лави і насторожено підійти до дверей. Він не гарчав, він насторожено дослухався, намагаючись там, за дверима, вловити тільки йому зрозумілі звуки... «Чого ти? – невдоволено запитав Тихін. – Що може вовцюга якийсь забився? Чи лис до курника крадеться?».

Тихін підвівся стягнув з печі кожуха, накинув його на плечі... У цей час у шибу хтось постукав. Дрібненько так, ніби перебираючи пальчиками... «Хто там?» – запитав Закалюжний, виходячи у сіни. «Дідусю, дозвольте защедрувати?» – пролунало з-за дверей. Тихін відкрив заслона і розчинив двері... Два засніжених клубочка впурхнуло в сіни і почало струшувати сніг...

– Та йдіть вже до хати. Там розсупонитесь, – запросив господар і прочинив двері до світлиці.

– Ну й мете, дідусю! Ох і мете! – пролунало у відповідь.

Дітлахи зайшли до кімнати, струшуючи із стареньких пальтечок рештки снігу.

– Мої голуб'ята, чого ж вас у таку лиху годину мати відпустила?

– А ми вас, де душка, поздравить хотели... – пропищало з під хустини.

– Мамка разрешила, – діловито підтвердив хлопчачий басок. – Поздоровить соседа – святоє дело!

– Ну то вітайте, – запросив Тихін. – Але спершу роздягніться, щоб не впріли. Не дай Бог застуди...

Дітлахи поскидали свою одіж, лишившись у однакових светерах з чужого плеча. Меншенька вийшла наперед і почала:

Добрий вечір тобі, пане господарю, радуйся!

Ой, радуйся, земле, син Божий народився!

Її тоненький голосочок дзвенів, здіймаючись до сволока, а звідти, як здавалося Тихону, і до небес, легко долаючи усі завивання негоди. То був голос янгола, він освячував Тихонову господу, його душу, всю Україну... Забриніли сльози... До сестри підступив хлопчина:

– А я Вас, дедушка, вот какой поздравлю...

І тремтячим від хвилювання голоском розпочав:

Ой, коляде-колядине! Ішла полем господиня,

З торби жито брала, ниви засівала:

Вроди, Боже, жито на довгії літа,

На щастя родині і всій Україні!

Тихін від щастя знітився... Потім поквапливо дістав з кишені по десятці і роздав дітям, ті вдячно кивнули головами. Потім, щось згадавши, господар заліз у кишеню кожуха, витяг з неї зв'язану у вузлик хустинку (відклав для сільмагу), худко розв'язав її і видав дітлахам ще по двадцятці...

– А не много? – трохи зніяковівши запитав хлопець.

– Тримайте, тримайте, дітки, я вам ще меду дам! – пообіцяв Тихін. – А зараз ходіть до столу.

Вони слухняно вместилися на лаві, але до страви не бралися, чекаючи на господаря. Тихін поспіхом взяв із мисника дві тарілки, чашки, вилки та ложки, і повернувся до столу. Потім взяв свіжого рушника і ретельно усе це протер...

– Їжте, дітки, куштуйте, що Бог послав, – а сам вернув до печі, витяг каструлю з узваром, зачерпнув у чашки, подав дітям. – А це ось запити.

– Спасибо, дедушка. Ах, как все вкусно! – прощбетала дівчинка, пережовуючи шинку.

Тихін сів навпроти дітей і задоволено спостерігав. Ті вправно працювали ложками. І було у цих двох, розпашілих від тепла і їжі, дітлахів стільки сонячності і щастя, що Тихін мимоволі замилувався.

– Ух, і жарко у вас, – видихнув хлопчик, відірвавшись від тарілки. – А у нас печка совсем не греет. Пару раз топили, так дым весь в дом пошёл... После того ютимся у буржуйки.

– Нічого, ось повечеряєте і полізете до мене на піч, відігріватися, – пообіцяв Тихін.

– Нам нельзя, – прощбетала дівчинка. – Мама волноваться будет...

– А мама де? – запитав Закалюжний.

– Дома, картошку чистит, – по-господарські відповів хлопчик. – Сказала, чтобы дедушку-соседа поздравили и быстро домой, ужинать... А зачем нам ужинать? Мы у вас вот как хорошо покушали, празднично... Большое спасибо Вам!

– А звати вас як? – спохватився Тихін.

– Я Юрка, а она Наталочка, – відзвітував хлопчак.

– А по-батькові?

– Семёнович, – знехотя відповів хлопчина – Только отца у нас нет... Мама говорит чеченцы убили где-то в Донецке. Будто бы отец укропов расстреливать не захотел, так его поставили вместе с ними... и убили.

Юрко зашморгал носом, стримуючи сльози.

– Ну, добре, – розпорядився Тихін. – Знімайте взуття і на піч...

– А мама?

– А з мамою я домовлюсь, – пообіцяв Закалюжний, одягаючи кожуха.

Тихін увійшов у морозну ніч не роздумуючи, стрімко і переконливо... Він не звертав увагу на хурделицю, що шмагала по обличчю сніговієм, не зважав на мороз, який з перших хвилин упав на щоки і памороззю на вуса. Сніг заліплював очі, забивало подих... Ті кількасот метрів, що відділяло Тихонову хату від зоотехнікової, видалися кілометрами...

Вхідні двері чужої хати були не замкнені. Видно на когось чекали... «На кого? – прогнав думку Тихін. – Звісно, на дітей!» Він увійшов у сіни і обережно постукав...

– Та заходьте вже, гуляки! – пролунало із середини.

Закалюжний прочинив двері і ступив через поріг. Господиня сиділа біля буржуйки. Пломінчики вогню з розкритих дверцят гралися з тінями на побілених стінах, витанцьовуючи химерний танок. Над столом горіла лампа.

– Ой, здравствуйте, а я не чекала, – підхопилася господиня.

– Доброго вечора, – посміхнувся Тихін. – Як вас звати-величати? Щедрувати можна?

– Звуть мене Мариною, – підхопила жартівливий тон розмови жінка. – Щедруйте, будь ласка. Тільки чарки я вам не наллю..., бо не маю. А за стіл всаджу, як шанованого гостя.

– Ти ось що, Марино, – серйозно промовив Закалюжний. – Збери необхідні пожитки і пішли до мене. Нічого тут дітей морозити... Перезимуємо.

Коли вона запирала хату, а Тихін тримав клунки із їхнім небагатим добром, віхола вщухла... Небо спекалося хмар. І над світом зійшла яскрава Вифліємська зірка...

Січень 2017р.

м. Ніжин

ШЕКСПІРІВСЬКИЙ СЮЖЕТ

Оповідання

*Умій прощати, бо це притаманно тільки сильним.
Слабкі ніколи не прощають.*

М. Ганді

День добігав кінця. Добігала кінця і моя короткочасна відпустка... Я сидів у купе столичного потяга і насолоджувався самотністю. За вікном тихе надвечір'я домальовувало пейзажі втомленого літа. Мовчки переглядав їх, кутаючись у теплі спогади прощання з друзями. У серці неспіхом починав звивати кубельце сум...

Аж ось і Миргород. Я вийшов на невеличку, але ошатну, платформу вокзалу, вдихаючи на повні груди свіже повітря:

– Зупинка лише чотири хвилини! – попередила мене русява провідниця, – не відходьте далеко.

– Та ні, я лише Гоголя навідаю, – віджартувався я.

Підійшов до пам'ятника геніальному сміхотворцю, який присів на перепочинок біля приміщення вокзалу і сумним поглядом бронзових очей зустрічав та проводжав потяги, немов би жалкуючи за своєю вікопомною «птахою-трійкою», яка мала забрати його і віднести кудись у незвідане...

Коли повернувся до купе, у мене вже був сусіда. Літній чоловік років сімдесяти – сімдесяти двох:

– Олексій Антонович, вчитель, – привітно простягнув мені руку для привітання. У його потиску відчувалася міць людини, яка щоденно працює із заступом, чи з іншим городнім реманентом.

– Олександр, – посміхнувся у відповідь. – Ще працюєте? – зовсім недоречно запитав я.

– Та ні, працюю – це гучно сказано, скоріше підпрацьовую, – широко відповів чоловік. – Знаєте, у нас невеличка сільська школа, а тому молодь довго не затримується... Навчальний рік розпочали з молоденькою вчителькою історії, а виявилось що вона вагітна, два місяці попрацювала та й повернулася до чоловіка в Гребінку. То де ж ти серед року заміну знайдеш? От Трохимович, директор наш, знову до мене: «Антоновичу, виручай! Заміни хоч до кінця навчального року». Хіба ж відмовиш? То я до пуття на пенсії ще й не був... То на ставку, то на пів ставки, але все ще працюю.

– І добре, Антоновичу, – скоріш для підтримки розмови відповів я. – Життя нині таке, що гроші зайвими не будуть.

– Та не в грошах справа, – сумно відповів мій співрозмовник... і за хвилину підтвердив. – Не в грошах... На мій вік і мої потреби їх вистачає. Скільки мені потрібно? Діти вже вивчені. Син – інженером у Харкові, донька – лікарем у Кременчуці. У обох родини, домівки облаштовані... Вже й онуки повиростали. Діти до себе кличуть...

– А ви?

– А що я? Куди я з села? Від рідної оселі, від старої матері?

– Перепрошую, – зацікавився я, – Ваша мама ще живі?

– Та, спасибі Богу, жива. Минулого року дев'яносто відзначили. Вона у мене з двадцять шостого...

Нашу розмову обірвав тепловозний гудок. Наближалася станція. За дверима купе спричинилася звичні для цього приготування: зацокотіли коліщатками чемодани, загупали валізи, залунали жіночі розпорядження... Зазбиралися. Дзвінкий голос провідниці сповістив: «Готуємося до висадки... Лубни!»

* * *

У Лубнах до нас доєдналася пара молодят – Андрій та Юля. На вигляд років двадцяти двох – двадцяти п'яти ... Вони чемненько привіталися і позакидали свої рюкзачки на верхню полицю. У Юлі щоправда вихопилося:

– Ой, а наша нижня полиця занята!

Андрій суворо обірвав:

– Нічого, вместишся зверху. Так навіть прикольніше...

– Дітки, та я скоро звільню. Я лише до Гребінки. – почав виправдовуватися Антонович. – Це за кілька годин...

– Та ні, дідусю, сидіть, сидіть, – зніяковіла Юля. Вона навіть від хвилювання замахала долоньками. – Ми просто хотіли кінофільм переглянути на планшеті, а знизу це зробити простіше...

– То жодних проблем, – в розмову втрутився я. – Антоновичу, пересідайте до мене! Я всеодно лягати не збираюсь. А так навіть зручніше, погомонимо...

Мій сусіда уже був ладен пристати на пропозицію, але його зупинив Андрій: – Сидіть, сидіть, Олексію Антоновичу, не слухайте ви цієї сороки... Яке кіно? Що то значить молода дружина..., досвідчена б перш за все про чоловіка подбала: нагодувала, напоїла, а потім вже і кіно!

– Ах, ти лайдак! – удавано набусурманилася жіночка. – А ти на оту вечерю заслужив? Що путнього для родини зробив?!

– Тебе до столиці на променад везу, – віджартувався Андрій. – Морозивом ось нещодавно нагодував. А от гарячий чайок чи кава в дорозі ще нікому не завадила..., піду замовлю, – та й випурхнув із купе. За кілька хвилин повернувся у супроводі провідниці, у руках тримав шоколадку:

– Тримай, любя, – простягнув дружині. – То хто що буде? – звернувся до нас. Зголосилися на чай з лимоном...

Сутінки вкрадалися до купе, а ми все розмовляли... Раптом Антонович згадав: – Та ви ж фільм хотіли переглянути. То сідайте.

Юля мило посміхнулася і миттю налаштувала планшета:

– Милий, що дивимось? «Втрачений рай», «Вінчані слізьми», чи може «Спекотне кохання»? Я тільки вчора закачала..

– Ти що знову на «мило» мене хочеш підсадити?! – обурився Андрій. – Дивимось «Відьмака» з Даніелем Джексонном... Це не обговорюється!

– Не хочу, не буду! – закирпатилася Юля. – Знову твої перекачані debilі бійки будуть затівати. Бруд, розпуста, смерть... Не хочу цього болота!

– Тобі не вгодиш, – не здавався Андрій, – тоді краще зовсім не вмикай!

– А чому б вам не переглянути якусь комедію? – втрутився я. – Добру стару радянську комедію...

Молодята засміялися. Так дзвінко, сонячно: – Та ми їх вже всі напам'ять завчили, – озвався Андрій. – Уявіть собі, з першого року мого свідомого життя, як тільки но надходив Новий рік – «Іронія долі», а далі: «Діамантова рука», «Кавказька полонянка», «Службовий роман», «Дванадцять стільців», «Золоте теля», «Гараж»... І так понад двадцять років!

– Є і новіші, – не здавався я.

– Є, – погодився Андрій, – але їх можна переглянути лише один раз..., ну максимум два.

– Чому? «Кохання у великому місті» я дивилася тричі, – ссайнула блакиттю очей Юля.

– Невже так сподобалося?! – саркастично посміхнувся Андрій. – Знайшла шедевр!

– Чому? Сучасний кіномотограф також цікавий, – не вгамовувався я. – Ще живі Стівен Спілберг, Мартін Скорсезе, Єжи Гоффман, зрештою наш Юрій Ілленко...

– Ой, не чіпайте лишень наше кіно! Я вас прошу! – емоційно перервала Юля.

Це мене образило...

– Чому ви так? Адже українська школа кіномистецтва доволі відома у світі! – я завівся. – Хто може дорівнятися з Довженком, Параджановим, Осикою, Миколайчуком?! Та у світі немає більше таких режисерів!

– Отож бо й біда, що немає..., – втрутився Андрій. – Вони пішли із життя, їх більше не-ма-є! Як і немає, і вже не буде, другого Богдана Ступки, Леся Сердюка, Борислава Брондукова... Їх вже не-ма-є! І цим усе сказано...

– Нічого, час подарує нових, – не вгавався я. – Можливо, ще й кращих...

– Та коли то буде?! – махнув рукою Андрій. – Та й чи будуть кращі? Втрачено мистецьку школу...

– Скоріше знищено цю школу, – додав Олексій Антонович, який до цього не втручався у розмову.

– Можливо й так, – погодився Андрій. – Але на сьогодні про українське кіно говорити не варто...

Я не згоджувався, я бунтував, я заперечував... Проте все це гамував у собі. Зависло мовчання. Його порушила Юля:

– Розумієте, у сучасному українському мистецтві начисто відсутній «шекспірівський сюжет».

– Що ви маєте на увазі? – зачепився за розмову я. – Тобто, що ви вкладаєте у це поняття?

– Можливо я вам поясню це не кваліфіковано, але поясню так, як відчуває моє серце... – дівчина трохи зніяковіла.

– Я – суцільна увага.

– У моєму розумінні «шекспірівський сюжет» це – розкриття глобальних тем, якими живе усе людство, а не лише окрема нація. Це та проблема, над вирішенням якої працюють мільйони людських сердець і яка об'єднує мільйони людських

доль. Це – гостро, боляче, актуально і водночас божественно красиво, мистецьки геніально...

Вона навіть прикрила очі, доводячи щирість сказаного. І за мить продовжила:

– Поміркуйте, чому вже понад чотириста років актуальні «Ромео і Джульєтта», «Король Лір», «Гамлет»? Та тому, що кожне нове покоління по-своєму переживає почуття першого юнацького кохання..., воно немов би доповнює і водночас переінакшує Шекспіра. Можливо не так трагічно, але ж біль і радість така ж... і самозречення у коханні. Або той же «Король Лір»... Хіба сьогодні менше болить проблема покинутих батьків?!

– Та й зрештою, – додав Андрій. – Людство так до кінця і не визначилося: бути, чи не бути? Погляньте, що у світі діється...

– Ось коли українське кіно буде знімати такі сюжети, тоді й станемо його вдячними глядачами, – переможно завершила Юля.

Я змовчав... Сперичатися не було сенсу. Ні, вони мене не переконали. Це був звичайний прояв юнацького максималізму..., та в дечому вони були таки праві.

Тишу, яка на деякий час запанувала в купе, порушив Олексій Антонович:

– А хочете я вам справжній «шекспірівський сюжет» подарую? Я оце повертаюся з Полтави, з обласного відділу СБУ... Надумали у нашому селі вшанувати пам'ять усіх репресованих односельців. Створити, так би мовити, наш сільський мартиролог. Не повинна людська пам'ять обсновуватися павутиною забуття. Не по-людськи це! Зробили запит від імені громади в Центральний архів СБУ. Оце саме і надійшли справи сільчан з якими я ознайомився в обласному управлінні. Щоправда, не на всіх надійшли... Частина вже знищено, особливо за 1933-37 роки. А можливо згоріли вони у полум'ї

Великої Вітчизняної війни. А от щодо справ повоєнних років, то ці збереглись. Про одну з таких доль я і розповім вам. Ось послушайте...

* * *

У одному селі, що загубилося серед мальовничих краєвидів Полтавщини, жили дві подруги – Оля Чумаченкова та Галинка Череватенкова. Були однолітками, майже сусідами, з дитинства товаришували. Щоправда Оля була білявкою, а Ганнуса – чорнява і оченята, як вороняче крило...

У дитинстві пережили страшну голодовку тридцять третього, то до школи прийшли, як бадиллячко при дорозі, худючі, тільки оченята й світяться... Посадили їх за одну парту. Оля меткіша була до навчання, вправніша..., щоправда і Ганнуса задніх не пасла. Отак товаришували, та й підросли. Не вгледіли як і юність за ворота покликкала...

Хто ж передбачить оте дівоче щастя та жіночу долю? Хіба розгледиш її на юначих посиденьках побіля клубу? Треба ж такому статися, закохалися обидві в одного парубка – Антона Мірошниченка. Він хлопець ладний, хоча й не заводіяка... Були в селі хлопці ставніші, вродливіші, завзятіші. А цей сидить собі смирененько та тільки очима блимає... Ні слова, ні пів слова... Тільки зрідка непокірну чуприну долонею приборкує. Хлопці до подруг залицяються, до танцю запрошують. А цей сидить собі та тільки очиськами – блим- блим... Проте, коли співати почнуть, його голос найдзвінкіший. Немов і з душі оті слова виймає і підносить високо-високо, здається, аж під саме небо... Хлопці жартують: «Антоне, тобі дияконом в церкві треба служити!». А він відмахнеться: «Вам би лишень позубоскалити..., яка церква? Я ж – комсомолец». Та й дійсно..., яка? Її у селі ще в двадцять дев'ятому закрили, як

колгосп зорганізували. А батюшку, отця Василя, разом із родиною кудись до Сибіру переселили.

Та що це я на інше збочую... Повернемося до Антона та дівчат. З клубу він їх обох по домівках розводить: спочатку Олю, а потім вже й Галинку... Не мине й п'яти хвилин, як хлопець вертає вулицею, ще й наспівує щось собі. От і зрозумій його...

Коли розпочалася ота страшна війна забрали їхніх хлопців усіх з села. Жодного не лишили! Як шикували в колону Антону квітку чіпляли удвох. Оля так і сказала: «Антончику, ти тільки вертай... Ми тебе чекати будемо вірно-вірно...» – та й покотилися сльози. А Галинка підхопила: «Ти тільки вертай! Хай оминуть тебе всякі напасті». А він лише засміявся, цмокнув обох в щічки та й затягнув: «Вставай, страна огромная! Вставай на смертний бой! С фашистской силой тёмною, с проклятою ордой!» Колона рушила, а пісня все дзвеніла у повітрі: «... пусть ярость благородная вскипает, как волна, идёт война народная, священная война!», аж доки не стихла ген далеко за селом, за річкою, за виднокраєм.

Потім мобілізували батьків, а далі і тих, хто ще міг тримати гвинтівку... Забрали з їхнього села двісті десять чоловіків. А повернулося..., повернулося трохи більше за чотири десятки!

Не буду переповідати, як дівчата пережили оті страшні роки окупації... Та й що переповідати? Спочатку ховалися у погрібнику Череватенків, що в кінці городу. Обличчя мурзали, щоб не пізнали, чи то стара жінка, чи дівчина... Бабине лахміття доношували. А взимку, в лісі, за Поповою Левадою, дід Корній викопав землянку, змайстрував буржуйку, так і виживали, а харчі матері по черзі носили. Коли стали дівчат до Німеччини вивозити, голодували, бо ніхто з села не наважувався до лісу передачі носити – поліцаї чатували! Та обійшлося... Вбереглися. І честь свою дівочу, і вроду зберегли. дочекалися наших..., дочекалися визволення, дочекалися і Антона...

Він повернувся восени сорок п'ятого. Посічений увесь, зраний... На тілі сім ледь згоїних ран, а на грудях кілька медалей та орден солдатської Слави. Змарнів, цигарку з рук не випускає... Тяжка то праця – війна!

В кінці вересня прийшов, а в жовтні вже сватів заслав... до Олі. Чому? То тільки йому й відомо... Певно, часто приходила ця блакитноока дівчина у його короткі солдатські сні.

А що ж Галя? Змирилася? Звістку, яку принесла сусідка, сприйняла стримано, тільки очима зблиснула та прошепотіла: «Не відступлюсь!». А як їй ото було, знає тільки безсонна чаклунка ніч... і більш ніхто того не відає. Пропозицію Ольги, бути дружкою на весіллі, відхилила. Та й на самому весіллі не була, хоча й кликали... Стара Череватенкова сказала, що занедужала. А мо й правда?

А от коли через півтора року у Мірошниченків з'явився первісток – Олексійко – пропозицію стати хрещеною матір'ю з радістю прийняла. Хрестили в сусідньому селі, у батьюшкіній оселі, потайки... Отак і покумалися.

Своєї долі Галина так і не зустріла... Певно, заблукала вона звивистими шляхами війни. Радили поїхати навчатися в місто – не захотіла. Хоча особливо тоді з села і не відпускали. Паспортів не видавали... Хто ж тоді буде країну годувати? Ішла відбудова господарства!

«Жити стало весело, жити стало добре!» – сказав кремлівський вождь. Доводилося вірити... Йшов 1949 рік! Голодний сорок дев'ятий... Люті морози, а згодом посуха знищили врожай. Примара «жовтого князя» Голоду знову запанувала Україною!

У Мірошниченків знайшлася дівчинка. Антон працював у колгоспі, але більше хворів. Давалися взнаки фронтові рани. Оля схудла, змарніла... Та й зрозуміло, двох діток на ноги ставити ще й чоловіка доглядати.

А що Галина? Теж не переливки... Бідувала. Чи то від самотності, чи то від п'яного бажання кохати, пустила до свого ліжка дільничного міліціонера Сап'яненка. Щоправда у нього сім'я в Пирятині. То що ж? Недарма ж люди кажуть: жінка – не стінка! Він так справненько раз на тиждень приїздив до Галини. Але вагітніти не велів... Що ви тут питаєте шекспірівського? Зачекайте, якраз почувете...

У кінці серпня, під ті злиденні жнива, навідалася Череватенкова до Ольги на гостини. А та сидить, сльози витирає. Антон знову у лікарні, а діти від голоду пухнуть.

– Нічого рюмсати, підемо пізно ввечері колоски збирати, – рішуче сказала Галина.

– Що ти! – жахнулася Ольга. – За таке і посадити можуть! То ж крадіжка...

– Обирай сама, чи дітей годувати, а чи владу шанувати, – мовила Галина.

Перша їх мандрівка на колгоспний лан була вдалою... Назбирали цілий лантух колосків, сховали у Ольги під стріхою. Друга також... Отак Мірошниченкова дійшла згоди зі своєю совістю і опанувала страх. Далі вже сама ходила.

А що ж кума? У сп'янілому герці кохання взяла та й нашептала своєму любчику про Ольчині походеньки. Про себе звісно ні слова..., та й ще підказала де ті колоски шукати.

Що відбулося далі здогадатися не важко. Засідка, затримання, обшук, звинувачення і п'ять років ув'язнення. Доки Антон з шпиталю вернув, а його дружину вже повезли кудись до Мордовії. Ось такий вам сюжет, підступність і любов...

А у їх будинку нова господиня сидить – Галина Череватенкова. «Дітям мати потрібна!» – тільки і сказала. Хіба заперечиш?! Воно ж то так... Отак і залишилася. Спочатку на лаві, а згодом і у ліжку.

Не дочекався Антон своєї дружини... Помер від ран у п'ятдесят третьому. Не дочекалися своєї мами і діти... Термін ув'язнення збіг, а її все немає.

Я лише сьогодні з'ясував, що померла вона на другому році неволі від запалення легенів..., навіть довідку медичну в руках потримав. А ще уважно вчитувався у отой страшний рапорт дільничного Сап'яненка, де він викривав мою маму, спираючись на інформацію товаришки Череватенко...

* * *

У купе запанувала моторошна тиша... Її порушила Юлечка:

– А далі що? Що ж далі?! – схвильовано запитала вона.

– А нічого... Мама Галя оформила опікунство. Хрещена ж мати... Доглядала нас із сестричкою справно, люблячи і щиро піклуючись. Вивчила мене, а згодом ми разом стягнулися і на науку Оленці.

– Ви кажете – мама? – вихопилося у мене.

– А як ще? Я її ось вже так почитаю шістдесят років називаю, змалечку, і сестра теж, – відповів Олексій Антонович.

– Але ж тепер ви знаєте правду! – не вгавала Юлечка. – То як можна?!

– Знаю... І пече мене ця правда. Ой, як пече... – стишено відповів Олексій Антонович. – Та якось буде. Час розставить усе на свої місця.

Засвистів потяг. Така довгоочікувана Гребінка наближалася.

* * *

P.S.

Голова не підвів. Сільрадівський «Уаз» чекав на привокзальній площі. Олексій Антонович вдихнув на повні груди повітря: вдома! Вони втікали в ніч, коли сягистий місяць щедро

розтрушував небом зорі, немов засіваючи їм нетривалий і спокійний шлях.

Село, вкутане в темну ковдру ночі, чатувало сни, які комусь несли бажаний перепочинок, комусь казкові мрії, комусь материнські тривоги, а декому болісне очікування...

Зупинилися біля Мірошниченкової хати. Подякувавши водієві, Олексій Антонович заліз до кишень і витягнув прим'яту пачку «Прими». Ковтаючи терпкі клуби диму, неспіхом приборкував емоції, що нуртували в душі.

Недопалок обпалив пальці... Відкинув його і рішуче відкрив вхідні двері. Зайшов до кімнати, не вмикаючи світла. З сусідньої долинув старечий голос:

- Лексію, це ти?
- Та я, я.
- А чого так пізно?
- Дорога неблизька.
- Дак, ти у Полтаві був?
- Був.
- Усі документи бачив?
- Усі.
- І про Ольку теж?
- І про неї.
- Що скажеш?
- Та спить вже! Завтра буде день, – і зболено додав, –
мамо...

*Липень, 2017р.
м. Миргород*

ЗАБАРНИЙ Олександр Вадимович

Народився 29 квітня 1956 року в місті Прилуки Чернігівської області в родині вчителів.

У 1977 році закінчив філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені Миколи Гоголя. Працював учителем на Прилуччині, інспектором відділу освіти, заступником директора з навчальної роботи Прилуцького педагогічного училища імені Івана Франка. З 1992 року працює у Ніжинській вищій школі.

Кандидат педагогічних наук, доцент. Відмінник освіти України. З 2003 року декан філологічного факультету Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Поет, прозаїк, драматург, літературознавець. Автор поетичних збірок: «Пастелі Полісся» (1992), «Акорди серця» (2003), «Стежина пам'яті моєї» (2010); книг прози: «Лелеки не зраджують» (1995), «Калинова сповідь» (2011), «Під знаком білої плями» (2012), «Грішниця» (2014). Автор книг з літературознавства: «До таїни образу» (1997), «За лаштунками літа» (2006).

Автор 7 посібників для вищої школи та 150 статей з питань літератури у фахових виданнях України та зарубіжжя.

Упорядник 10 антологій поезії та прози літературної студії Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

Лауреат Міжнародної літературної премії імені М. Гоголя «Тріумф» (2013), обласних літературних премій імені Леоніда Глібова (2011) та Михайла Коцюбинського (2014).

Нагороджений Почесною грамотою Верховної Ради України (2015).

Депутат Чернігівської обласної ради шостого скликання.

Твори перекладені на англійську, білоруську, російську мови.

Член Національної спілки письменників України з 2012 року, Національної спілки журналістів України з 1995 року.

«Обриси на серці» – нова книга автора.

ЗМІСТ

Слово до читача. Євген Луняк	3
Проклятий вогнем. Історична драма.....	21
Леся. Драма на дві дії	93
Грішниця. Драма на дві дії.....	165
Оповідання	257
Ількові тривоги.....	258
Брати	266
Прозріння.....	280
Старі дерева не пересаджують	296
Шекспірівський сюжет	306
Про автора	318

Літературно-художнє видання

ЗАБАРНИЙ Олександр Вадимович

Обриси на серці

Драматичні твори та оповідання

Комп'ютерна верстка,
дизайн обкладинки – Наталія Парецька
Коректор – Оксана Міщенко

Підписано до друку 22.09.2017 р. Формат 60x84/16. Папір офсет.
Гарнітура Times Ум. др. арк. 15,93. Обл.-вид. арк. 11,22.
Тираж 300 прим. Зам. № 1449

Видавець і виготовлювач ПП Лисенко М.М.
16600, м. Ніжин Чернігівської області, вул. Шевченка, 20
Тел.: (04631) 9-09-95; (067) 4412124
E-mail: vidavec.lisenko@gmail.com

Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
серія ДК № 2776 від 26.02.2007 р.